

BIJDAGEN EN MEDEDEELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR DE
JOODSCHE WETENSCHAP
IN NEDERLAND

GEVESTIGD TE AMSTERDAM

V



AMSTERDAM — MENNO HERTZBERGER — 1933

Het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland laat aan de schrijvers de verantwoordelijkheid voor de in hun bijdragen verkondigde wetenschappelijke stellingen.

Inhoudsopgave

	Blz.
Statuten	7
Huishoudelijk Reglement	12
Ledenlijst	14
Levensberichten van overleden leden.	
L. Wagenaar, door S. <i>Dasberg Jr.</i>	19
S. M. Slagter, door S. J. S. <i>Hirsch</i>	26
Hanna Vas Nunes	31
Dr. F. Leviticus	33
Jaarverslag 1928/29	36
Overzicht van Ontvangsten en Uitgaven over 1928	40
Jaarverslag 1929/30	41
Overzicht van Ontvangsten en Uitgaven over 1929	44
Jaarverslag 1930/31	45
Overzicht van Ontvangsten en Uitgaven over 1930	50
Jaarverslag 1931/32	51
Overzicht van Ontvangsten en Uitgaven over 1931	56
Eerste jaarverslag van Conservatoren van het Joodsch Historisch Museum	
	57
Beknopte verslagen van gehouden voordrachten	
Schets van de geestelijke structuur der Joodsche gemeenschap in de eerste helft der 19e eeuw door <i>Mej. C. Eitje</i>	
	62
• Don Francesillo de Zúñiga, een Joodsche Hofnar van Karel V, door <i>Mr. Dr. J. A. van Praag</i>	64
De Leer der kennis en de kennis der Leer van Spinoza, door <i>Dr. M. H. Cohen</i>	66
Een godsdienstdispuut te Amsterdam in het begin der 17de eeuw, door <i>L. Hirschel</i>	67
Iets over de woordgronding in de Hebreeuwsche taal, door <i>J. E. Polak Jzn.</i>	67

Hebben de Hollanders bij hun komst op Java daar Joden aangetroffen? door <i>Mr. Iz. Prins</i>	68
Het Amsterdamsche Marranenprobleem in de tweede helft der 18e eeuw, door <i>Jac. Zwarts</i>	69
Enkele beschouwingen over het oorspronkelijk Chasidisme, door <i>Dr. I. Lifschitz</i>	70
Die Prinzipien Gerechtigkeit und Liebe als grundlegend für Lehre und Leben im Judentum, door <i>Dr. J. Wohlgemuth</i> (Berlin)	72
Iets over een Joodsche sociale pathologie (in het bijzonder haar wisselwerking met economische factoren), door <i>Dr. Ir. L. Hamburger</i>	73
Halacha und halachischer Midrasch, door <i>Dr. J. Neubauer</i> (Würzburg)	75
Zur Soziologie des Ghettos, door <i>Prof. Dr. L. von Wiese</i> (Köln)	76
Die Reste der jüdischen Viertel und Synagogen im mittelalterlichen Spanien, door <i>Prof. Dr. A. S. Yahuda</i> (London)	77
Jüdische Ärzte im Mittelalter, door <i>Dr. O. Leibowitz</i> (Homburg)	80
Neue literarische Entdeckungen aus der gaonätischen Zeit, door <i>Dr. B. M. Lewin</i> (Jeruzalem).	82
Een eeuw Joodsche demografie, door <i>E. Boekman</i>	83
De vroegere Amsterdamsche Joodsche apothekers, door <i>Dr. D. E. Cohen</i>	86
Meeningen over de toelaatbaarheid der lijkopening uit godsdienstig oogpunt op het einde der 18de eeuw, door <i>Dr. H. Pinkhof</i>	88
Het Reglement van de Adath Jeschurun (de „Neie K'hillo) te Amsterdam, door <i>Dr. D. M. Sluys</i>	89
Von Juden, Halbjuden und Scheinjuden im Orient, door <i>Dr. W. Fischel</i> (Jeruzalem)	90
De rechtspositie van de vrouw volgens den Pentateuch, door <i>Mr. Dr. G. Cahnter</i>	92

Leben und Denken des jüdischen Religionsphilosophen Franz Rosenzweig, door <i>Dr. J. Carlebach</i> (Altona).	93
De invloed van de Palestinensische Midrasj op Philo's Allegorie, door <i>A. S. Levisson</i>	94
Nieuwe mededeelingen over Tobias Boas ten opzichte van zijn relaties met het Stadhouders Hof, door <i>D. S. van Zuiden</i>	95
Inleiding tot de tentoonstelling van de Heidenheimiana der Bibliotheca Rosenthaliana, door <i>L. Hirschel</i>	96
Peri 'eš hadar, door <i>M. J. Premsele</i>	98
B i j d r a g e n.	
Sjoterim in Egypte, door <i>Prof. Dr. D. Cohen</i>	101
Zusammenfassung der vorhergehenden Abhandlung	112
× Voorstel tot invoering van een eenvormige transcriptie van het Hebreeuwsch in Nederland, door <i>L. Hirschel</i>	114
× De Responsa als bron voor de geschiedenis der Joden in Nederland, door <i>I. Maarsen</i>	118
× De oud-Hollandsche drukpersvrijheid ten opzichte van het Joodsche Boek, door <i>Mr. Iz. Prins</i>	147
× Die spanischen und portugiesischen gedruckten Judaica in der Bibliothek des jüd. portug. Seminars „Ets Haïm" in Amsterdam, door <i>J. S. da Silva Rosa</i>	177
× Over de relaties van Prins Willem van Oranje en diens broeders met de Joden, door <i>D. S. van Zuiden</i>	211
Catalogus van de boeken en tijdschriften, eigendom van het Genootschap.	225

STATUTEN
van het
GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP
IN NEDERLAND,

goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 7 October 1919
No. 64, openbaar gemaakt in het bijvoegsel tot de Neder-
landsche Staatscourant van 10 November 1919, No. 238,
onder volgnummer **3817**.

EERSTE HOOFDSTUK

Het doel

Artikel 1. Het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland, opgericht 24 April 1919, is gevestigd te Amsterdam.

Artikel 2. Het Genootschap heeft ten doel de bevordering der beoefening van de Joodsche wetenschap in Nederland.

Artikel 3. Ter bereiking van dit doel langs wettigen weg zal het Genootschap:

a. bijeenkomsten houden, waarin Joodsch-wetenschappelijke onderwerpen zullen worden behandeld;

b. zoo mogelijk een Joodsch-wetenschappelijk tijdschrift en andere publicaties uitgeven;

c. wetenschappelijke werken op het gebied der Joodsche wetenschap aanmoedigen;

d. verzamelingen van boeken, archivalia, platen en voorwerpen, betrekking hebbende op Joden en Jodendom, trachten aan te leggen en te beheeren;

e. alle andere wettige middelen, welke aan het doel van het Genootschap bevorderlijk kunnen zijn, aanwenden.

TWEEDE HOOFDSTUK

De leden

Artikel 4. Het Genootschap bestaat uit gewone leden, ereleden, corresponderende leden en beschermende leden.

Artikel 5. Tot gewone leden kunnen door het bestuur op aanbeveling van een der leden worden benoemd in Nederland en zijn koloniën wonende Joden.

Artikel 6. Tot eere-leden kunnen alleen zij worden benoemd, die in een bestuursvergadering met algemeene stemmen als zoodanig zijn gekozen. Zij zijn niet verplicht een jaarlijksche bijdrage te storten.

Artikel 7. Tot corresponderende leden kunnen door het bestuur alleen buitenlanders benoemd worden, bij meerderheid van stemmen, op gemotiveerd voorstel van een der bestuursleden. Zij zijn van de jaarlijksche bijdrage vrijgesteld.

Artikel 8. Beschermend lid kan ieder zijn, die jaarlijks een bijdrage van ten minste tien gulden of in eens een bedrag van ten minste tweehonderdvijftig gulden betaalt.

Ook gemeenten, verenigingen of andere zedelijke lichamen kunnen beschermend lid worden.

Artikel 9. Gewone leden betalen een jaarlijksche bijdrage van ten minste zes gulden, of een bedrag in eens van ten minste éenhonderdvijftig gulden.

Artikel 10. Het lidmaatschap eindigt door dood of opzegging of door royement in een bestuursvergadering, waarin ten minste vijf leden aanwezig zijn.

Bij royement bestaat beroep op de algemeene vergadering.

Artikel 11. Het boekjaar is het gewone kalenderjaar.

Gewone of beschermende leden, die niet langer gewoon of beschermend lid wenschen te blijven, moeten vóór 1 December schriftelijk bericht daarvan aan het bestuur zenden.

DERDE HOOFDSTUK

Het bestuur en zijn vergaderingen

Artikel 12. Het bestuur bestaat uit ten minste zeven leden, die onderling hun functies, waaronder die van voorzitter, secretaris en penningmeester, verdeelen.

Artikel 13. Bestuursleden worden uit een voordracht van het bestuur door de algemeene vergadering benoemd. Zij

hebben zitting voor vier jaren. Telkens na twee jaren treedt de helft af. De eerste maal de grootste helft bij loting.

In afwijking van het in de eerste alinea van dit artikel bepaalde, zullen voor de eerste maal als bestuur optreden: Mr. J. Hamburger A. Dzn., I. Maarsen, Dr. I. Mendels, J. L. Palache, M. Pinkhof, Mr. Izak Prins, S. Seeligmann, Dr. D. M. Sluys en L. Wagenaar.

Artikel 14. In de eerste bestuursvergadering na de algemeene vergadering, waarin bestuursbenoemingen zijn geschied, worden alle functies, waaronder die van voorzitter, secretaris en penningmeester, onderling verdeeld.

Alleen de voorzitter is als zoodanig niet terstond herkiesbaar.

Artikel 15. Minstens drie bestuursleden moeten in Amsterdam woonachtig zijn.

Artikel 16. In den regel wordt maandelijks een bestuursvergadering gehouden.

Artikel 17. De voorzitter leidt alle vergaderingen. Bij afwezigheid wordt hij door een der andere bestuursleden vervangen.

Artikel 18. Het bestuur vertegenwoordigt het Genootschap in en buiten rechten, doch kan twee zijner leden voor elk bijzonder geval hiertoe aanwijzen.

VIERDE HOOFDSTUK

De vergaderingen en de secties

Artikel 19. Een algemeene vergadering wordt jaarlijks gehouden, waarin de penningmeester rekening en verantwoording aflegt, de administratieve verslagen worden uitgebracht, zoo noodig de bestuursverkiezingen plaats vinden en bovendien een of meer onderwerpen van Joodsch-wetenschappelijke aard worden behandeld.

Artikel 20. Op de algemeene vergadering hebben alle leden toegang, doch alleen gewone leden stemrecht.

Artikel 21. Het Genootschap kan zich voor zijn wetenschappelijken arbeid in secties splitsen.

De verschillende secties stellen de wijze harer werkzaamheden in overleg met en onder goedkeuring van het bestuur vast.

Bij alle sectievergaderingen hebben de bestuursleden recht van toegang.

Artikel 22. Geen vergadering wordt op Sabbath of Joodschen feestdag gehouden.

VIJFDE HOOFDSTUK

Het tijdschrift en andere publicaties

Artikel 23. Bij de uitgifte van een tijdschrift door het Genootschap vormt het bestuur de redactie.

Het administratief-redactioneële werk kan aan iemand, binnen of buiten het bestuur, eventueel tegen vergoeding worden opgedragen.

Artikel 24. Alle leden ontvangen het tijdschrift gratis.

Artikel 25. Ter opname in het tijdschrift komen alleen in aanmerking oorspronkelijke opstellen of publicaties op Joodsch-wetenschappelijk gebied. Zij worden in het Nederlandsch, doch kunnen ook in een andere taal gepubliceerd worden.

Artikel 26. Alle nadere regels betreffende het tijdschrift en andere publicatiën worden door het bestuur vastgesteld.

ZESDE HOOFDSTUK

De inkomsten

Artikel 27. De inkomsten van het Genootschap bestaan uit:

- a. jaarlijksche bijdragen van de leden;
- b. schenkingen, legaten en andere toevallige baten;
- c. gekweekte renten;
- d. opbrengst van publicatiën van het Genootschap.

ZEVENDE HOOFDSTUK

De verzamelingen

Artikel 28. De verzamelingen van het Genootschap worden door het bestuur beheerd, dat ook over aankopen beslist.

Zoover het geen boekwerken betreft, kan de verzameling onder door het bestuur vast te stellen voorwaarden aan een openbare instelling in bruikleen worden gegeven.

Artikel 29. Boekwerken worden voorloopig geplaatst in de boekerij van het Nederlandsch Israëlietisch Seminarium te Amsterdam na met een stempel van het Genootschap te zijn voorzien.

Artikel 30. Het bestuur stelt de voorwaarden vast, waaronder boekwerken aan de leden kunnen worden uitgeleend.

ACHTSTE HOOFDSTUK

Algemeene bepalingen

Artikel 31. Over alle zaken het Genootschap betreffende beslist het bestuur, tenzij deze statuten of het huishoudelijk reglement anders bepalen.

Artikel 32. Alle besluiten worden genomen en alle keuzen geschieden met gewone meerderheid der ter vergadering uitgebrachte stemmen. Blanco stemmen worden als niet uitgebracht beschouwd.

Over zaken wordt mondeling, over personen wordt schriftelijk gestemd.

Artikel 33. Bij huishoudelijk reglement worden de zaken, de huishouding van het Genootschap betreffend, geregeld.

De bepalingen hieromtrent mogen niet in strijd zijn met deze statuten.

Artikel 34. Wijzigingen in deze statuten kunnen, behoudens koninklijke goedkeuring, op voordracht van het bestuur in een algemeene vergadering met twee derden der uitgebrachte stemmen worden aangebracht.

Het in de vorige alinea bepaalde is eveneens van toepassing op de ontbinding van het Genootschap.

Artikel 35. Het Genootschap is aangegaan voor den tijd van vijf en twintig jaren, te rekenen van den stichtingsdag af.

Artikel 36. Bij ontbinding van het Genootschap vervallen zijn baten, na voldoening zijner schulden, aan een door de algemeene vergadering aan te wijzen Joodsche vereeniging of instelling. Zulks met inachtneming van het bepaalde bij artikel 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

HUISHOUELIJK REGLEMENT

Vastgesteld in de Algemeene Vergadering van 3 Juni 1928

Van de Leden

Artikel 1. Jaarlijks in de maand Januari kan elk der gewone leden bij het Bestuur aanbevelingen inzenden voor de benoeming van nieuwe leden.

Alvorens tot de benoeming over te gaan, doet het Bestuur den gewonen leden schriftelijke mededeeling van de candidaten voor het lidmaatschap met bepaling van den termijn, binnen welken zij hun eventueele bezwaren schriftelijk en gemotiveerd kunnen inzenden.

Van het Bestuur

Artikel 2. Alvorens over te gaan tot de vaststelling van de voordracht voor de verkiezing van bestuursleden, bedoeld bij art. 13 der Statuten, geeft het Bestuur van de vacaturen kennis aan de gewone leden, die binnen den telkens daarvoor vast te stellen termijn een aanbeveling bij het Bestuur kunnen doen.

Indien een lid door ten minste tien leden wordt aanbevolen zal hij door het Bestuur op de voordracht worden geplaatst.

Van de Vergaderingen

Artikel 3. In de jaarlijksche algemeene vergadering, bedoeld bij art. 19 der Statuten wordt een uit drie leden bestaande commissie van verificatie der rekening en verant-

woording benoemd, welke in de volgende jaarlijksche algemeene vergadering rapport uitbrengt.

Artikel 4. Behalve de in het vorige artikel genoemde jaarlijksche algemeene vergadering wordt een algemeene vergadering gehouden, zoo dikwijls het Bestuur dit noodig acht of ten minste tien leden — gewone of beschermende — daartoe een schriftelijk gemotiveerd verzoek indienen, in welk geval de vergadering wordt gehouden binnen veertien dagen na ontvangst van het verzoek.

Van de verzamelingen en tentoonstellingen

Artikel 5. Het Bestuur kan tentoonstellingen op Joodsch-religieus of Joodsch-historisch gebied organiseeren, welke onder door het Bestuur vast te leggen voorwaarden ook voor niet-leden toegankelijk zijn. Het Bestuur is ook bevoegd het organiseeren van zulke tentoonstellingen op te dragen aan een daartoe te benoemen commissie, mits het Bestuur door ten minste drie zijner leden in deze commissie zal zijn vertegenwoordigd.

Artikel 6. Indien het Bestuur of de commissie, mits met goedkeuring van het Bestuur, besluit tot de oprichting van een stichting voor de vorming van een Joodsch Historisch Museum, zal in de stichtingsacte de bepaling worden opgenomen, dat ten minste drie leden van het Bestuur door het Bestuur aan te wijzen en bij vacaturen aan te vullen, in het stichtingsbestuur zitting zullen hebben.

In het reglement der stichting zal voorts worden bepaald, dat het stichtingsbestuur jaarlijks een verslag van zijn werkzaamheden aan het Bestuur zal uitbrengen.

Artikel 7. Indien het Bestuur voor het organiseeren van tentoonstellingen een commissie als in artikel 5 omschreven benoemt, zal het telken jare een crediet stellen ter beschikking van deze commissie, die den naam zal dragen van „Museumcommissie”. Zonder toestemming van het Bestuur kan de commissie geen hoogere uitgaven dan het bij het crediet toegestane bedrag ten laste van het Genootschap brengen.

De commissie geeft jaarlijks een verslag van hare werkzaamheden aan het Bestuur.

Zij houdt op te bestaan, zoodra een Joodsch Historisch Museum als zelfstandige stichting zal zijn gevormd, in welk geval haar bezittingen naar deze stichting zullen overgaan.

Van wijzigingen

Artikel 8. Wijziging in het Huishoudelijk Reglement kan worden aangebracht met een meerderheid van ten minste $\frac{2}{3}$ der geldig uitgebrachte stemmen, mits het voorstel tot wijziging op de agenda der algemeene vergadering is vermeld.

LEDENLIJST (per 31 December 1932)

Bestuur

- I. Maarsen, *Den Haag*, Voorzitter, (aftredend 1933).
L. Hirschel, *Amsterdam*, Secretaris, (aftredend 1935).
Dr. M. Pinkhof, *Amsterdam*, Penningm., (aftr. 1935).
Prof. Dr. D. Cohen, *Amsterdam*, (aftredend 1935).
Dr. D. E. Cohen, *Amsterdam*, (aftredend 1935).
Mr. J. E. Hillesum, *Amsterdam*, (aftredend 1933).
Prof. Dr. J. L. Palache, *Amsterdam*, (aftredend 1933).
Dr. D. M. Sluys, *Amsterdam*, (aftredend 1933).
Dr. E. Slijper, *Utrecht*, (aftredend 1935).

Gewone Leden

- Mr. B. E. Asscher, *Amsterdam*, Minervalaan 58.
Mr. C. B. van Baren, *Den Haag*, Emmastraat 155.
Mr. N. de Beneditty, *Amsterdam*, Stadionweg 65.
F. Bernstein, *Rotterdam*, Van Brakelstraat 16a.
Mr. E. A. L. Boas, *Amsterdam*, J. M. Coenenstraat 10.
E. Boekman, *Amsterdam*, Hendrik Jacobszstraat 30.
Mej. M. H. Bottenheim, *Amsterdam*, van Eeghenstraat 79.
Mr. Dr. G. Cahnter, *Amsterdam*, Sarphatistraat 83.
Mr. D. S. Jessurun Cardozo, *Amsterdam*, Weteringschans 229.

- Prof. Dr. D. Cohen, *Amsterdam*, van Breestraat 172.
Dr. D. E. Cohen, *Amsterdam*, Keizersgracht 748.
M. Cohen, *Rotterdam*, Porcellistraat 40a.
Dr. M. H. Cohen, *Amsterdam*, Nassaukade 4.
S. A. Colthof, *Amsterdam*, Kazernestraat 20.
Ph. Copenhagen, *Amsterdam*, Albr. Dürerstraat 40.
Mr. I. van Creveld, *Amsterdam*, Keizersgracht 729.
I. Dasberg, *Amsterdam*, Nieuwe Heerengracht 109a.
S. Dasberg, *Amsterdam*, Roerstraat 115.
S. Dasberg Jr., *Groningen*, Jozef Israëlsstraat 34.
A. B. N. Davids, *Rotterdam*, Henegouwerlaan 68.
E. van Dien, *Amsterdam*, Sarphatistraat 5.
L. Dünner, *Amsterdam*, Spinozastraat 29.
Alb. Ehrenfeld, *Den Haag*, van Lennepweg 19.
Mej. C. Eitje, *Amsterdam*, Nieuwe Keizersgracht 59.
Dr. M. Elzas, *Rotterdam*, 's-Gravendijkwal 66.
I. van Esso Bzn., *Amsterdam*, 2e Const. Huygensstraat 81.
Abr. Frank, *Amsterdam*, J. D. Meyerplein 18.
I. van Gelder, *Den Haag*, Pletterijstraat 176.
M. van Gelderen, *Amsterdam*, Hunzestraat 35.
B. Gokkes, *Breda*, St. Josephstraat 8.
Joseph Gompers, *Amsterdam*, Blasiusstraat 30.
Mr. Alb. Gomperts, *Amsterdam*, J. J. Viottastraat 13.
Mr. B. P. Gomperts, *Amsterdam*, J. J. Viottastraat 14.
Mr. A. de Haas, *Utrecht*, Leidscheweg 7.
Mr. J. Hamburger A. Dzn., *Utrecht*, Lucas Bolwerk 16.
Dr. L. Hertzberger, *Amsterdam*, Joh. Vermeerstraat 37.
Menno Hertzberger, *Amsterdam*, Singel 364.
Mr. J. E. Hillesum, *Amsterdam*, den Texstraat 34.
B. J. Hirsch, *Amsterdam*, Dufaystraat 3.
S. J. Hirsch Rzn., *Amsterdam*, Wielingenstraat 10.
S. J. S. Hirsch, *Zwolle*, Bloemendalstraat 3.
L. Hirschel, *Amsterdam*, Joh. Keplerstraat 3.
N. Italie, *Leiden*, Roodenburgerstraat 1.
H. Jacobs, *Amsterdam*, Keizersgracht 774.
Dr. I. de Jongh, *Amsterdam*, Simon Stevinstraat 38.

- Prof. Mr. A. C. Josephus Jitta, *Den Haag*, Alexander Gogelweg 33.
Dr. B. A. Kahn, *Amsterdam*, Hacquartstraat 17.
Dr. I. Kisch, *Amsterdam*, de Lairessestraat 56.
Dr. H. Knorringa, *Amsterdam*, Noorder Amstellaan 103.
Dr. S. Kroonenberg, *Amsterdam*, Nw. Keizersgracht 116.
G. de Lange, *Amsterdam*, Pl. Fransche laan 34.
Herm. de Levie, *Amsterdam*, P. C. Hoofdstraat 164.
Mr. M. Levie, *Groningen*, Heerensingel 22.
A. S. Levisson, *Amsterdam*, Linnaeusparkweg 71.
Dr. I. Liftschits, *Groningen*, Melkweg 26.
Dr. J. Lobstein, *Apeldoorn*, Deventerstraatweg.
Mej. C. van Loen, *Leiden*, Wittesingel 67.
I. Maarsen, *Den Haag*, Hofwyckplein 54.
Mr. Max Meyer, *Amsterdam*, Roemer Visscherstraat 20.
Dr. Ir. D. de Miranda, *Amsterdam*, Weesperzijde 4.
A. S. Onderwijzer, *Amsterdam*, Pl. Middenlaan 23.
A. Palache, *Enschede*, Emmastraat 239.
Prof. Dr. J. L. Palache, *Amsterdam*, Schubertstraat 52.
Dr. H. Pinkhof, *Amsterdam*, Pl. Franschelaan 11c.
Dr. J. Pinkhof, *Amsterdam*, Pl. Muidergracht 91.
Dr. M. Pinkhof, *Amsterdam*, Pl. Muidergracht 27hs.
S. Pinkhof, *Amsterdam* Pl. Muidergracht 137.
Dr. E. Polak, *Den Haag*, Huygensstraat 14a.
J. E. Polak Jzn., *Amsterdam*, Pl. Middenlaan 84.
Dr. Léon Polak, *Den Haag*, van Weede van Dijkveldstraat 88.
Mr. Dr. M. Polak, *Den Haag*, Jan van Nassaustraat 68.
Dr. Raph. Polak, *Amsterdam*, Corellistraat 9.
Dr. S. Poliakoff, *Amsterdam*, van Baerlestraat 154.
Mr. Dr. J. A. van Praag, *Amsterdam*, Koninginneweg 199.
Siegfried van Praag, *Amsterdam*, Spinozastraat 15.
Meyer J. Premsele, *Amsterdam*, Nieuwe Heerengracht 45.
Dr. J. Presser, *Amsterdam*, Pretoriusstraat 62.
Dr. A. Prins, *Den Haag*, Anna Paulownastraat 15.
Mr. A. Prins, *Amsterdam*, Heerengracht 596.
Mej. Betty Prins, *Amsterdam*, Heerengracht 596.

- Mr. Izak Prins, *Amsterdam*, Borssenburgstraat 29.
Dr. B. I. Ricardo, *Amsterdam*, Nieuwe Keizersgracht 22.
E. A. Rodrigues Pereira, *Amsterdam*, Pl. Kerklaan 29.
S. Rodrigues Pereira, *Hilversum*, Torenlaan 31.
J. S. Roos, *Amsterdam*, Pl. Parklaan 9b.
L. H. Sarlouis, *Amsterdam*, Pl. Parklaan 23.
I. L. Seeligmann, *Amsterdam*, Nic. Witsenstraat 7.
S. Seeligmann, *Amsterdam*, Nic. Witsenstraat 7.
J. S. da Silva Rosa, *Amsterdam*, Weesperstraat 1.
Dr. D. M. Sluys, *Amsterdam*, Alexanderstraat 1.
Dr. E. Slijper, *Utrecht*, Fred. Hendrikstraat 84.
Dr. J. Spinossa Catella, *Arnhem*, Eusebiusbuitensingel 3.
L. D. Staal, *Amsterdam*, Weesperzijde 28.
Mej. Dr. F. Szper, *Sneek*.
J. Tal, *Utrecht*, Nieuwe Gracht 52.
Dr. J. Teixeira de Mattos, *Den Haag*, Bentinckstraat 35.
E. H. Vas Nunes, *Amsterdam*, Sarphatistraat 90.
A. M. Vaz Dias, *Amsterdam*, Retiefstraat 90.
Dr. A. Vega, *Utrecht*, Stadhouderslaan 30.
E. Vita Israel, *Amsterdam*, Muiderstraat 14.
Dr. I. H. J. Vos, *Amsterdam*, Amstel 25.
I. Vredenburg, *Amsterdam*, Spinozastraat 5.
J. Vredenburg, *Arnhem*, Pr. Hendrikstraat 14.
B. de Vries, *Amsterdam*, Nieuwe Prinsengracht 8.
S. Ph. de Vries, *Haarlem*, Bakenessegracht 46.
M. Vromen, *Leeuwarden*, Prins Hendrikstraat 10.
Dr. N. Waterman, *Bussum*, Corverlaan 11.
Dr. A. A. Weinberg, *Groningen*, Verl. Heerenweg 100.
Mr. J. Weyl, *Den Haag*, P. C. Coenenstraat 17.
Mr. M. Zeldenrust, *Den Haag*, Valkenboschlaan 163.
D. S. van Zuiden, *Den Haag*, Van Imhoffstraat 50.
Jac. Zwarts, *Utrecht*, Kromme Nieuwe Gracht 41.

Beschermende Leden

- N. Boekdrukker, *Amsterdam*, Pl. Franschelaan 13b.
H. I. Copenhagen, *Amsterdam*, Zach. Jansestraat 24.

- A. H. Edersheim, *Den Haag*, Daendelsstraat 15.
D. Edersheim, *Den Haag*, Laan Copes van Cattenburg 42.
S. Flörsheim, *Amsterdam*, Alb. Hahnplantsoen 14.
I. W. Grajower, *Den Haag*, Stationweg 14.
A. Grelinger, *Den Haag*, Hoogwerflaan 7.
H. I. Kisch, *Amsterdam*, de Laïressestraat 56.
M. Levi, *Amsterdam*, Oudezijds Kolk 11.
A. Levie, *Amsterdam*, de Laïressestraat 50.
B. van Mentz, *Den Haag*, Prins Mauritslaan 94.
M. B. Nijkerk, *Amsterdam*, Jan Luykenstraat 72.
R. Hugo Prins, *Amsterdam*, Oosteinde 5.
Iwan Salomon, *Amsterdam*, van Eeghenstraat 64.
P. van Son, *Amsterdam*, Albr. Dürerstraat 40.

LEVENSBERICHTEN VAN OVERLEDEN LEDEN.

LION WAGENAAR

Het valt iemand, wien het een voorrecht en een vreugde is Rector Wagenaar's leerling te zijn, moeilijk, een necrologie over zijn persoon te schrijven en daarbij aan *zijn* eischen, die hij zich en anderen bij publicaties in geschriften stelde, te voldoen. Deze eischen hadden tot inhoud: critisch inzicht, objectieven blik, zelfstandig onderzoek, welverzorgde taal.

Gevoelens van haast kinderlijke vereering en liefde komen steeds opnieuw in ons op, telkens wanneer wij, zijn leerlingen, ons Wagenaar's beeld voor oogen stellen; zij leggen vrije, onbevangen critiek, gesteld dat deze gewettigd ware, het zwijgen op.

Hij was bovendien een der groote Nederlandsche Joden van zijn tijd, hier en in het buitenland genoegzaam bekend. En velen hebben na zijn heengaan zijn beeld geschetst. Open als hij was, valt het moeilijk nieuwe trekken te vinden.

Lion Wagenaar werd Jom Kippoer 5616 (22 September 1855) te Amsterdam geboren. Hij stamde uit een respectabele Joodsche familie en droeg, wellicht uit verwantschapsgronden, den in Joodsch Amsterdam bekenden naam „Arjeh”. In het Hebreeuwsch onderteekende hij bij voorkeur met „Arjeh Lêboesj Wagenah”.

Toen hij in de Gedachtenisrede over zijn vroeg ontslapen studiegenoot en zwager Opperrabbijn T. Tal z.g. getuigde, dat deze zich steeds een kind van zijn Amsterdamsche Kehillah was blijven gevoelen, karakteriseerde hij tevens zich-zelf. Zijn historische studies over het ontstaan van het Amsterdamsche Beth-Hamidrasj en het Nederlandsch Israëlietisch Seminarium zijn mede aan zijn liefde voor de Amsterdamsche Kehillah te danken.

Wagenaar onderscheidde zich reeds terstond als leerling en als student van het Seminarium als zeer begaafd.

In hetzelfde beteekenisvolle jaar, waarin de Rector, Dr. Dünner, Opperrabbijn werd, werd hij als student in de hogere afdeling ingeschreven. Tot de oudste leerlingen behoort hij dus niet. Het Seminarium had toen zijn roem reeds gevestigd. Maar Wagenaar is ongetwijfeld de *meest-prominente leerling van de Dünnersche school geworden*. De verwachting, die zijn Meester, blijkens het verslag van het Seminarium over de jaren 1873/74, van hem als een der nieuwe studenten had: „beiden beloven zeer veel, vooral de laatste” heeft in 't bijzonder hij, deze „laatste”, ten volle vervuld.

Zijn Moré-Tesjoeboth laten reeds zijn wetenschappelijke methode zien: principiële behandeling der themata, overzichtelijkheid der begrippen in in-deeling en opbouw, heldere definitie, onafhankelijkheid tegenover vroegere autoriteiten, dichterlijke taal. Het is trouwens bekend, dat tijdens zijn Moré-examen zijn zelfstandige geest tegenover oudere opvattingen van niet-critisch geschoolden vrij tot uiting kwam.

En toen Wagenaar in 1880 op nog zeer jeugdigen leeftijd tot Conrector was benoemd, mocht de Rector zich terecht „gelukkig achten” (verslag 1879/80). Hij bleek „een leerkracht, die in zich opmerkelijke paedagogische en wetenschappelijke eigenschappen vereenigde” (id. 1885/86).

Zijn artikelen, voor en tijdens zijn conrectoraat in de Israëlitische Letterbode verschenen, doen hem reeds zien als veelzijdig geleerde van formaat, als degelijk wetenschappelijk philoloog en historicus. In zijn geduchte en gedegen studie „de Talmud en de oudste geschiedenis van het Christendom” ter bestrijding van Oort's dilettantisme in talmudicis — waarom moest dit boek náást Oort's vermelding in Strack's Einleitung verzwegen worden? — toont hij reeds ten volle zijn historisch-critische Talmoed-behandeling.

Men heeft het wel eens betreurd, dat Wagenaar in 1886 zijn benoeming tot Opperrabbijn van Friesland aanvaard heeft. Zijn vertrek heeft het Seminarium zeker geen goed gedaan. En hij-zelf hield gedurende zijn opperrabbinale werkzaamheid de

moderne literatuur en de buitenlandsche publicaties niet goed bij. Dit is in zijn latere studies merkbaar gebleven en is ook in zijn tweede Amsterdamsche periode gedurende het Rectoraat niet overwonnen.

Moge dit zoo zijn, laten wij dankbaar zijn, dat hij, de wetenschappelijke docent, toch de „pastorie” heeft verkozen.

Want Wagenaar's wezen bevatte meer, veel meer dan zin voor philologische acribie en historische critiek. Hij had ook een kinderlijk-geloovigen aard, een pastorale goedheid, en een dichterlijke natuur. Al deze *gevoelselementen* kwamen eerst bij den *Opperrabbijn* Wagenaar tot volle ontplooiing.

Zijn zegenrijke arbeid in Friesland en van 1895—1918 in Gelderland en in vele ressorten als O. R. ad interim legt daarvan een voornaam en welsprekend getuigenis af.

Zijn persoonlijkheid en zijn werk, ja zelfs zijn woorden leven er voort en blijven er in dankbare herinnering. Hij was een der meest-gevierde kanselredenaars van zijn tijd. Zijn predikaties en lezingen waren een evenement. Zijn beminnelijke aanwezigheid op zich zelf had reeds pastorale beteekenis. Verscheidene Synagogale gebruiken, door hem ingevoerd, verhoogden de eerbiedige stemming der „bidstonden”, om een van *zijn* woorden te gebruiken. Zijn zin voor en zijn kennis van het oude Gazzanoeth kwam hem daarbij te stade.

Hij was de echte zieleherder voor jong en oud. En ook de sociale nooden trachtte hij met al zijn vriendelijke goedheid en goed geefsheid te lenigen, hierin vooral bijgestaan door zijn edele gade, telg van een voorname Joodsche familie in Duitschland.

Wat wij, zijn leerlingen, reeds wisten, bleek ons opnieuw bij het doorzien van zijn nagelaten geschriften: hij bereidde zich wel-bewust voor bij alles, wat hij deed. En hij deelde ook zijn tijd goed in.

Ook als de oprichter en de eerste voorzitter der Opperrabbijnen-vergadering in Nederland zij hij vermeld.

Zoo stond hij ook in het practische leven trouw op zijn post.

Maar ook in wetenschappelijk opzicht bleef hij actief en productief gedurende zijn ijverige Rabbinale werkzaamheid. De geleerde ging in den Opperrabbijn niet onder; evenmin als de Raw zich in zijn wetenschappelijke publicaties verloochende.

In Friesland is hij de eerste Opperrabbijn van de nieuwe school. Als jong, modern docent ziet hij de noodzakelijkheid van verbetering in methode en leermiddelen bij het ver- taal- en godsdienstleeronderwijs. En hij voorziet erin, voor zijn tijd.

Uit zijn Frieschen tijd stammen ook haast al zijn lezingen, in Amsterdam (Mekor Chajim) en den Haag gehouden, en zijn daaraan verwante publicaties in Tal's Choreb. Zijn harmonische eenheid in denken en gelooven is daarin reeds duidelijk zichtbaar.

Is het wonder, dat hij later, op rijpen leeftijd gekomen, zich met hart en ziel wijdt aan de grondige behandeling van het gebedenboek? In zijn verklaring daarop is hij voornamelijk de geloovige Leeraar. Maar zijn knappe inleidingen vooral, en zijn exegese, bieden ook den kenner telkens nieuw inzicht. Hij is nooit uitsluitend hetzij geestelijke, hetzij geleerde, alleen.

Hij had geen strijdnaam. Hij was er te zacht en te goedig voor. Maar voor de eer en de waarheid van het Jodendom kon hij fel strijden. Een heilige verontwaardiging dreef hem dan.

Weerlegde hij aldus, nog jong, befaamde professorale Talmoed-onkunde, op lateren leeftijd staat hij op de bres voor onze Sjechietah. Zijn overwinning is te onzent klassiek geworden.

Als apologeet schrijft hij ook zijn weinig bekende, zeer goede brochures over het Jodendom, bestemd voor niet-Joodsche lezers. Apologie doceerde hij ook later als Rector met een zekere voorliefde.

Bekend is zijn afwijzend standpunt tegenover het Zionisme.

In zijn latere Arnheemsche jaren toont hij zich wederom in zijn veelvuldige Talmoedische en Halachische verhandelingen, die een stille, maar bewust gebrachte hulde voor zijn inmiddels

overleden Meester waren, de streng-wetenschappelijke onderzoeker. Maar ook dan kenmerkt de keuze der onderwerpen veelal den functioneerenden Raw.

Zoo zien wij zijn groei naar het Rectoraat. En aldus werd het mogelijk, dat hij op betrekkelijk hoogen leeftijd, waarop anderen weldra hun levenstaak neerleggen, geroepen werd en zich ook geroepen voelde, „uit het Heiligdom als Hoogepriester in het Allerheilige te treden” en heel den — zoowel in geestelijk als in materiëel opzicht zwaren — last van het Rectoraat op zich te nemen, en het voortbestaan der specifiek Dünnersche richting van onze Hoogeschool, zeker gedurende *zijn* tijd, te verzekeren.

Deze laatste levensperiode zette de kroon op al zijn werken. Zij is, hoe goed ook reeds het gewin van zijn streven *was*, ongetwijfeld de glansperiode van zijn leven geweest, al trad hij nu uiteraard minder in het openbare leven op den voorgrond.

Het Seminarium herleefde. En vooral de Hoogere Afdeling kwam tot grooten bloei. Maar ook voor de Onderwijzersafdeeling had hij, de voormalige Opperrabbijn van vele landelijke Gemeenten, volle aandacht.

Zijn rectoraat verhoogde nog het aanzien, dat hij reeds in het buitenland genoot. Ook bij de openbare viering van zijn zeventigsten verjaardag, ter gelegenheid waarvan *voor het eerst* hier te lande een Joodsch-wetenschappelijke feestbundel, hem door ons Genootschap gewijd, verscheen, bleek dit.

Hij was als Rector zeer veelzijdig. In haast alle vakken was hij de eenige Professor. In alle klassen was hij docent. IJverig publiceerde hij, voornamelijk in Achawah, de Vrijdagavond, Jeschurun, Hazofeh, Bijdragen en Mededeelingen van ons Genootschap. En daarbij was hij behoudens de laatste jaren, de eigenlijke organisator en administrateur van zijn uiterlijk in alle opzichten armoedig Seminarium.

Een opmerkelijk en verblijdend verschijnsel, dat met nadruk vermeld zij, is, dat de leerlingen van Rector Wagenaar het

traditioneele Jodendom trouw zijn gebleven, toegewijde strijders voor onzen godsdienst zijn geworden.

Toch sprak hij zelden of nooit over Jodendom als wereldbeschouwing. En hoe toegankelijk en behulpzaam hij zich steeds ook metterdaad betoonde: ook zijn leerlingen bespraken met hem niet hun *religieuze* twijfelvragen.

Hij was nu eenmaal geen filosoof, al beheerschte hij meesterlijk de moeilijke teksten der middel-eeuwsche Joodsche filosofen.

Zijn historisch-critische Talmoed-beoefening, die bijv. in den kring van het orthodoxe Rabbiner-Seminar te Berlijn weinig weerklank vond, — getuige een vóór-opmerking bij een zijner Hebreeuwsche artikelen in het uit dien kring voornamelijk stammende tijdschrift Jeschurun — liet den groei van het historisch-gewordene zien; maar zij leerde tevens een diepe vereering voor het historisch-gelegitimeerde. Voorop stond als heilig, onaantastbaar erfgoed der vaderen het resultaat der ontwikkeling; daarna eerst kwam het objectieve historische inzicht.

Voeg daarbij zijn dichterlijken aanleg en zijn geestdriftige geloofsovertuiging eenerzijds, zijn zorg en belangstelling voor het persoonlijke welzijn van zijn leerlingen anderzijds. Dan vindt ge de verklaring voor zijn onmiskenbaren geestelijken invloed op zijn leerlingen. En ook de gemeenschappelijke sjoeldiensten, de bijeenkomsten op Sjebhoeoth en op den negenden Ab in het Seminarium blijven hun bij. Hij gaf zijn jongen menschen mee van zijn blijmoedig idealisme.

Als Talmoedist was Maimonides hem het klassieke voorbeeld. Dat hij haast de eenige consequente leerling van Dr. Dünner bleef, ook dit bewijst zijn oorspronkelijkheid.

Hij zag door de Talmoedische discussies heen, zag de verschillende lagen, onderscheidde de scholen en tijden en landen. Hij ontdekte den groei der principiële behandeling vooral in de scholen der Babylonische Amoraïm; hij bracht themata in systeem door historische groepeerings- en oordeelkundige schifting.

Hij was een meester in het formuleeren van klare definities.

Hij stond onafhankelijk tegenover allerlei latere interpretaties; ja, hij waagde het zich los te maken van de Talmoedische discussies en de naar taal en inhoud klaarblijkelijk oer-oude door Tannaïm of vroege Amoraïm overgeleverde uitspraken in hun natuurlijken en ongedwongen zin te nemen.

Hij trok ook den Jeruzalemschen Talmoed, de Tosephta en andere, Tannaïetische verzamelingen binnen den kring van zijn vergelijkings- en studiemateriaal.

Daarnaast echter was ook de naam van Juda Halevie voor hem een program. Verschillende studies getuigen van zijn bewondering voor dezen denker-dichter.

Naast de vereering voor zijn Meester staat die voor Samson Raphael Hirsch. Schetsmatig zou men kunnen zeggen, dat Breslau, Berlijn en Frankfort in hem tot een eenheid versmolten waren. En hij was zoo weinig gecompliceerd, dat hij zich deze eenheid zelf niet bewust was.

Hij was in zijn Talmoed-lessen eigenlijk geen docent. Hij onderwees niet het „leeren van het blad”. Hij was de professor en gaf college in Talmoedische themata. Maar zijn uren vormden een werkcollege. Hij gaf niet het resultaat van eigen vooraf-gegane studie. Hij verhief zijn leerlingen tot zijn medewerkers. Zelfwerkzaamheid, was ook zijn methode.

Als kenner van Tenach nam hij eveneens een eigen plaats in. Hij raadpleegde weinig, te weinig, nieuwere Bijbelverklaringen. „Met Tenach verklaarde hij Tenach”. Maar zijn zin voor logischen opbouw en zijn dichterlijk gevoel wezen hem ook langs den strophengebouw der bijbelsche poësie den juisten weg.

Zijn geest bleef frisch, haast tot op het eind, dat nog vrij onverwacht kwam op 9 Siwan 5690 (4 Juni 1930).

Van deze frischheid getuigt ook ten slotte zijn ijverig en belangstellend medewerken en medeleven in het Genootschap

voor de Joodsche Wetenschap in Nederland, dat hij mede oprichtte en leidde.

Het grootsche voorbeeld en de mooie herinnering van dezen Tsaddiek strekke een ieder en ons allen tot blijvenden zegen:

זכר צדיק לברכה

Groningen, Eloel 5692.

S. DASBERG JR.

SAUL MOZES SLAGTER

Saul Slagter is in de kracht zijns levens heengegaan. Op 27 Menachem 5690 — 20 Augustus 1930 werd hij op acht en veertigjarigen leeftijd naar hoogere gewesten geroepen, wat niet alleen zijn familie, zijn leerlingen en zijn gemeente, maar ook tallozen in binnen- en buitenland in diepen rouw dompelde. Is het wonder? Hoe veelzijdig was zijn arbeid! Hoe velen kringen was hij een kracht, een zegen! Durf ik opsommen? Te Rotterdam, zijn geboortestad, diende hij gedurende dertig jaar het godsdienstonderwijs. Na betrekkelijk korten tijd te Antwerpen in de gemeente Machazieki Haddas het onderwijs gereorganiseerd te hebben, kwam hij te Rotterdam terug als hoofd van de godsdienstschool A en adviseur van den onderwijsraad, functies, gelijk ik zelf eenigen tijd van nabij gadesloeg, van omvang en beteekenis. Hij gaf lessen aan ouderen en jongeren, hij leidde verschillende cursussen in Talmoed en Rabbijnsche Literatuur. Het te Rotterdam verschijnend Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen werd door hem geredigeerd. Dan zaagt ge hem weder verdiept in zijn boekenschat, zich verlustigend in Bijbel en rabbijnsche geschriften of ijverig studeerend in wat sinds Zunz „die

Wissenschaft des Judentums” heet, die hij uitnemend kende en waaraan wij menige pennevrucht danken (als in Hallékach, boekbeoordeelingen en wetenschappelijke artikelen in het Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen, bijdragen tot de geschiedenis der Joodsche gemeente Rotterdam) en menige voordracht (als in het Genootschap voor de Joodsche wetenschap, de Joodsch Literaire club en Mikweih Jisroëil te Rotterdam). Maar diezelfde was Hoofdbestuurder van de Agoedas Jisroeil en voorzitter harer Rotterdamsche afdeeling, lid van den centralen raad der wereld-Agoedo, en nam nog met de toewijding, hem eigen, de taak op zich van de redactie van het Agoedo-orgaan. Ik heb den bond van godsdienstonderwijzers „Achawah” nog niet genoemd met zijn afdeeling Zuid-Holland-Utrecht, waarvan hij — behoeft het te worden gezegd? — sieraad en trots was, misschien veel meer nog onvermeld gelaten. Wat is het geheim *dier* veelzijdige, ja schier onbegrijpelijke prestaties?

Waar mij het droeve, maar toch vereerende voorrecht geschonken is een zij het ook vluchtig beeld te ontwerpen van ons medelid Slagter, poge ik dit merkwaardige te verklaren.

Saul Slagter gaf reeds als kind blijk van een zeldzaam snel bevattingsvermogen en van een ijzeren vlijt. Na de leiding der schoolhoofden Hildesheim ל"י en Italië ל"י laafde hij zich aan de bronnen van Joodsch weten, die de Rotterdamsche Opperrabbijn Dr. B. L. Ritter נ"י hem rijkelijk opende. Deze had den bijzonderen aanleg van den sympathieken jongeling waargenomen, diens studielust aangekweekt en hem voorbereid voor den graad van Darsjan, welken Slagter op jeugdigen leeftijd verwierf. Dit wetenschappelijk contact werd intensief voortgezet en bevruchtte hem, niet minder het voortdurend ademen in de sfeer van zijns meesters godvreezendheid, beginselvastheid en nauwe aanraking met de Joodsche wetenschappelijke mannen elders.

Slagter rijpte tot man en gaf zich ernstig rekenschap van alle problemen des Jodendoms. Daartoe kende hij slechts één

toetssteen: onze door G. op Sinai geopenbaarde Leer. Het was hem dus een gewetensplicht al dieper tot die leer door te dringen. Heerlijk slaagde hij, dank zij — en zietdaar het geheim van zijn eeuwigen scheppingsdrang op de gebieden van denken en handelen — zijn schitterende geestesgaven, gepaard aan innige, diepe vroomheid.

Geestesgaven Slagter was van een merkwaardige originaliteit, die zich in alles, wat hij ter hand nam, terstond openbaarde. Hij paarde scherpzinnigheid aan belezenheid, tintelend vernuft aan een bewonderenswaardig geheugen. Een met hem bevriend predikant, die hem voortdurend raadpleegde, noemde hem een levende encyclopedie en woordenboek. Zijn origineele geest manifesteerde zich speciaal in Bijbelexegese en godsdienstwijsbegeerte. Wie zijn voordrachten hoorde, altijd pakkend door helderheid, werd geboeid door zijn exegetisch inzicht, niet minder door den wijsgeerigen inslag van zijn betoog. Leest zijn „Uit Leer en Leven”, die van gelukkig combinatievermogen en gedegen kennis getuigende homiletische beschouwingen in het even genoemde Rotterdamsche blad, waarvan thans Joodsch Gemeentebelang te Rotterdam een bloemlezing het licht deed zien! Zijn ze niet te schooner door zijn diep religieusen zin, zijn hecht en heilig geloof? Is het niet daarom, dat hij de woorden van profeten en psalmzangers, niet minder de uitspraken onzer Wijzen zoo snel en zoo bijzonder fijn aanvoelde? Bleek zijn eigen exegetische blik en zijn beheerschen van de oudere en moderne commentatoren niet uit zijn lezing in het Genootschap over „een Bijbelsche stijlform in zijn exegetische beteekenis?”

Slagters origineele geest kwam ook sterk naar voren in zijn optreden te midden der wereldbeweging, die Agoedas Jisroeil heet. In de levensbeschrijving van den godsdienstwijsgeer Slagter, die over alle Joodsche problemen zoo diep nagedacht heeft, mag een teekening van de plaats, die hij in de Agoedo innam, stellig niet gemist worden. De vrucht van zijn speuren en peinzen was de ideologie der Agoedo. Met heiligen ernst

had hij zich rekenschap gegeven van de vragen: zijn wij volk of godsdienstgemeenschap? Wat is het doel van Goloes, hoe het einde van Goloes te verwachten, op welke grondslagen moet de gemeenschap Israëls worden opgebouwd en saamgehouden, hoe de brug te slaan tusschen oosten en westen, Chasiediem en Misnaggediem, hoe moeten we denken over Herzl's nationale beweging? Aan de gedachten, zoo lang reeds verborgen in zijn ziel, waren in 1912 klanken gegeven. Zijn vlamme geestdrift voor het godsdienstig ideaal, aan den Sinai geopenbaard, voerde hem tot de Agoedo. En kort na haar constitueering schreef hij: „De grootsche arbeid voor het orthodoxe Jodendom zal nog geleverd worden. Naar den vorm wordt gezocht, geworsteld”. Maar dit stond voor hem vast: „Gids en bindmiddel, leidsvrouw en cement is onze Heilige Leer. De traditioneele Jood kent geen scheidingslijn tusschen volk en religie. Door de openbaring zijn alle vezelen van ons volksleven met den godsdienst verbonden. De geschiedenis van duizenden jaren heeft ze doen samengroeien. Openbaring heeft leven en geest van ons volk godsdienstig bevrucht, religie en nationaliteit tot ééne ondeelbare eenheid gemaakt”. Hoe kon het anders of Slagter was nu *gedwongen* te polemiseeren? Ik zeg: gedwongen. Wat? Slagter, die man van zeldzame vredelievendheid, die fijnbesnaarde, die bij alle Joodsche filosofen en moralisten ter schole was gegaan en van hen de analyse en detaillering van alle ethische deugden met zijn dorstende ziel had ingedronken, Slagter polemiseeren, strijd voeren? Maar zijn geweten gebood het hem. Zoo streed hij tegen wereldbewegingen, die hij niet de juiste achtte voor de toekomst des Jodendoms en sloeg hij aanvallen op de Agoedo af. Hoe? Zakelijk, wel-gefundeerd, suaviter in modo, iedere scherpte mijdend, nimmer kwetsend, waarbij hem zijn fijne humor, waardig en ridderlijk, beschaafd en welbedwongen door hem gehanteerd, schitterend te stade kwam.

Slagter was — hij stelde er prijs op dit te verklaren, opdat

men hem niet zou misverstaan — Nederlandsche Jood, voorstander van de éénheid van ons Kerkgenootschap, zoolang de bijl niet werd geslagen aan diens historisch-traditioneelen stam. Innig gehecht was hij ook aan zijn gemeente, Rotterdam, aan haar traditiën en gebruiken. Maar hij sloot zich niet in zijn land op. Hij, uitnemend stylist, die zich ook in het Hebreeuwsch sierlijk en gemakkelijk uitdrukte, hield contact met vele Joodsche geleerden in het buitenland, die, wanneer zij te onzent waren, ook hem bezochten. Dat contact maakte hem bij uitstek geschikt naar congressen als die der Agoedo te worden afgevaardigd, waar de hoogst bescheiden al spoedig de aandacht trok en ten slotte grooten onder Israëel in verrukking bracht, niet alleen om den godsdienstigen gloed, die, men moest het dadelijk merken, van hem uitstraalde — Slagter voelde neiging voor de „hislahawoes”, de religieuse extase van het Chassidisme — maar ook om zijn oorspronkelijkheid en gedachtenopbouw. Hij had bezwaar tegen Birnbaums Ngouliem-stelsel, maar bracht naar voren, wat hij wel voor verwezenlijking vatbaar achtte en hij, Slagter, *Hagboho* noemde: omhoogheffing der Godsleere voor Israëel en geheel de menschheid. Langs dien weg — ik geef thans zijne beschouwing in den kortst mogelijken vorm terug — kon men de van het godsdienstig ideaal verwijderden daartoe nader brengen, terwijl men de wereld buiten het Jodendom kon en moest — in deze tijden van ontwrichting en verwildering meer dan ooit — Jodendoms karakter als „heilig volk” (Exod. 19. 6) en als „licht der volken” (Jes. 42. 6) demonstreeren. Zijn meeslepend woord voerde de honderden, in Weenen bijeen, naar zijn gedachten. Niet minder werden hoofden en harten daar gegrepen door zijn machtig pleidooi voor collectieve maatregelen tot bescherming en viering van den Sabbath, de „verkondiging” gelijk hij dezen noemde „van het Scheppers- en Scheppingsgeloof van het Godsvolk tegenover eene ontgoddelijkte wereld”. Ik herinner mij, dat, toen Slagter in de Hoofdbestuursvergadering der Nederlandsche Agoedo zijn scheppende ideeën voor het a.s. wereld-

congres der Agoedo belicht had, er een oogenblik intrad van ontroerende stilte. Zoo diep was men onder den indruk van zijn woord. Dat was, men voelde het, een handwijzer naar den weg van deugd en waarheid. Maar ook in het buitenland ten aanhoore van de besten der broeders, uit zooveel landen gedelegeerd, was de indruk geen andere! Zijn woord vond instemming, droeg vruchten. Dat was ook zijn „hagboho”, zijn hoogtepunt . . .

Betrekkelijk kort daarna begon zijn gezondheidstoestand te wankelen tot op 27 Menachem 5690 zijn reine ziel zijn lichaam ontvlood.

Troost is het ons te weten, dat Slagter een lichtend voorbeeld *gebleven* is voor de gemeente en het land zijner inwoning, voor het Joodsche volk in het algemeen. Van ganscher harte zeg ik van hem: זכר צדיק לברכה.

S. J. S. HIRSCH.

HANNA VAS NUNES

Hanna Vas Nunes werd den 13den September 1869 te Amsterdam geboren, waar zij, na het lager onderwijs op de school van haar vader te hebben genoten, de Gemeentelijke Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen bezocht. Daarna behaalde zij de Hoofdakte en vervolgens de Middelbare akte voor Nederlandsche Taal en Letterkunde en die voor Geschiedenis.

Langen tijd was zij bij het openbaar lager onderwijs en eenigen tijd ook bij het gymnasiaal onderwijs te Amsterdam werkzaam; voor de geschiedenis had zij echter steeds voorliefde en aan de studie hiervan kon zij zich geheel geven toen zij na een veeljarige loopbaan als onderwijzeres deze functie beëindigde.

Reeds te voren had zij velen voor de akte Geschiedenis M. O. opgeleid; later kon zij zich uitsluitend aan deze taak

wijden. Zij had daaromtrent een zeer bijzondere opvatting: hetgeen zij haar leerlingen, van wie er thans verscheidene bij het gymasiaal- en middelbaar onderwijs werkzaam zijn, gaf, was niet in de eerste plaats kennis van feiten, doch boven alles leiding bij hun studie, kritiek en inzicht.

Haar kritische geest moet ook wel als voornaamste oorzaak worden aangemerkt voor het feit, dat er van haar hand slechts enkele publicaties het licht hebben gezien.

In de latere jaren van haar leven bewoog zij zich ook op Joodsch Maatschappelijk terrein. In Mei 1928 werd zij vicevoorzitster van den toenmaligen Amsterdamschen Joodschen Vrouwenraad, die haar tevens als leidster van de afdeling „Cultuurwerk” benoemde, terwijl zij in 1929 werd aangewezen om namens den Joodschen Vrouwenraad zitting te nemen in het „Comité ter opvoeding tot de Gezinstak”.

Toen in November 1929 de fusie der verschillende Joodsche Vrouwenraden in Nederland tot stand was gekomen, werd haar het voorzitterschap van de afdeling Amsterdam aangeboden, hetgeen zij, ondanks den drang, die op haar werd uitgeoefend, om gezondheidsredenen meende te moeten weigeren.

De zaak der Marranen in Portugal had haar bijzondere belangstelling, hetgeen volkomen in de lijn van haar liefde voor de historie lag en het verwondert ons dus niet, dat zij zitting had in het Nederlandsche Marranen Comité.

Verscheidene jaren was zij secretaresse van het „Amsterdamsche Historische Leesgezelschap”.

Geheel onverwacht overleed den 30sten October 1931 deze zeer begaafde vrouw, die door haar groote gaven van hoofd en hart velen bezielde en daardoor aan zich verplicht heeft.

E.

Dr. FELIX LEVITICUS

Een man van wetenschap, ijverig, nauwgezet en welwillend, zoo zal de herinnering luiden aan wijlen ons medelid Dr. F. Leviticus. Kan voor het laatste epitheton het getuigenis gelden van allen, die hem in zijn leven gekend hebben, de twee andere eigenschappen blijken een ieder duidelijk uit zijn levensloop en uit de door hem nagelaten geschriften, die slechts gedeeltelijk samenhangen met zijn maatschappelijke positie en met het studievak, dat hem het meest interesseerde.

Opgeleid aan de H. B. S. te Roermond, waar hij 2 April 1862 geboren was, vertrok hij in 1880 naar Amsterdam. Hier kreeg hij, in het bezit van eenige lagere onderwijsacten en van een diploma van godsdienstonderwijzer, een aanstelling als onderwijzer bij het Joodsch bijzonder onderwijs. In den vrijen tijd, dien deze werkkring hem liet, legde hij zich toe op de studie voor het Middelbaar-examen Duitsch, het vak, dat zijn voortdurende belangstelling zou blijven genieten. In 1888 slaagde hij voor de acte B, maar zette, ook na zijn benoeming als leeraar in het Duitsch bij het Middelbaar Onderwijs te Amsterdam in 1892, zijn studie aan de Universiteit aldaar voort.

Hij promoveerde in 1899 te Leipzig — de Amsterdamsche Universiteit verleende toen immers nog geen doctoraten voor studies op het gebied der moderne talen — op de dissertatie: Laut- und Flexionslehre der Sprache der St. Servatiuslegende Heinrichs von Veldeke.

Hetzelfde onderwerp was door hem tevoren in het Nederlandsch bewerkt en door de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde bekroond.

Een tweede bekroning van dezelfde Academie viel hem ten deel voor zijn Geïllustreerde encyclopaedie der diamantnijverheid, waaraan ook Henri Polak zijn medewerking verleend heeft. Reeds kort na zijn komst te Amsterdam hadden, zooals hij zelf in het voorbericht van dit werk mededeelt, de vele voor buitenstaanders niet te begrijpen uitdrukkingen uit

de diamantwereld zijn belangstelling opgewekt en hem tot studie aangespoord. Als vrucht van zijn talenkennis en combinatievermogen verscheen nu deze encyclopaedie, die een standaardwerk op dit gebied mag heeten.

Meer direct in verband met zijn eigenlijk studievak staan zijn uitgaven van Lessing's Nathan der Weise en Emilia Galotti, een door hem bewerkt Nederlandsch-Hoogduitsch handelswoordenboek en een Taschenwörterbuch der niederländischen und deutschen Sprache, dat verschillende malen herdrukt is.

Bij zijn drukken maatschappelijken werkkring — hij was ook nog beëdigd translateur voor het Duitsch — vond hij nog tijd en lust om een onderwerp, waaraan hij zijn bijzondere aandacht schonk, in wetenschappelijken zin te doceren. In 1900 namelijk werd hij aan de Universiteit van Amsterdam toegelaten als privaat-docent in de phonetica; de toespraak waarmee hij zijn lessen opende, is in druk verschenen.

Niet onvermeld mag hier blijven de functie van J. N. F. commissaris van de afdeeling Amsterdam van den Ned. Zionistenbond, door hem gedurende een aantal jaren bekleed, waardoor hij zijn belangstelling voor de Joodsche zaak daadwerkelijk getoond heeft.

Evenzeer kwam deze te voorschijn in zijn medeleven met al wat ons genootschap betrof. Behoorend tot de oudste leden, bezocht hij trouw de bijeenkomsten en hield zelf in 1922 voor het genootschap een voordracht over: „Het Jiddesch”, waarvan een beknopt verslag in den tweeden bundel der Bijdragen en Mededeelingen is opgenomen. Na een algemeene inleiding behandelt hij daar de klankleer, grammatica en woordenschat van deze taal. Voor de bestudeering van den woordenschat kunnen de aantekeningen in zijn handexemplaar van Het Joodsch in Nederland door Voorzanger en Polak, dat door zijn familie in piëteit bewaard wordt, nog van veel belang zijn.

Dr. Leviticus, wien de Gemeenteraad op 30 Maart 1927 eervol ontslag als leeraar verleende, bleef zich ook in zijn

rusttijd met wetenschappelijk werk bezig houden en het lag in zijn bedoeling om ook het genootschap met de resultaten van zijn studiën te doen kennismaken. Helaas echter maakte de dood op 24 December 1931 plotseling een einde aan dit zoo werkzaam leven.

Hij ruste in vrede!

L. H.

JAARVERSLAG OVER 1928/29
van het
GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP
IN NEDERLAND

door den Secretaris, den Heer **Mr. J. E. Hillesum**, uitgebracht ter Negende Jaarlijksche Algemeene Vergadering op Zondag 23 Ijar 5689 (2 Juni 1929), gehouden te Amsterdam.

In de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland, den 3en Juni 1928 gehouden, werd het Huishoudelijk Reglement vastgesteld en hield de Heer Dr. L. Hertzberger een lezing over „De Joodsche Psyche”, welke voordracht door een geanimeerde discussie werd gevolgd.

In deze vergadering werd tevens mededeeling gedaan van de benoeming als nieuwe leden van de Heeren Dr. M. de Bruin, E. van Dien, Herm. de Levie en Frits van Raalte, allen te Amsterdam, S. Dasberg en A. Kuyt te Leeuwarden, Alb. Ehrenfeld te 's-Gravenhage, Mr. M. Levie te Groningen en Dr. N. Waterman te Bussum.

In onze verslagperiode werden bovendien voordrachten gehouden op 18 April 1929 door Mej. Carolina Eitje, die als onderwerp had gekozen „Schets der geestelijke structuur van het Nederlandsche Jodendom in de 1e helft der 19de eeuw” en op 12 Mei door den Heer Mr. Dr. J. A. van Praag over het onderwerp „Don Francesillo de Zúñiga, een Joodsche Hofnar van Karel V”. Beide voordrachten getuigden van den wetenschappelijken zin der sprekers en hadden veel succes.

Dit kan ook verklaard worden van de lezing door den Heer Dr. Moses Auerbach uit Berlijn op 13 December 1928 gehouden over „Die Entstehung des Babylonischen Talmuds”. Niet zeer geslaagd was de rede van Dr. Hermann Morath op 18 Maart 1929 over „Die Wissenschaft der Kabbala”. Na deze voordracht moest de Voorzitter constateeren, dat zij

niet aan het doel had beantwoord, aangezien slechts een zeer klein onderdeel van de Kabbala was behandeld.

In de voormelde Algemeene Vergadering werd als bestuurslid gekozen de Heer Dr. E. Slijper (Utrecht) ter vervanging van den Heer Mr. J. Hamburger A.Dzn., die zijn ontslag had genomen, na van de oprichting van het Genootschap af met veel ambitie gedurende 9 jaar zijn functie te hebben waargenomen op een wijze, waarvoor hij den dank onzer organisatie verdient.

In den loop van het verslagjaar ontvielen ons door den dood onze medeleden Dr. I. Mendels, oud-bestuurslid van het Genootschap en Mr. D. E. Lioni. Beiden zijn herdacht, resp. door Dr. T. Lewenstein en Mr. I. van Creveld, in No. IV van onze „Bijdragen en Mededeelingen”, hetwelk in het begin van dit jaar is verschenen en ook necrologieën bevat van de andere overleden leden van het Genootschap, die niet reeds in de vorige bundels herdacht waren, en wel van Mejuffrouw Helena Poppers van de hand van Mejuffrouw Carolina Eitje en van de Heeren Opperrabbijn A. Asscher door Dr. I. de Jongh; A. B. Davids door Mr. J. E. Hillesum en Opperrabbijn I. v. J. Palache door Opperrabbijn S. Rodrigues Pereira.

Het aandenken der ons ontvallen leden moge tot zege zijn.

Behalve de gewone rubrieken bevatten de genoemde Bijdragen en Mededeelingen wetenschappelijke bijdragen van de Heeren Opperrabbijn I. Maarsen over „Een editio critica van Raschi's commentaar der Kleine Profeten”, Dr. D. M. Sluys over „De Protocollen der Hoogduitsch- Joodsche Gemeente te Amsterdam”, Dr. E. Slijper over „Een merkwaardig proces, 1752” en Jac. Zwartz over „De eerste rabbijnen en synagogen van Amsterdam naar archivalische bronnen”.

Als Voorzitter van het Bestuur fungeerde ook in het afgevoopen jaar Prof. Dr. J. L. Palache, terwijl het penningmeesterschap en het secretariaat werden waargenomen door de Heeren Dr. M. Pinkhof. en Mr. J. E. Hillesum.

Ingevolge een verzoek van den Bond van Godsdienst-

onderwijzers „Achawah” werd het bestuurslid Dr. D. M. Sluys afgevaardigd in een door dezen Bond ingestelde Commissie, waartoe ook de Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland is uitgenodigd, ter zake van de uitgave van Amsterdamsch Chazzoneos.

De Museum-Commissie toonde opnieuw haar activiteit door het organiseeren van een nieuwe tentoonstelling en wel van voorwerpen, betrekking hebbende op Joodsche zeden en gewoonten. Het is de bedoeling der Commissie, dat deze in Februari 1929 door haar Voorzitter, Dr. D. E. Cohen, geopende tentoonstelling tot a.s. September in het Waaggebouw voor het publiek toegankelijk zal zijn.

Van verschillende zijden kwamen toezeggingen in voor het schenken van thans in bruikleen afgestane artikelen, wanneer de Commissie erin zal slagen een „Joodsch Museum” te stichten.

De volgende schenkingen werden in den loop van het jaar door de Museum-Commissie ontvangen:

van den heer W. R. F. Zwierzina: een zilveren Davidschild;

van Mej. S. B. van Biema: idem.

van den heer W. Spijjer: een Trouwring (goud) (alleen wanneer een Museum tot stand komt);

van den heer F. Kleipool: Mizrach-teekening met Bijbelsche voorstellingen;

van den heer H. Heidman: eenige stukken betrekking hebbende op den heer H. D. Heidman;

en van de heeren Gebr. E. en M. Cohen: twee koperen gravures naar Jozef Israëls:

a. het Joodsche Bruidje

b. De Wetschrijver.

De Commissie blijft diligent ten aanzien van haar pogen om een eigen gebouw te verkrijgen.

Het aantal gewone leden van het Genootschap bedroeg op 1 Juni 1929 103 en dat der beschermende leden 18, welke cijfers het vorige jaar waren 108 en 17.

Dat van deze leden slechts 3 in het afgelopen jaar als spreker in onze bijeenkomsten zijn opgetreden, stemt eenigermate teleurstellend. Anderzijds geven de jongste Bijdragen en Mededeelingen blijk van den wetenschappelijken geest, die er heerscht in ons Genootschap, dat nu 10 jaar lang bestaat. Mogen in het volgende decennium de jaarverslagen kunnen getuigen van een krachtig en opgewekt leven in het Genootschap, dat aan de Joodsche Wetenschap in Nederland ten goede moge komen.

OVERZICHT VAN DE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP IN NEDERLAND OVER HET BOEKJAAR 1928.

Ontvangsten:

a) Saldo 1927 (waaronder f 150.— reservefonds):	
z) Postgiro	f 1120.74
β) Postspaarbank	- 212.05
c) Contributies	
b) Rente	5.59
	f 1332.79
	- 805.—
	- 5.59
	f 2143.38

Uitgaven:

a) Kosten Secretariaat (incl. porto) over 4e kwartaal 1927 en geheel 1928	f 131.38
b) Drukwerk	- 65.75
c) Bijeenkomsten	- 150.—
d) Beschikbaarstelling overdrukken	- 40.65
e) Museum-commissie	- 70.89
f) Honorarium voor deel IV der Bij- dragen en Mededeelingen	- 100.—
g) Saldo 1928 (waaronder f 150.— reservefonds):	
z) Postgiro	f 1367.07
β) Postspaarbank	- 217.64
	- 1584.71
	f 2143.38

De Commissie van Verificatie:

(w.g.) Mr. C. B. v. Baren,
(w.g.) Mr. D. L. Staal,

De Penningmeester:

(w.g.) Dr. M. Pinkhof.

JAARVERSLAG OVER 1929/30

van het

GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP
IN NEDERLAND

door den Secretaris, den Heer **Mr. J. E. Hillesum**, uitgebracht ter Tiende Jaarlijksche Algemeene Vergadering op Zondag 27 Ijar 5690 (25 Mei 1930), gehouden te Amsterdam.

Onder de leiding van den nieuwen president, Prof. Dr. D. Cohen, die in het begin van het verslagjaar loopende van 2 Juni 1929 tot 24 Mei 1930, de taak van den afgetreden voorzitter, Prof. Dr. J. L. Palache, heeft overgenomen, heeft het Bestuur zich ernstig met de belangen van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland beziggehouden.

De overweging daarvan deed het Bestuur besluiten aan de algemeene vergadering het denkbeeld van de instelling van studiekringen aan de hand te doen, waar al meer en meer blijkt, dat de voordrachtavonden niet die algemeene belangstelling vinden, welke zij verdienen.

In de op 2 Juni gehouden jaarlijksche algemeene vergadering werden verschillende wetenschappelijke mededeelingen in korte voordrachten gedaan en wel door de heeren Dr. M. H. Cohen over „De Leer der Kennis en de Kennis der Leer van Spinoza”; L. Hirschel over „Een godsdienstdispuut te Amsterdam in het begin der 17e eeuw”; J. E. Polak Jzn. over „Iets over woordgronding in de Hebreeuwsche Taal;” Mr. Izak Prins over „Hebben de Hollanders bij hun komst op Java daar Joden aangetroffen?” en Jac. Zwarts over „Het Amsterdamsche Marranenprobleem in de 2e helft der 17e eeuw”.

Een daarna door het Bestuur verzonden rondschriften, houdende uitnodiging aan de leden om zich in het winterseizoen voor het houden van een voordracht beschikbaar te stellen, had weinig resultaat. Van degenen, die de inwilliging ervan in gunstige overweging hadden genomen, heeft ten

slotte alleen de heer Dr. Ir. L. Hamburger te 's-Gravenhage gelegenheid kunnen vinden aan ons verzoek te voldoen. Op 8 April sprak de heer Hamburger over het onderwerp: „Iets over een Joodsche sociale pathologie, in het bijzonder hare wisselwerking met economische factoren”.

Andere spreekbeurten werden vervuld op 16 Januari door Dr. I. Lifschitz te Groningen over „Enkele beschouwingen over het oorspronkelijk Chassidisme” en op 18 Maart door Dr. J. Wohlgemuth uit Berlijn over „Die Prinzipien Gerechtigkeit und Liebe, als grundlegend für Lehre und Leben im Judentum”.

Van al deze op hoog peil staande voordrachten werd telkens genoten door een te klein auditorium, welks belangstelling bleek uit de discussies, die op het gesprokene zijn gevolgd.

Financiële medewerking werd verleend aan de uitgaaf van de verklaring van het boek Micha van de hand van wijlen den Amsterdamschen rabbijn J. D. Wijnkoop. Deze posthume pennevrucht werd voor de leden van het Genootschap tegen gereduceerden prijs verkrijgbaar gesteld.

Ter perse is de Raschi-uitgaaf op de Twaalf Kleine Profeten, welk belangrijk werk van ons bestuurslid, Opperrabbijn I. Maarsen te 's-Gravenhage, eerlang, naar wij hopen, onder de signatuur van het Genootschap het licht zal zien.

Als nieuwe leden van het Genootschap deden hun intrede mej. M. H. Bottenheim en de heeren Mr. Dr. G. Cahnter, I. Dasberg, Menno Hertzberger, S. Pinkhof en E. Vita Israel, allen te Amsterdam; I. Vredenburg te Arnhem; E. Polak en Mr. Dr. M. Polak te 's-Gravenhage en Dr. A. Vega te Utrecht. In totaal telt thans het Genootschap, met inbegrip van de leden, die in 1930 hun benoeming hebben aanvaard, III gewone en 18 beschermende leden.

De Museum-Commissie heeft een tentoonstelling van voorwerpen, betrekking hebbende op Joodsche zeden en gewoonten, in 2 gedeelten georganiseerd, beide in het Waaggebouw, het eerste van October tot Februari en daarna het 2e gedeelte (Rouw- en Treurdagen). Beide tentoonstellingen mochten zich in een druk bezoek verheugen.

In voorbereiding is de organisatie van een semi-permanente tentoonstelling als een begin van het te stichten Joodsch Historisch Museum. Nadat de door de Commissie met medewerking van Notaris S. Teixeira de Mattos ontworpen Statuten een punt van bespreking in de vergadering van het Bestuur van het Genootschap hadden uitgemaakt, is de acte van oprichting op 23 Mei 1930 gepasseerd, in tegenwoordigheid van voorzitter en secretaris van het Genootschapsbestuur.

Als nieuw lid is tot de Museum-Commissie toegetreden de heer W. Spijjer, die zich met het penningmeesterschap heeft belast.

In de samenstelling van het Bestuur van het Genootschap is geen wijziging gekomen. De in de algemeene vergadering periodiek afgetreden bestuursleden, de heeren I. Maarsen, Prof. Dr. J. L. Palache, Dr. D. M. Sluys, L. Wagenaar en Mr. J. E. Hillesum zagen hun mandaat hernieuwd. Laatstgenoemde bleef de functie van secretaris vervullen, dr. M. Pinkhof die van penningmeester.

De besturen der Portugeesch-Israel. Gemeente en van het Nederl. Isr. Seminarium stelden voor de bijeenkomsten van het Genootschap welwillend lokalen ter beschikking, waarvoor het Bestuur hun tot dank verplicht is.

Het Bestuur hoopt, dat het in het nieuwe seizoen erin moge slagen de belangstelling voor het Genootschap, die nog steeds niet de gewenschte hoogte heeft bereikt, belangrijk op te voeren, hetgeen aan de Joodsche wetenschap in ons land ten goede moge komen.

OVERZICHT VAN DE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP IN NEDERLAND OVER HET BOEKJAAR 1929.

Ontvangsten:		Uitgaven:	
a) Saldo 1928		a) Bureaukosten en Porti	/ 69.03
α) Postgiro	/ 1367.07	b) Drukwerk	- 56.25
β) Postspaarbank	- 217.64	c) Bijeenkomsten	- 70.—
b) Contributies		d) Museum-commissie	- 67.15
c) Giften		e) Uitgave deel IV Bijdr. en Mededeel.	- 1491.75
d) Rente Postspaarbank		f) Abonnement Jeschurun	- 7.80
e) Verkoop publicatie Wijnkoop		g) Subsidie publicatie Wijnkoop	- 75.80
		h) Saldo 1929	
		α) Postgiro	/ 496.79
		β) Postspaarbank	- 223.36
			- 720.15
			<u>/ 2557.93</u>
			<u>/ 2557.93</u>

De Commissie van Verificatie:

(w.g.) Mr. Dr. G. Cahnter,

(w.g.) Herman de Leire,

(w.g.) D. S. van Zuiden.

De Penningmeester:

(w.g.) Dr. M. Pinkhof.

JAARVERSLAG OVER 1930/31
van het
GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP
IN NEDERLAND

door den Secretaris, den Heer **Mr. J. E. Hillesum**, uitgebracht ter Elfde Jaarlijksche Algemeene Vergadering op Zondag 22 Siwan 5691 (7 Juni 1931), gehouden te Amsterdam.

De organisatie van deze jaarlijksche algemeene vergadering stemt overeen met die van het vorige jaar.

Ook toen werd de vergadering voorafgegaan door een gezamenlijk bezoek aan een Synagoge, en wel aan die der Portugeesch-Israëlietische gemeente onder deskundige leiding van haar secretaris, den heer A. J. Mendes da Costa, en ook toen — het was op 25 Mei 1930 — werd dit bezoek gevolgd door een gemeenschappelijke lunch.

Het goedgeslaagde verloop van dien dag was voor het Bestuur van ons Genootschap aanleiding voor heden een gelijksoortig programma te ontwerpen.

In de genoemde jaarvergadering heeft de heer Dr. Jacob Neubauer uit Würzburg een belangwekkende voordracht gehouden over het onderwerp: „Halacha und Halachischer Midrasch”, welke in breeden kring sterk de aandacht getrokken heeft.

Een van de trouwste comparanten van onze vergaderingen en bijeenkomsten, die zich stellig voor deze voordracht zeer in het bijzonder zou hebben geïnteresseerd, kon in deze vergadering wegens gezondheidsredenen niet aanwezig zijn. Weinig konden wij echter vermoeden, dat wij hem, onzen medebestuurder, een der oprichters van het Genootschap, rector L. Wagenaar, ook in volgende bijeenkomsten niet meer zouden zien verschijnen.

Reeds in de eerstvolgende bijeenkomst, die van den 11en Juni, toen de treurweek van zijn overlijden nog niet was ge-

eindigd, moest de secretaris, die toen bij absentie van den voorzitter het presidium waarnam, een woord van weemoed spreken ter herdenking van den grooten doode, die den 4en Juni naar hogere gewesten was opgeroepen. Bij de begrafenis te Arnhem heeft Opperrabbijn I. Maarsen namens het Genootschap de gevoelens van Bestuur en Leden vertolkt. Met den heer Wagenaar heeft de Joodsche wetenschap een figuur van machtige beteekenis verloren. Zijn aandenken moge tot zegen zijn!

In deze bijeenkomst van 11 Juni was een aantal studenten van de Universiteit te Keulen, die hierheen gekomen waren om een studie te maken van het Amsterdamsche ghetto onder leiding van hun hoogleeraar Prof. Dr. L. von Wiese, te gast bij ons Genootschap. Prof. von Wiese hield dien avond een rede, getiteld: „Zur Soziologie des Ghetto's”.

Ook andere buitenlandsche geleerden mochten wij in den loop van het verslagjaar in het Genootschap zien optreden en wel Prof. Dr. A. S. Yahuda uit Londen, die op 29 November een voordracht met lichtbeelden hield over „Die Reste der jüdischen Viertel und Synagogen im mittelalterlichen Spanien”; Dr. O. Leibowitz, geneesheer-directeur van het Goldschmidt-Sanatorium in Bad Homburg vor der Höhe, die op 16 December sprak over „Jüdische Ärzte im Mittelalter” en Dr. B. M. Lewin uit Jeruzalem, die op 31 Januari het woord voerde over „Neue literarische Entdeckungen aus der gaonätischen Zeit”.

Voor de meeste dezer voordrachten, in het bijzonder voor die van Prof. Yahuda, bleek groote belangstelling te bestaan.

Een aandachtig gehoor vond ook ons medelid, de heer E. Boekman, die in zijn op 11 Maart gehouden voordracht over „Een eeuw Joodsche demografie” een zeer belangrijke bijdrage tot de Joodsche bevolkingsbeschrijving heeft geleverd, waarvan een publicatie van wetenschappelijk en practisch belang moet worden geacht. In den boezem van het Bestuur is reeds het denkbeeld gerezen om te trachten het tot zulk een publicatie in overleg met den heer Boekman te leiden.

De heer Jac. Zwarts uit Utrecht sprak op 18 Januari over „De Joodsche Gemeente van Amsterdam in 1617 volgens het Inquisitiearchief te Lissabon”.

Met den Nederlandschen Joodschen Vrouwenraad en de Amsterdamsche Afdeeling van den Nederlandschen Zionistenbond hebben wij, door middel van een bijdrage in het garantiefonds, medegewerkt om het mogelijk te maken, dat Prof. Dr. Martin Buber den 7en Maart alhier als spreker kon optreden met het onderwerp: „Der Wille zur Gemeinschaft im Judentum”. Tot de bijeenkomst, waarin deze lezing gehouden werd, hadden de leden van het Genootschap tegen verminderden prijs toegang.

Het onder den stempel van het Genootschap verschenen werk „Parschandatha” van de hand van Opperrabbijn I. Maarsen werd in overleg met den uitgever voor onze leden tegen gereduceerden prijs beschikbaar gesteld.

Heeft het Bestuur in het algemeen reden tot voldoening over het werk van het Genootschap tijdens het verslagjaar, teleurstellend was het, dat het besluit van de jaarvergadering om bij voldoende deelneming studiekringen in te stellen voor Talmud, Nabijbelsche litteratuur uit de middeleeuwen en Nieuw-Hebreeuwsche litteratuur een negatief resultaat heeft opgeleverd. De aanmelding was zóó gering, dat het Bestuur de geneigdheid tot deelneming als onvoldoende moest beschouwen.

Teleurstellend is ook, dat het Bestuur van zijn gedelegeerde in de door „Achawah”, Bond van Israel. godsdienstonderwijzers in Nederland, ingestelde chazzonees-commissie, den heer Dr. D. M. Sluys, bij herhaling moest vernemen, dat, trots dezerzijds geoeffenden aandrang, het werk dier commissie geen voortgang heeft gehad.

Ook het werk van het Bestuur van het Joodsch Historisch Museum, waarin het Bestuur van het Genootschap vertegenwoordigd is door de heeren Dr. D. E. Cohen, Dr. D. M. Sluys en Dr. E. Slijper, vlot niet in zoodanige mate als de bestuurders van dit Museum onder de leiding van hun zeer actieven

voorzitter, Dr. Cohen, dit gaarne zouden wenschen. Aan een grootscheeps opgezet Joodsch museum kan in dezen tijd nog niet worden gedacht. Het Bestuur is begonnen met het aanleggen van een verzameling van door openbare bibliotheken en door particulieren beschikbaar gestelde voorwerpen, op den eeredienst betrekking hebbende, en heeft ook de beschikking over een interessante muntencollectie. Een en ander is voorloopig ondergebracht en voor het publiek ter bezichtiging gesteld in de torenkamer van het Waagegebouw doch het Bestuur beijvert zich om een grootere ruimte in dit gebouw te verkrijgen. Over eenige weken zal het verzamelde in een catalogus worden geregistreerd en zal de expositie officieel worden geopend.

Ons Bestuur heeft de in de jaarvergadering besproken wenschelijkheid van de vervaardiging van foto's van verdwijnende synagogen en begraafplaatsen overwogen en deze vraag van „monumentenzorg" ter fine van consideratie gesteld in handen van het Bestuur van het Joodsch Historisch Museum. Binnenkort hoopt dit college de verschillende kerkbesturen een vragenlijst hieromtrent te doen toekomen.

In de vorige jaarvergadering was mededeeling gedaan van de toetreding tot het lidmaatschap van het Genootschap van mej. H. Vas Nunes en van de heeren Joseph Gompers, H. Jacobs, Mr. I. Kisch, M. J. Premsele, Mr. A. Prins en Is. Querido, allen te Amsterdam; M. Cohen te Rotterdam en Dr. I. Lifschitz te Groningen.

Met inbegrip van de nieuwe leden, van wier benoeming in deze vergadering mededeeling zal worden gedaan, telt het Genootschap thans 112 gewone en 19 beschermende leden.

Tot hen, wier naam niet meer op onze ledenlijst paraisseert, behoort de heer S. M. Slagter uit Rotterdam, die ons door den dood is ontvallen. Ook ons Genootschap heeft door het heengaan in de kracht van het leven van dezen man van veelzijdige begaafdheid een gevoelig verlies geleden. Veel had nog voor de Joodsche wetenschap van hem kunnen worden verwacht. Wij bewaren aan zijn wetenschappelijken zin en aan

zijn beminnelijke persoonlijkheid een dierbare herinnering.

Onze voorzitter, Prof. Dr. D. Cohen, zal in deze vergadering, na de beëindiging van zijn tweejarige ambtsperiode, het presidium aan andere handen overdragen. Met veel toewijding heeft Prof. Cohen zich in aangename samenwerking met zijn medebestuurders van zijn taak gekweten, waarvoor hij den dank van het Genootschap verdient. Zijn opvolger zal een nieuwen secretaris naast zich vinden, daar de huidige titularis den wensch te kennen heeft gegeven na een vierjarige werkzaamheid van deze functie te worden ontlast. Moge het Genootschap onder de nieuwe leiding tot steeds grooteren bloei gedijen.

OVERZICHT VAN DE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP IN NEDERLAND OVER HET BOEKJAAR 1930.

Ontvangsten:

a) Saldo 1929		
α) Postgiro	/ 496.79	
β) Postspaarbank	- 223.36	
b) Contributies		/ 720.15
c) Rente Postspaarbank		- 874.—
		- 5.88
		<u>/ 1600.03</u>

Uitgaven:

a) Bureaukosten en Porti	/ 113.26
b) Drukwerk	- 64.50
c) Bijeenkomsten	- 386.90
d) Museum-commissie	- 44.78
e) Abonnement Jeshurun	- 7.80
f) Subsidie publicatie Maarsen	- 300.—
g) Saldo 1930	
α) Postgiro	/ 453.55
β) Postspaarbank	- 229.24
	- 682.79
	<u>/ 1600.03</u>

De Commissie van Verificatie:

(w.g.) H. I. Coppenhagen,
(w.g.) A. Levie,
(w.g.) Dr. A. Vega.

De Penningmeester:

(w.g.) Dr. M. Pinkhof.

JAARVERSLAG OVER 1931/32
van het
GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP
IN NEDERLAND

door den Secretaris, den Heer **L. Hirschel**, uitgebracht ter
Twaalfde Jaarlijksche Algemeene Vergadering op Zondag
15 Siwan 5692 (19 Juni 1932), gehouden te Amsterdam.

In navolging van mijn voorgangers in het secretariaat van het Genootschap zal ik mij beperken tot het opsommen van de fata en acta van het verslagjaar, loopende van jaarvergadering tot jaarvergadering, zonder daaraan algemeene of inleidende beschouwingen te verbinden.

De jaarvergadering werd in 1931 op Zondag 7 Juni gehouden. Zij werd voorafgegaan door een bezoek aan de Synagogen Jac. Obrechtplein en Linnaeusstraat der Ned. Israel. Hoofdsynagoge alhier en een gemeenschappelijke lunch. Dankbaar zij hier gereleveerd de deskundige voorlichting der heeren architecten Harry Elte en Jac. S. Baars bij het bezoek der Synagogen.

Uit het verslag der jaarvergadering, dat u zoeven is voorgelezen, zij hier nog slechts aangestipt, dat de heeren Prof. Dr. D. Cohen, Dr. D. E. Cohen, Dr. M. Pinkhof en Dr. E. Slijper als bestuursleden herkozen werden, terwijl uw verslaggever in de vacature Wagenaar benoemd werd. In een kort na de jaarvergadering gehouden bestuursvergadering werd hij tot secretaris aangewezen; het voorzitterschap werd dit jaar waargenomen door Opperrabbijn I. Maarsen, terwijl de heer Dr. M. Pinkhof zich met het penningmeesterschap bleef belasten.

Met inbegrip van de leden, van wier benoeming in deze vergadering mededeeling zal worden gedaan, telt het genootschap thans 114 gewone en 17 beschermende leden.

Wij betreunden in den loop van dit jaar het verlies van de leden Dr. F. Leviticus en Mej. H. Vas Nunes. Was laatstge-

noemde slechts korten tijd lid van het Genootschap, Dr. Leviticus was van den aanvang af een belangstellend lid en had nog kort voor zijn dood aan de discussiën op een van onze bijeenkomsten deelgenomen. Het aandenken aan beide leden zal bij het Genootschap steeds in herinnering blijven en in het eerstverschijnend nummer van de Bijdragen en Mededeelingen zal een necrologie aan hun nagedachtenis gewijd worden.

De wetenschappelijke verrichtingen van het Genootschap namen, zooals gewoonlijk, onmiddellijk in aansluiting met de jaarvergadering een aanvang. In den loop van den middag van 7 Juni namelijk werden mededeelingen gedaan door de heeren Dr. D. E. Cohen over: De vroegere Amsterdamsche Joodsche Apothekers, Dr. H. Pinkhof over: Meeningen omtrent de toelaatbaarheid der lijkopening uit godsdienstig oogpunt op het einde der 18e eeuw en Dr. D. M. Sluys over: Het reglement van de Adath Jeschurun (de „Neie Kille”). Van de laatste mededeeling, welke in haar geheel verscheen in het Nieuw Israëlietisch Weekblad, stelde de schrijver voor onze leden overdrukken beschikbaar, welke onder dankzegging aan den schenker gaarne werden aanvaard. De mededeelingen werden door een levendige discussie gevolgd, zoodat Prof. Dr. D. Cohen, die dien middag voor het laatst in de toen geëindigde tweejarige periode het voorzitterschap waarnam, meende wegens het vergevorderde uur zijn mededeeling over Shoterim in Egypte te moeten uitstellen; de omstandigheden hebben het ertoe geleid, dat wij eerst heden naar deze studie zullen kunnen luisteren.

Niet minder geslaagd dan deze bijeenkomst was de gelijksoortige, welke op 3 April j.l. in de daarvoor welwillend door den bibliothecaris Prof. Dr. J. S. Theissen afgestane Juridische Studiezaal der Universiteitsbibliotheek gehouden werd. Het is hier zeker de plaats om den dank, door den voorzitter, Opperrabbijn Maarsen, aan Prof. Theissen, die een groot deel van de bijeenkomst bijwoonde, gebracht, te herhalen en nogmaals te betuigen, dat wij het voorrecht om op een Zondag in deze rustige omgeving te mogen vergaderen, zeer op prijs

stellen. Dien middag sprak de heer A. S. Levisson over: De invloed van de Palestinensische Midrasj op Philo's allegorie, Mr. Iz. Prins over: De Oud-Hollandsche drukpersvrijheid ten opzichte van het Joodsche Boek en de heer D. S. van Zuiden gaf nieuwe mededeelingen over Tobias Boas ten opzichte van zijn relaties met het Stadhoudelijk Hof, waarna door uw secretaris een inleiding gehouden werd tot de door hem ter herdenking van den honderdsten sterfdag van den philoloog-uitgever Wolf Heidenheim georganiseerde tentoonstelling van de Heidenheimiana der Bibliotheca Rosenthaliana. Het komt mij voor, dat wanneer de bijeenkomsten van het Genootschap op deze of dergelijke wijze worden ingericht — hetgeen met den goeden wil der leden zeer wel mogelijk is — ze het meest overeenkomen met de studiebijeenkomsten, zooals ze oorspronkelijk door het bestuur bedoeld waren. Deze organisatie kan overeenkomstig het varietas delectat het bezoek slechts ten goede komen en zal ook de animo der leden om een onderwerp, passend in het kader van ons Genootschap, in studie te nemen, slechts doen toenemen. Het schijnt immers, dat slechts zeer weinig leden de gelegenheid kunnen vinden om zich zóózeer in een onderwerp te verdiepen, dat zij een voordracht in ons Genootschap kunnen houden, die een geheel middag of avond kan vullen. In dit verslagjaar was het slechts Mr. Dr. G. Cahnter, die aan een bij zijn toetreden als lid alsware stilzwijgend afgelegde belofte voldeed door op 1 December 1931 een voordracht te houden over: De rechtspositie van de vrouw volgens den Pentateuch. Anderen, die zich eerst beschikbaar hadden gesteld, konden later zeer tot onze spijt aan hun voornemen geen gevolg geven. In het bijzonder betreunden wij het, dat Mr. M. Zeldenrust zich kort voor een door hem te houden voordracht wegens ziekte moest terugtrekken.

Op twee avonden hadden wij in den loop van het verslagjaar het genoegen te kunnen luisteren naar buitenlandsche geleerden en wel op 7 October 1931 naar Dr. Walter Fischel, die voor de leden van ons Genootschap vereenigd met die

van de Loge Hilleel van de Independent Order of B'nei B'rith het onderwerp inleidde: Von Juden, Halbjuden und Scheinjuden im Orient en op 2 Januari j.l. naar Dr. J. Carlebach, die sprak over: Leben und Denken des jüdischen Religionsphilosophen Franz Rosenzweig. Dat het Genootschap in staat was om deze laatste, welgeslaagde bijeenkomst te beleggen, dankt het een goed vriend der Joodsche wetenschap, die op zich genomen had om alle kosten, die deze avond meebracht, te dragen. Hem zij hier ook openlijk de dank gebracht, dien het Bestuur dezen bescheiden minnaar van de Joodsche cultuur reeds schriftelijk betuigd heeft. Moge hij in staat zijn in zijn werkzaam leven nog veel te verrichten ter bevordering der Joodsche belangen. Dank zij hier ook gebracht aan het Kerkbestuur der Ned. Israel. Hoofdsynagoge en aan Parnassim der Port. Israel. gemeente voor het afstaan van hun vergaderzalen, waarin respectievelijk de voordrachten van Dr. Carlebach en van Mr. Dr. Cahnter gehouden werden.

Wat het houden van voordrachten door buitenlandsche sprekers betreft, zij hier opgemerkt, dat het bestuur van meening is, dat uitnodigingen hiertoe in het algemeen niet van het Genootschap moeten uitgaan, niet het minst ook om de eenvoudige reden, dat onze beperkte geldmiddelen dit niet toelaten, zoodat ook verschillende verzoeken, uit het buitenland tot ons gericht, moesten worden afgewezen.

Een uitzondering meenden wij te moeten maken, waar het gold den pas tot eeredoctor der Amsterdamsche Universiteit bevorderden Dr. Travers Herford. Wij zonden dezen geleerde, die o.a. op zoo voortreffelijke wijze bijdragen geleverd heeft tot de juiste kennis van de beginselen der veelgesmade Phari-seërs, ter gelegenheid van zijn benoeming onze gelukwensen en noodigden hem tegelijkertijd tot het houden van een voordracht uit. Zeer tot onze spijt moest Dr. Herford ons berichten, dat zijn verblijf in Amsterdam te kort was om aan onze uitnodiging gevolg te kunnen geven.

Het Bestuur hield zich verder bezig met voorbereidende besprekingen betreffende de uitgave van een nieuw nummer

van de Bijdragen en Mededeelingen. In dezen vijfden bundel zal o.a. opgenomen worden een staat van de boekerij van het genootschap, die dit jaar slechts met enkele nummers, voornamelijk ons door buitenlandsche instituten toegezonden, is uitgebreid. Aan het Jiddisj instituut te Wilna zonden wij een serie van onze publicaties.

Met genoegen zij hier vermeld de opening van het Joodsch Historisch Museum in het Waaggebouw alhier op 24 Februari j.l. Met dit feit wenschen wij het bestuur van het Museum, in het bijzonder zijn actieven voorzitter, Dr. D. E. Cohen, die van den aanvang af bijzonderen ijver en liefde voor dit doel getoond heeft, van harte geluk. Moge het bestuur zijn idealen op dit punt ten volle verwezenlijkt zien; het kan daarvoor blijven rekenen op den steun van het Genootschap, dien het thans reeds in den vorm van een jaarlijksch subsidie geniet. Ook Achawah, Bond van Israel. Godsdienstonderwijzers in Nederland, werd een kleine bijdrage ten behoeve van de uitgave van de artikelen, door wijlen Rector Wagenaar in het Maandblad van den Bond gepubliceerd, verleend.

Zoo is het Genootschap steeds bereid elke ernstige poging tot het leveren van Joodsch-wetenschappelijken arbeid in Nederland te steunen, zooals het zich dit vanaf zijn oprichting, thans omstreeks 12½ jaar geleden, tot taak heeft gesteld.

Moge het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland het komende seizoen erin slagen belangstelling voor zijn doel in steeds ruimeren kring te wekken.

**OVERZICHT VAN DE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE
WETENSCHAP IN NEDERLAND OVER HET BOEKJAAR 1931.**

Ontvangsten:

a) Saldo 1930	
z) Postgiro	f 453.55
β) Postspaarbank	- 229.24
b) Contributies	682.79
c) Rente Rijkspostspaarbank.	- 6.04
	f 1428.33

Uitgaven:

a) Bureaunkosten en Porti	f 136.47
b) Drukwerk	- 57.50
c) Bijeenkomsten	- 121.25
d) Bijdragen voor bijeenkomsten in samenwerking met anderen	- 70.—
e) Bijdrage voor uitgave Dr. Lewin	- 60.—
f) Subsidie Joodsch Historisch Museum Juni 1930 — Juni 1931	- 300.—
g) Abonnement Jeshurun	- 7.80
h) Kasvoorschot lezing Carlebach 2-1-32	- 100.—
i) Saldo 1931	
z) Postgiro	f 340.03
β) Postspaarbank	- 235.28
	f 1428.33

De Commissie van Verificatie:

(w.g.) Mr. Dr. J. A. van Praag,

(w.g.) Mr. J. Weyl.

De Penningmeester:

(w.g.) Dr. M. Pinkhof.

EERSTE JAARVERSLAG VAN CONSERVATOREN VAN HET JOODSCH HISTORISCH MUSEUM

Het verslagjaar 1931—1932 is voor ons museum zeer belangrijk geweest. De publicatie van den gids, de uitbreiding van de expositie-ruimte en de officiële opening van het museum kunnen als de meest naar voren tredende momenten gememoreerd worden.

Het was noodig gebleken den bezoekers van onze verzamelingen een kleine handleiding te geven, waarmede de vele belangstellenden, die dikwijls zeer vreemd tegenover het tentoongestelde komen te staan, wegwijs worden gemaakt.

Deze gids, die eind 1931 van de drukpers kwam, kreeg in Februari 1932 reeds een aanvulling en dezen zomer moesten wij zelfs bij de nieuwe aanwinsten getypte beschrijvingen leggen, wel een bewijs, dat de verzameling gestadig toeneemt.

Het neerleggen van een beschrijving bij het voorwerp zelf bleek zeer te voldoen, hetgeen ons aanleiding gaf dit ook tot de reeds in den gids opgenomen nummers uit te breiden.

De nieuw verkregen ruimte, de aan den overkant van de rotonde gelegen ronde torenkamer stelde ons in de gelegenheid de verzameling meer overzichtelijk te rangschikken. Het bleek echter ook nu weder, dat een streng doorgevoerde systematische rangschikking niet geheel te verwezenlijken was. Het is ons echter gelukt aan het geheel een aangenaam uiterlijk te geven en ieder stuk op zich zelf goed tot zijn recht te doen komen.

Hetgeen het administratieve gedeelte van onze werkzaamheden betreft, kunnen wij vermelden, dat de inventaris geheel is bijgehouden, terwijl de inventaris-nummers ook op de voorwerpen aangebracht werden. Aan de bruikleengevers werden de in duplo opgemaakte akten verstrekt.

Voorts werd een kaartsysteem aangelegd, waarin de systematische ordening streng is doorgevoerd. Het ligt in onze bedoeling in dit kaartsysteem tevens op anders gekleurde kaarten die voorwerpen te beschrijven, waarvan het bestaan



Besnijdenis-dekkleed, z.g. „Shadow-work”, 18e eeuw.

ons bekend is, doch die wij niet of nog niet voor onze verzameling hebben kunnen verwerven. Deze wijze van catalogiseeren zal een tweeledig doel hebben. Ten eerste zullen zij, die voor studiedoeleinden een overzicht willen hebben van de zich in ons land bevindende voorwerpen, behoorende tot ons verzamelgebied, hierin een wegwijzer vinden, terwijl wij in vele gevallen opmerksaam zullen kunnen blijven voor hetgeen vroeger of later voor ons museum te verwerven zal zijn.

De tijdsomstandigheden, welke ons niet van het stichten van het Joodsch Historisch Museum hebben teruggehouden, hebben het ons echter nog niet mogelijk gemaakt de middelen te verkrijgen, noodig voor uitbreiding van onze verzameling door aankoop.

De groei van onze collectie, die zooals wij reeds eerder deden opmerken, niet onbelangrijk is, danken wij voor een groot deel aan de welwillendheid van onze schenkers en bruikleengevers. Daaruit is wel duidelijk gebleken, dat de idee, die aan het stichten van het museum ten grondslag heeft gelegen, n.l. het scheppen van een milieu, waarheen datgene moest komen, wat anders her- en derwaarts verstrooid zou worden, ngang heeft gevonden. Gaarne staat men aan ons museum familie-stukken af, die niet meer gebruikt worden, wetende, dat deze bij ons piëteitvol bewaard zullen worden. Daarnaast mochten wij echter ook nog in bruikleen ontvangen voorwerpen, die een enkele maal 's jaars dienst doen en dan aan den bruikleengever tijdelijk worden teruggegeven.

Wij zouden natuurlijk bij geregelden aankoop nog op geheel andere wijze kunnen verzamelen het: zou dan mogelijk zijn om in de afdelingen stukken uit verschillende tijdperken of van verschillend materiaal samen te brengen om zóó een geschiedkundig overzicht te geven. Bij enkele groepen mocht het ons nu zelfs reeds gelukken een begin van een dergelijk overzicht te geven. Wij denken in dit verband aan de niet onbelangrijke collectie megillah's.

Voorts zij nog vermeld, dat twee belangstellenden, die onbekend wenschen te blijven, de kosten van de restauratie van

een Kethoebah en een Megillah op zich genomen hebben.

Daar dit het eerste verslag is, dat door ons sinds de Stichting van het Joodsch Historisch Museum uitgebracht wordt, hebben wij ons er niet toe willen bepalen te dezer plaatse de aanwinsten van dit verslagjaar te vermelden, maar hebben het beter geacht een overzicht te geven van de belangrijkste stukken, die sinds de stichting door schenking, bruikleen of aankoop in onze verzameling werden opgenomen.

De verzameling aan de hand van ons schema doorlopende noemen wij van de afdeling besnijdenis een besnijdeniskistje met volledig stel zilveren voorwerpen uit den empire-tijd, een stel kleurige Poolsche besnijdenis-kleertjes, een besnijdenis-dekkleed van wit satijn met de wapens van de familie Teixeira, een zelfde van Vlaamsch borduurwerk, beide uit de 18e eeuw en een besnijdenisboekje voor den Mohel op perkament met gekleurde teekeningen uit het jaar 1713.

Van de afdeling huwelijk vermelden wij de zeer fraaie en historisch hoogst interessante Hebreuwsche huwelijksacte van David en Rachel Curiel van 15 Juni 1617 en een gouden trouwring uit de 17e eeuw.

Een tallith versierd met Venetiaansche kant uit het einde der 17e eeuw is het pronkstuk van deze afdeling, terwijl het gebedskleed van dr. Samuel Sarphati als historische herinnering aan dezen grooten Amsterdammer bewaard wordt. Van de voorwerpen, die bij in- en uitgaan van den Sabbath gebruikt worden, mogen als bijzondere specimina 2 fraaie 17e eeuwse Kiddoesj-bekers genoemd worden.

Van de feestdagen treden een drietal, door de aan hun ceremoniën verbonden voorwerpen, naar voren. Ten eerste het Maccabeën-feest, dat bij ons o.a. door een tweetal bijzonder mooie Chanuquillah's vertegenwoordigd wordt, waarvan de eene van gedreven koper uit de 17e eeuw, de ander van zilver uit hetzelfde tijdperk, gemerkt met een meesterteekeken, dat nog niet ontcijferd is. Voorts de buitengewoon fraaie verzameling van megillah's van verschillende tijdenen verschillend materiaal, waarvan elk op zich zelf merkwaardig is,

zoodat wij niet een enkel specimen releveeren kunnen.

Een Delftsch Haggadah-bord en een zilveren eierschaaltje voor de Sedertafel, gesigneerd Volkert Aerentz Akersloot 1677, zijn van deze afdeeling het merkwaardigst, terwijl o.a. een fraai gekleurde Omerrol den overgang naar het Wekenfeest vormt.

De Synagoge en de Synagogale dienst zijn o.a. vertegenwoordigd door het merkwaardige model van de Groote Synagoge, de copie op $\frac{1}{20}$ van de ware grootte van het Hechal der Portugeesche Synagoge, een zeer mooie 17e eeuwse Torah-mantel, 2 zilveren duimringen met Hebreeuwsche inscriptie gedragen bij het uitspreken van den Priesterzegen en het uit historisch oogpunt zoo belangrijke uittreksel uit de protocollen betreffende de stichting en eerste steenlegging van de Groote Synagoge Ijar 1670.

Een Hebreeuwsche Bijbel te Amsterdam in 1667 bij Joseph Athias gedrukt en opgedragen aan de Staten van Holland, dubbel aantrekkelijk door den prachtigen Magnus-band, een Pentateuch met 5 Rollen en Haptharoth gedrukt in 1646 bij Joseph ben Menasseh ben Israel en te zamen met een andere uitgave van Athias in een schildpadden band gebonden, een Hebreeuwsch manuscript met verschillende voorschriften, zijn de voorbeelden, die wij van hetgeen de afdeeling boeken en manuscripten omvat, naar voren brengen.

De afdeeling beroep en bedrijf, die nog zeer klein is, verdient wel even genoemd te worden, daar deze zoo juist verrijkt werd met een merkwaardig makelaars-contract van 1774, terwijl 4 ebbenhouten met zilver gemonteerde makelaarsstokjes een door Joden uitgeoefend beroep illustreeren.

Tenslotte noemen wij nog een groot aantal glazen, door den beroemden glasgraveur David Henriques de Castro gegraveerd en de schitterende collectie munten uit den Romeinschen tijd, terwijl de portretten en de voorwerpen, aan bekende personen toebehoord hebbende, ons nauwer met de historie en de familiegeschiedenis in aanraking brengen, waarvan ook de penningen een duidelijk beeld geven.



Hebreeuwsche Bijbel opgedragen aan de Staten van Holland. In 5427 [1667] door Joseph Athias in Amsterdam gedrukt. Magnus-band met wapen der Staten v. Holland.



Tephilloth. Gebedenboek volgens Pool-schen ritus in 5427 [1667] te Amsterdam door Joseph Athias gedrukt. Juchtlederen band met goud beslag, sloten, ringen en gouden ketting om buiten het techoem te dragen.



Foto Hannah Elkan.

Kiddoesj-beker

Wijnbeker bij gebed van den Sabbath gebruikt. Zilver - 17e eeuw. In 1803 door Samuel ben Jacob Speyer aan de Gemeente Adath Jeschurun (de z.g. Neie Kille) te Amsterdam ten geschenke gegeven.

Met deze korte opsomming deden wij slechts eenige grepen uit onze nu 335 nummers tellende verzameling.

Alvorens ons verslag te besluiten willen wij een woord van dank richten tot allen, van wie wij zulk een groote, welwillende medewerking mochten ondervinden. Wij wenschen in dit verband in het bijzonder naast de schenkers en bruikleengevers het Bureau van Kunstzaken der Gemeente Amsterdam en de ambtenaren van de Stedelijke Musea te vermelden. Wij spreken de hoop uit, dat ook in de toekomst de prettige samenwerking in de zoo gastvrije omgeving zal mogen voortduren.

Amsterdam, 15 November 1932

E. VITA ISRAEL

MARJORIE H. BOTTENHEIM

**BEKNOPTE VERSLAGEN VAN IN HET GENOOTSCHAP
VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP IN NEDERLAND
GEHOUDEN VOORDRACHTEN**

**SCHETS VAN DE GEESTELIJKE STRUCTUUR DER
JOODSCHE GEMEENSCHAP IN DE EERSTE HELFT DER
19E EEUW**

Lezing van **Mejuffrouw C. Eitje** op 18 April 1929

Het jaar 1848 werd door spr. als middelpunt genomen, omdat het ook voor de Nederlandsche Joden gewichtige vraagstukken op het tapijt heeft gebracht.

Spr. wijst er op, dat de Joodsche samenleving in deze periode verdeeld is in twee groepen, die sterk van elkander verschillen; niet alleen waar het hun maatschappelijke positie en welstand betreft, maar ook in hun geestelijke instelling. Aan den eenen kant staat de groote meerderheid der arme ghetto-bevolking en de kleine burgerij, aan de andere zijde vinden we den goeuden middenstand. De lagere bevolgingsklasse voelt zich nog geheel vreemd tegenover de Westersche wereld, is daarenboven zoo oerconservatief in denken en handelen, dat zij geen hervormingen wenscht en de leiding van zaken als van oudsher vol vertrouwen legt in de handen van enkele Joodsche notabelen. Niet zoo de betrekkelijk kleine minderheid der welgestelde Joodsche burgerij. Zij neemt een levendig aandeel in het Westersche politieke leven en kent als hoogste ideaal het volledig opgaan in de Nederlandsche samenleving. De bemoeiingen van deze groep met haar arme volksgenooten bepalen zich in dit tijdperk uitsluitend tot het willen verheffen van hun zedelijk en economisch levenspeil, een streven, dat tot op zekere hoogte zelfs wenschelijk genoemd mag worden, dat echter een groot gebrek vertoont. Het komt nl. in diepste wezen voort uit het sterke assimilatie-

verlangen der hooge kringen en daardoor komen zij er toe om hun verbeteringsplannen op te stellen zonder rekening te houden met de speciale geestelijke behoeften der ghetto-Joden en van hen te eischen, dat zij zich zullen ontdoen van hun bijzonderen aard. Want volgens het inzicht der beter gesitueerde Joden dezer periode vormen de zeden en gewoonten der lagere volksklasse het eenige beletsel om tot de, door hen zoo vurig begeerde, gelijkwaardigheid met de Nederlandsche burgerij te komen.

Doordat de goeode Joodsche standen zich sterk oriënteeren naar de Nederlandsche samenleving, zijn zij vrijwel onverschillig voor de politieke misbruiken die in het Joodsche bestuursstelsel in den loop der tijden zijn binnengeslopen.

Het jaar 1848 beteekent hier een keerpunt. De Joodsche gemeenschap wordt ten eerste wakker geschud door de algemeene opwindung. Bovendien is door de grondwetsherziening van 1848 het vraagstuk der bestuurshervorming acuut geworden. De nieuwe constitutie staat nl. niet meer op de basis, dat der regeering het „jus in sacra” toekomt, tegenover de kerkgenootschappen, maar slechts het „jus circa sacra”. Ook het Joodsche kerkelijke verband zal dus gewijzigd moeten worden. Het verschijnen van een Joodsch weekblad in deze dagen heeft er eveneens toe bijgedragen om de critiek op de bestaande toestanden feller en de discussie levendiger te maken. Niet dat de Joodsche middenstand in deze courant zijn stem doet hooren. De onverschilligheid der betere kringen is nog niet overwonnen en haar geestelijke houding maakt het daarbij onmogelijk, dat zij in een Joodsch orgaan genoeg vertrouwen heeft om daarin haar campagne tegen de bestaande misbruiken te openen en haar denkbeelden omtrent een betere regeling uiteen te zetten. Slechts de redactie en een bijzondere groep van ontevreden, te weten de Joodsche onderwijzers en de lagere kerkelijke ambtenaren, gebruiken dit weekblad om hun grieven te luchten; noch hun critiek, noch hun opvattingen omtrent een eventueele hervorming zijn veel zaaks. Zij werken uitsluitend met de algemeene leuzen van

dezen veelbewogen tijd zonder te beseffen, dat de gemeenschap, die zij willen helpen, haar speciale behoeften heeft.

Inmiddels heeft de Minister van Eeredienst in het begin van 1849 door middel van een circulaire de heeren der Hoofdcommissie ertoe aangespoord om hun meeningen uiteen te zetten over de noodzakelijk geworden reorganisatie. Het antwoord van dit college laat lang op zich wachten, het dateert eerst van eind October 1849. Een rapport van de meerderheid en een, dat de gevoelens van een enke lid vertolkt, ademen een geest van star conservatisme.

Een tweede minderheidsrapport daarentegen is in liberalen geest vervat. Maar al gaat de opsteller, M. H. Godefroi, de latere minister van justitie, zeer ver in de techniek zijner hervormingsplannen, toch is ook hem alle werkelijke democratie vreemd.

Spr. komt tot de conclusie, dat gegeven de onverschilligheid der groote massa en de geringe belangstelling der goede Joodsche burgerij, de houding der Hoofdcommissie inderdaad niet onredelijk genoemd kan worden. Want alles wijst er op, dat toenmaals de tijden nog niet rijp waren voor een ingrijpende wijziging van het Joodsche bestuurssysteem.

DON FRANCESILLO DE ZUNIGA, EEN JOODSCHE HOFNAR VAN KAREL V

Lezing van den heer **Mr. Dr. J. A. van Praag** op 12 Mei 1929

Alvorens zijn eigenlijk onderwerp te behandelen gaf spr. een korte inleiding over het instituut van den hofnar en de geschiedenis der hofnarren, in oudheid, middeleeuwen en zestiende eeuw.

Na eenige bijzonderheden omtrent hofnarren van Karel V en van zijn tijdgenoot Frans I kwam hij tot het eigenlijke

onderwerp van zijn rede: de geschiedenis van den gedoopten Jood Don Francesillo de Zúñiga. Hij werd, na in zijn jonge jaren kleermaker te zijn geweest, bij den hertog van Béjar als nar in dienst genomen. Karel V, die van zijn geestigheid vernomen had en veel behagen schiep in de kwinkslagen en grappen van het heerschap, nam hem van den hertog over.

Spreker vertelde in bijzonderheden, met aanhaling van anecdoten, de geschiedenis van den nar in het paleis van Karel V, waar hem, nadat hij reeds eenmaal in ongenade was gevallen, ten slotte voor goed de toegang ontzegd werd. Den haat der hovelingen had hij zich op den hals gehaald met het schrijven van een grappige kroniek over den regeeringstijd van Karel V in Spanje. Ten slotte heeft een der veroordeeldes hem door een sluipmoordenaar laten doodden.

Zijn kroniek, waarvan talrijke exemplaren in manuscript behouden zijn gebleven, werd eerst in de negentiende eeuw gedrukt. Geschiedkundigen hebben er nooit profijt van getrokken en ook na de publicatie er niet van willen trekken, daar zij haar niet vertrouwden. Onderzoekingen van de Fransche geleerden Morel-Fatio en Léonardon hebben echter uitgewezen, dat zij op menig punt overeenstemt met de officiële bescheiden. Spr. deelde eenige bijzonderheden mede omtrent de verschillende manuscripten van de kroniek en las daarna nog een brief voor, door den nar geschreven aan koningin Eleonora van Frankrijk, zuster van Karel V. Spr. had dit epistel speciaal uitgekozen om de vele geestigheden, die erin voorkomen, terwijl het tevens de aandacht verdient, omdat Francesillo de Zúñiga daarin zijn Joodsche afkomst vermeldt.

DE LEER DER KENNIS EN DE KENNIS DER LEER VAN SPINOZA

Mededeeling van den heer **Dr. M. H. Cohen** in de Algemeene
Vergadering van 2 Juni 1929

Spr. heeft bij de keuze van zijn onderwerp rekening gehouden met den aard en de strekking van het Genootschap en er zich allereerst rekenschap van gegeven, wat Joodsche Wetenschap is. Tot een korte, klare, onaanvechtbare formule is hij niet kunnen komen. De een is voor de historische richting, de ander voor de literaire, een derde voor de theologische, terwijl het in den laatsten tijd meer en meer den nationalen kant uitgaat. Spr. waardeert ieders opvatting, doch betreurt het, dat men nog niet is kunnen komen tot een richting, welke alles omvat. Wetenschap immers heeft geen bepaalde religieuse of nationale kleur. Spinoza citeert in zijn werken vaak de mannen, die het op gebied der Joodsche Wetenschap geschitterd hebben, als Maimonides, Rasji, Levi ben Gerson en anderen. Er is zelfs overeenkomst tusschen de methoden van onderzoek, door Spinoza gevolgd en die, welke in de Rabbijnsche literatuur als uitgangspunt van studie worden genoemd. De viervoudige wijze, waarop de woorden der Heilige Leer worden verklaard, is ook, zij het in eenigszins gewijzigden vorm, door Spinoza toegepast. Ze zijn: *pesjat*, de eenvoudige opvatting, *remez*, de analogische of historische opvatting, de *derasj*, de allegorische afleiding en de *sod*, de wijze der Kabbala. Spr. toont dit uitvoerig aan en meent ook hierdoor den invloed te kunnen bewijzen, die het Joodsche denken op Spinoza heeft uitgeoefend.

EEN GODSDIENSTDISPUUT TE AMSTERDAM IN HET BEGIN DER 17E EEUW

Mededeeling van den heer **L. Hirschel** in de Algemeene
Vergadering van 2 Juni 1929¹⁾

Na een karakteristiek gegeven te hebben van de beide persoonlijkheden, die bij het Amsterdamsche dispuut betrokken waren, n.l. de Engelsche theoloog Hugh Broughton en de geleerde arts David Farar, schetst spr. het verloop van het dispuut, dat, waarschijnlijk in 1608 in de Latijnsche school te Amsterdam plaats vond, waarbij voornamelijk 6 punten besproken werden, o.a. de verschillen tusschen Matth. I en Lucas III en eenige plaatsjes uit het boek Daniël, betrekking hebbende op de komst van den Messias.

Spr. behandelt nog een plaats bij den Engelschen schrijver James Howell, waar dit dispuut genoemd wordt en maakt ten slotte melding van het apocriefe verhaal omtrent een dispuut tusschen den Brownist Henry Ainsworth en een Jood in het jaar 1622.

IETS OVER DE WOORDGRONDING IN DE HEBREEUWSCHE TAAL

Mededeeling van den heer **J. E. Polak Jzn.** in de Algemeene
Vergadering van 2 Juni 1929

Spr. gaat bij zijn beschouwingen uit van de *dagesj* in de ק van מִקְרָאֵי , (Ex. 15, 17) die door sommige oudere taalgeleerden beschouwd wordt te dienen „lethiphēreth ha-kēri'a”, tot op-luistering van het lezen d.w.z. het dubbel uitspreken van deze letter zou zijn een schoonheid van de Hebreeuwsche taal. Spr. echter wilde het probleem van het gebruik van deze

1) Deze mededeeling is in haar geheel afgedrukt in „De Vrijdagavond” VI,1 blz. 178-80, 197-200 en ook afzonderlijk verschenen.

dagesj in ruimeren samenhang zien en wel in verband met z.g. *groepen* van woordfamilies, waarvan hij tal van voorbeelden geeft, zooals dit ook door Samson Raphael Hirsch geschied is.

Resumeerende was spr. van meening, dat men door verschillende voces van werkwoorden, door verdubbeling van een of twee letters, door toevoeging of inlassching van een der letters van האמנותי uit een woord (radix) meer woorden met een telkens gewijzigde beteekenis verkrijgt, zoodat families van woorden ontstaan. Door verwisseling met de letters, die tot eenzelfde categorie van uiting behooren, de keelletters inclus, en zeer dikwijls met behulp van de keelletters, verkrijgt men, bij inductie te werk gaande, *groepen* van families van woorden. Immers ieder woord stelt hier een nieuwe familie voor. Het zal niet vermetel zijn te beweren, dat wat de dāgesj, zichtbaar of afwezig, tot de vorming van een woordfamilie kan bijdragen, een keelletter vermag bij de vorming van een *groep* woord-families. Hierbij houde men rekening met het feit, dat een keelletter dikwijls in plaats van de dāgesj optreedt. Wanneer men nagaat, tot welke gevolgen het ontleden en vergelijken der verschillende woorden leidt, moet men, aldus spr., wel tot de conclusie komen, dat het laatste woord in deze kwestie nog niet gesproken is.

HEBBEN DE HOLLANDERS BIJ HUN KOMST OP JAVA DAAR JODEN AANGETROFFEN?

Mededeeling van den heer **Mr. Iz. Prins** in de Algemeene Vergadering van 2 Juni 1929¹⁾

Spr. kan deze vraag niet geheel bevredigend beantwoorden, omdat de gedrukte contemporaine bronnen, zelfs waar zij

¹⁾ Deze mededeeling is in haar geheel afgedrukt in het Nieuw Israëlietisch Weekblad van 7 Juni 1929.

stellige verklaringen schijnen te geven, onbetrouwbaar zijn. Wel had Van Linschoten in Goa en op de kust van Malabar en Cochin groote Sephardisch-Joodsche gemeenten gezien en gaf hij van deze een levendige beschrijving in zijn Itinerario, maar daar, waar elders in de beschrijvingen der Hollandsche Argonautentochten over Joden gesproken wordt, schijnt de waarheid zoek te zijn.

Ook het aandeel der Joden in de Hollandsche exploitatie van Indië is nog niet vast te stellen, maar moet nog nader op grond van archivalische bescheiden onderzocht worden. Gewaarschuwd moet nog worden tegen de verwarring van de z.g. Portugeesche gemeenten in Indië met Joodsche, zooals nog Wätjen dit doet. Bedoeld zijn echter de gereformeerde kerken voor de Maleiers, waar voor het overgrootste deel nog tot in de 18e eeuw in het Portugeesch werd dienst gehouden.

HET AMSTERDAMSCHЕ MARRANEN-PROBLEEM IN DE TWEDE HELFT DER 18E EEUW

Mededeeling van den heer **Jac. Zwarts** in de Algemeene Vergadering van 2 Juni 1929

Het Marranen-probleem is, volgens spr., hoewel talrijke onderzoekingen uit den laatsten tijd het nader tot zijn oplossing gebracht hebben, nog niet geheel en al doorgrond; het is ook geen enkelvoudig vraagstuk, maar een zeer gecompliceerd.

Spr. gaf eenige archiefsprokkels ten beste uit de vele stukken, door hem verzameld, als bijdrage tot de kennis van het Judaïseeringsproces der Marranen, dat met schokken heeft plaats gevonden.

Zoo waren er onder deze menschen, die geheel van het Jodendom vervreemd waren, elementen, die zich in hun nieuwe omgeving niet thuis gevoelden en zich gaarne bij de

in Nederland heerschende kerk wilden aansluiten; anderen lieten zich tot gevaarlijke speculaties verleiden. Zoo doen ons de acten uit de notariële protocollen kennis maken met het werkelijke leven, waarin naast de groote klassieke figuren ook persoonlijkheden van minder gehalte een rol spelen.

ENKELE BESCHOUWINGEN OVER HET OORSPRONKE- LIJKE CHASSIDISME

Lezing van den heer **Dr. I. Lifschitz** op 16 Januari 1930

Spr. wees op de toenadering tusschen West- en Oostjodendom gedurende de laatste drie decennia. Deze is ook bij de studie der religieuze stroomingen zeer opvallend. Terwijl bijv. Grätz onder den invloed van het rationalisme, dat tegen het einde der 19e eeuw heerschte, de Kabbala, het optreden van Rabbi Juda Chassid en het Chassidisme als bedrog en bijgeloof schetste, heeft men sedert begrepen, dat de Kabbala en de Chassidische gedachten overoud Joodsch bezit zijn en de Baalschem een geestelijke beweging inleidde, die van groote beteekenis en van een diep gehalte was.

De groote belangstelling voor deze laatste geestelijke beweging, die het Jodendom heeft gekend, spruit niet alleen voort uit zuiver wetenschappelijke of wijsgeerige motieven, maar laat zich ook uit behoeften in het Jodendom van onzen tijd, welken spr. vergeleek met de periode van het ontstaan van het Christendom, verklaren.

Spr. ging dan de geschiedenis van het begrip „Chassid” en „Chassidisme” na, in den Bijbel, gedurende den Hasmonëentijd, in den Talmoed enz. en toonde aan, dat aan de door verschillende schrijvers beweerde tegenstelling van religieuze wetten en religieuze gevoelens geen zoo fundamenteele beteekenis in het Joodsch-geestelijke leven toekwam.

Het Chassidisme is iets nieuws in sociaal opzicht en tevens

een poging om den nadruk te leggen op de plichten en bedoelingen van het hart tegenover die van hoofd en nuchter verstand. In beide pogingen ligt een geweldig idealisme, — maar ook een gevaar.

Spr. gaat vervolgens de verhouding na van het Chassidisme tot de Kabbala en behandelt in het kort het optreden van R. Jes. Hurwitz, later van R. Juda Chassid en schetste eenigszins uitvoeriger de hoofdleerstellingen van het Chassidisme van R. Israel Baalschem tob (1700—1760), die door diens leerlingen verder ontwikkeld zijn. Na er op gewezen te hebben wat deze meester uit de Kabbala overnam, merkt spr. op, dat zijn plichtenleer in zeer vele punten overeenstemt met de leerstellingen, die Bachja ibn Pakoeda in zijn boek over de plichten van het hart reeds 700 jaren vroeger (1040) heeft nedergelegd.

De Chassidische plichtenleer en het instituut van den „Zaddik”, later „Wonderrabbi”, behandelt spr. uitvoerig en kritisch, schetst de oorzaken van verval en bederf der oorspronkelijke leer en besprak daarna de mogelijkheid van een wederopstanding der Chassidische leer. Volgens spr. is deze heden en hier onmogelijk. Alleen in een besloten Joodsche gemeenschap, die geestelijk haar eigen weg zal gaan, zou ook de Kabbalistische wijsbegeerte en het Chassidisme een nieuwe ontwikkeling en renaissance kunnen beleven, hetgeen spr. toelicht door een schets te geven der historische grondslagen, waarop in Oost-Europa het Chassidisme kon ontstaan. De geschiedenis der Joden in Polen, de toestanden vóór 1700, de behoeften der Joodsche massa, waren geheel anders dan heden in West-Europa.

DIE PRINZIPIEN GERECHTIGHEIT UND LIEBE ALS GRUNDLEGENDE FÜR LEHRE UND LEBEN IN JUDENTUM

Lezing van den heer **Dr. J. Wohlgemuth** (Berlin)
op 18 Maart 1930

Spr. gaat uit van het probleem der attributenleer en wijst erop, dat de vraag omtrent de attributen van het Opperwezen de kernvraag der godsdienstphilosophie in het algemeen en van de Joodsche in het bijzonder is. Spr. behandelt de beschouwingen omtrent godsdienstpsychologie van Rudolf Otto, die het Heilige als uitgangspunt neemt; van Hermann Cohen over rationeele godsdienstphilosophie, die uitgaat van het eenheidsbegrip en van David Neumark over de godsdienstgeschiedenis, die de ontwikkeling der Joodsche godsdienstphilosophie beheerscht acht door het onderscheid tusschen metaphysische en ethische attributen. Spr. neemt het bestaan aan van drie hoofdattributen: heiligheid en eenheid-eenigheid als hoofdbeginselen en gerechtigheid-liefde („die liebende Gerechtigkeit”) als het alles beheerschende principe. Eigenlijk is er een antinomie in de begrippen gerechtigheid en liefde. Zij moeten echter in elkaar grijpen. Deze vereeniging van gerechtigheid en liefde is in leer en leven van het Jodendom karakteristiek voor Gods wezen en werken. Naar deze beginselen beoordeelen profeten en psalmen het wereldbeloop. Openbaring en wetgeving zijn uitvloeisels der liefdevolle gerechtigheid Gods, met als einddoel de verwezenlijking van het Godsrijk op aarde. Belooning en straf, schuld en vergelding zijn uiteindelijk ontleend aan de liefdevolle gerechtigheid, die van God uitgaat en in hooger zin een eenheid vormt. Deze tendenz komt ook in andere godsdiensten tot uiting.

iets over een Joodsche sociale pathologie (in het bijzonder haar wisselwerking met economische factoren)

Lezing van den heer **Dr. Ir. L. Hamburger** op 8 April 1930

Het Joodsche volk heeft het lot van opgang en neergang met vele volken gedeeld. Toch is er — in tegenstelling met wat men gewoonlijk na den ondergang ziet — een opgaan in andere volken niet geweest. Een verspreide, praktisch weerlooze, uiterst kleine minderheid vormend, welke zich goeddeels niet wenschte te assimileren, is de Joodsche groep in elk volk een „vreemd” element geworden, dat reeds als zoodanig voorwerp van wantrouwen en achteruitzetting vormt. Door eeuwen heen van ruw geweld, in en tusschen de volken, is deze toestand meermalen geaggraveerd. Aldus vertoont het beeld van de groote massa der Joden een verwrongen aspect. Het groote kwaad, dat de omringende volken — zij het ook ten deele in onwetendheid — den Joden van generatie op generatie hebben aangedaan, staat in schrille tegenstelling tot de diensten door Joodsche cultuur en Joodsche kracht onder de moeilijkst denkbare omstandigheden aan de menscheit bewezen.

Het is duidelijk, dat verschillende consequenties daarvan zich tot in onzen tijd laten vervolgen en dat vooral waarneming van economische verhoudingen het bereiken van objectieve vaststellingen mogelijk kan maken. In het bijzonder recente uitkomsten, op het gebied der theoretische en toegepaste sociale economie verkregen, stellen daarbij in staat tot nieuwe gezichtspunten te geraken. Spr. ging hierop uitvoerig in, ten deele aan de hand van eigen onderzoek op economisch gebied. Het spreekt daarbij welhaast vanzelf, dat uitgangspunt 't eeuwenlang bestaande feit van een beperkte beroepskeuze en keuze van vestigingsplaats der Joden vormt. In beperkingen van dezen en velerlei anderen aard heeft een voortschrijdende gang van verdrukking zich op betreurens-

waardige wijze geuit. Mede onder invloed van rechtsonzekerheid ontstonden toestanden, welke diepe sociaal-economische sporen van pathologischen aard hebben achtergelaten. Er is reden op deze opmerking de uitspraak te doen volgen, dat geen volk — geplaatst onder soortgelijke omstandigheden — geacht zou kunnen worden, de prestaties der Joden op sociaal-economisch en cultureel gebied te overtreffen. Een nadere analyse van deze en verwante problemen veroorlooft tevens algemeene economische vraagstukken in zuiverder licht te plaatsen; in het bijzonder die, welke op geld- en crediet-wezen in verband met de algemeene en technisch-economische ontwikkeling, betrekking hebben.

Komende tot de kern van het onderwerp, formuleerde spr. in het algemeen, dat de voorwaarden voor een *gezonde* (economische) ontplooiing den Joden en vooral der Joodsche massa onvoldoende geboden konden zijn. Daar er een enge wisselwerking bestaat tusschen sociaal-pathologische verschijnselen en sociaal-economische condities, bleven consequenties van uiteenloopenden aard niet uit. De groote vraag is, in hoeverre in dit opzicht verbetering te verwachten valt. Ook verdient het probleem volle aandacht, in hoeverre de Joden op den duur zelve een toestand bevorderen kunnen, waarin zij een gelijkwaardige positie in den vreedzamen strijd om het bestaan verkrijgen. Tot de middelen, welke men hiertoe rekenen kan, behoort het organiseeren van passende instanties voor beroepskeuze en vak-opleiding. Deze dienen het opkomende Joodsche geslacht, vooral in de groote centra, leiding te geven. Men mag op uitkomsten van verstrekkende betekenis hopen, wanneer het gelukt een toenemend aantal jongelieden met passende begaving tot vruchtbare werkers aan een voortschrijdende „technische” ontwikkeling te bewakemen. Het geldt hier toch een ontwikkelingsgang, waarvan nog oneindig veel nut voor de mensheid te verwachten is. Den Joden is nimmer eenig offer te groot geweest, om hun kinderen zooveel mogelijk goed onderwijs te doen genieten. De groote vraag van dezen tijd is echter, in welke *richting* zich

dit onderwijs heeft te bewegen. Het juiste antwoord daarop is voor het Joodsche volk wellicht nog belangrijker dan voor de volken, wier ontwikkeling minder hindernissen ontmoet.

Het spreekt bij dit alles echter vanzelf, dat het nut van elke inspanning op den duur denkbeeldig wordt, wanneer bruto geweld liefdevol ondernomen arbeid telkenmale verstoort. Het feit, dat rechtsonzekerheid dreigt op den duur alle krachtsinspanning krachtverspilling te doen zijn, leidt tot de consequentie, dat het belang der Joden bij een betere verstandhouding tusschen de volken, alsmede bij stabielere verhoudingen in den boezem van ieder volk, van primaire betekenis is. Zonder nadering tot dit desideratum van inter- en intranationale stabiliteit dreigt elk offer vergeefs te worden. Spr. denkt daarbij o.m. aan de groote offers, die pioniers op Palestijnschen bodem brengen; maar niet minder aan den grooten arbeid — mede van cultureelen aard — welke voor een belangrijk deel van het Joodsche volk ook in de toekomst temidden der andere volken kan zijn weggelegd.

HALACHA UND HALACHISCHER MIDRASCH

Lezing van den heer **Dr. J. Neubauer** (Würzburg) in de
Algemeene Vergadering van 25 Mei 1930

Spr. begon zijn referaat met een inleiding over de Tanaietische bronnen, die men gewoon is te verdeelen in de verzamelingen in Midrasjvorm, die de wetten vastknoopen aan het Schriftwoord (de z.g. halachische Midrasjim) en die in halacha- of Misjnavorm, welke de zuivere, abstracte wetsprincipes en beslissingen bevatten. Bij eene beschouwing van de eerste groep kwam spr. tot het resultaat, dat deze in vele gevallen inconsequent is en dikwijls juist bij op zich zelf logische wetten zeer gedrongen. Hij stelde hiernaast de latere Karaïetische exegese, die op zich zelf volkomen consequent is,

maar wier resultaten onlogisch en voor de practijk niet aanvaardbaar zijn.

Met betrekking tot de verhouding van beide groepen tot elkaar bestaan er twee tegengestelde theorieën. Beschouwt de school van Zach. Frankel de afleiding uit het Schriftwoord als primair, voor welke opvatting Krochmal reeds den grondslag gelegd heeft, de latere onderzoeker Halevi acht ze secundair, maar legt daarentegen alle gewicht op de z.g. Oer-Misjna, een verzameling tradities, in beginsel uit de alleroudste tijden afkomstig.

Volgens spr. was inderdaad de halachische exegese van Ezra's tijd af beslissend voor de wetsontwikkeling, zooals blijkt uit Ezra 7. 10 en Neh. 8. 8.; dit was ook de opvatting van Frankel. Hiernaast echter bestond een corpus van abstracte Halachoth; reeds Rab Sjerira is deze meening toegedaan.

In den breede ontwikkelde spr. daarna nog zijn standpunt, waarbij hij den nadruk legde op het verschil in karakter tusschen de halachische Midrasj van de oudere en jongere periode.

ZUR SOZIOLOGIE DES GHETTOS

Lezing van den heer **Prof. Dr. L. von Wiese** (Köln)
op 11 Juni 1930

Men zou kunnen denken, dat het Joodsche ghetto tegenwoordig nog slechts uit historisch oogpunt van belang is en dat het geen studieobject kan vormen voor den socioloog, die zich richt op thans bestaande toestanden. Juist de verdwijnings- en overgangsverschijnselen vormen echter een geheel van sociale processen van een gemengd karakter, zooals dat ook overigens menigmaal in het maatschappelijke leven tot uiting komt. Reeds het oude Amsterdamsche ghetto der 17e en 18e eeuw was niet meer een gedwongen ghetto, maar de daar aangekomen Joden brachten de tradities der middel-euwsche afzonderingsghetto's mede. Hun sociale positie in

Amsterdam was die van half-geïsoleerdheid. Van de huidige positie kan men zeggen, ten minste wanneer wij bedoelen de proletarische en klein-burgerlijke Joodsche bewoners van het oudste Jodenkwartier, dat hier een uit sociologisch oogpunt bezien gecompliceerde groep bestaat, die zich ten deele, ten gevolge van in het dagelijksch leven diep ingrijpend ritueel, van de overige bevolking onderscheidt, ten deele echter een met het Nederlandsche volks- en staatswezen eng verbonden leven leidt. Bij het verval van het ghetto als geïsoleerde vestiging, sluit zich de vorming aan van nieuwe Jodenbuurten op anderen of op denzelfden bodem binnen de stad, welke echter niet meer kunnen beschouwd worden als zelfstandige gemeenschappen, daar er volledige beroepsvrijheid bestaat en de godsdienstige voorschriften of niet meer zoo streng nagekomen worden of niet meer van groot maatschappelijk belang geacht kunnen worden.

Gelijk het ghetto, in ruimeren zin genomen, als sociaal verschijnsel belangwekkend is, is dit ook sociologisch het geval met de betrekkingen tusschen de menschen en de kleine groepen binnen het Jodenkwartier, in het bijzonder ten aanzien van de familie- en burenerhoudingen, alsook van de vraagstukken van klasse, stand en beroep.

Spr. wierp verschillende problemen op, die zich bij de studie van de verhoudingen in het ghetto opdringen en een nader onderzoek vereischen.

DIE RESTE DER JÜDISCHEN VIERTEL UND SYNAGOGEN IM MITTELALTERLICHEN SPANIEN

Lezing van den heer **Prof. Dr. A. S. Yahuda** (London)
op 29 November 1930

Spr. zegt de belangstelling in het aangekondigde onderwerp volkomen te begrijpen, aangezien te Amsterdam nog

vele afstammelingen wonen van hen, die Spanje in 1492 noodgedwongen moesten verlaten. Van de eerste vestiging der Joden in Spanje is alleen uit overleveringen, die een legendarisch karakter dragen, iets bekend. Uit 1 Kon. 10. 22 blijkt, dat koning Salomo samen met Hiram schepen naar Tarsjis liet varen, waarmede waarschijnlijk het tegenwoordige Cadiz is bedoeld. In 585 v. d. g. j. zouden talrijke Joodsche families uit Palestina zich in Spanje gevestigd hebben. Vast staat dat na de verwoesting van Jeruzalem door Titus in 70 de groote uittocht van Joden naar Noord-Afrika en het Iberische schiereiland begon. Philo (50 jaar n. d. g. j.) verhaalt reeds van bloeiende Joodsche kolonies in deze streken, terwijl Paulus in zijn brief aan de Romeinen tweemaal er van spreekt naar Spanje te gaan om aldaar het evangelie te prediken, waarbij hij wel in de eerste plaats aan de Joden gedacht zal hebben.

Grafschriften uit de eerste en tweede eeuw wijzen reeds op de zeer voorname positie, welke de Joden zich in Spanje hadden weten te veroveren. Ze genoten er de volle burgerrechten en leefden er van handel en nijverheid, wijn- en olijfbouw. Er volgde een tijd van verdrukking en vervolging, waaraan onder de West-Gothische heerschappij een einde kwam. Ruim een eeuw ging het den Joden weer goed, maar onder den invloed van Rome begonnen nieuwe vervolgingen. Eerst nadat de Arabieren in 711 Spanje hadden veroverd, kwam aan het lijden een einde en begon een glansperiode, die pas vele eeuwen later met de verdrijving uit Spanje ophield. De Joden genoten volkomen gastvrijheid en kwamen tot groote welvaart. Velen van hen hebben als medici, astronomen, dichters, schrijvers, en vooral ook als diplomaten uitgemunt.

De Talmoedstudie nam een hooge vlucht. In geen ander land behalve dan in dat der profeten en psalmisten heeft het Joodsche volk hooger geluk gesmaakt en meer voor de wetenschap gedaan. Vooral in Toledo, Granada, Cordova, Sevilla en Segovia waren belangrijke Joodsche gemeenten. Abarbanel, Gabirol, Juda Halevi, Nachmanides, Maimonides en tal van

andere corypheeën genieten een wereldreputatie. De wereldhandel was mede voor een groot deel in handen van de Joden, die ertoe medewerkten om de ontdekkingsstochten van Vasco de Gama en Columbus financieel mogelijk te maken en mede instrumenten bedachten, om ze in staat te stellen, zich op zee te oriënteren. De invloed, dien de Joden op de wetenschap oefenden, kan blijken uit de vele honderden handschriften in musea te München, Berlijn, Oxford, het Vaticaan enz. Zij hebben de steden hunner inwoning met tal van prachtige paleizen en villa's alsmede met vele monumentale synagogen verrijkt.

In het tweede deel van zijn voordracht deed spr. vele mooie opnamen uit vroegere Spaansche Jodenbuurten op het doek verschijnen. In Toledo, waar twee Jodenbuurten waren, hadden Joodsche ministers en andere grootwaardigheidsbekleeders hun paleizen. De twee groote monumentale synagogen, die na 1492 als kerken in gebruik zijn genomen, hebben de eeuwen getrotseerd. Door hun schitterende in Moorschen stijl gehouden architectuur wekken ze nog ieders bewondering. De Hebreeuwsche inscripties zijn alle bewaard gebleven. Veertig jaar geleden heeft de regeering ze tot nationale monumenten verklaard.

Ook in Sevilla, Cordova, Gerona, Barcelona en elders is er veel wat aan de vroegere grootheid herinnert. Ook daar kerken, die vroeger synagogen waren, en schitterende gebouwen, door Joodsche magnaten gesticht. Dat de verdrijving in 1492 den geest van het volk niet gedood heeft, is door de geschiedenis afdoende bewezen. Vele nakomelingen der ballingen hebben zich in de landen, waar zij gastvrij zijn opgenomen, onsterfelijk gemaakt. Want ondanks zijn moeilijke omstandigheden heeft Israël nooit opgehouden naar hoogere idealen te streven en is het de wereld zijn groote mannen blijven geven.

JÜDISCHE ÄRZTE IM MITTELALTER

Lezing van den heer **Dr. O. Leibowitz** (Homburg)

op 16 December 1930

De werkzaamheid van Joodsche artsen in de Middeleeuwen is tot nu toe door historici en philologen bestudeerd, in veel geringere mate door artsen. Dientengevolge heeft de studie van dit onderwerp op het oogenblik een boven de grenzen van vakwetenschap in engeren zin uitgaande beteekenis. Zij levert allereerst rijk materiaal voor Joodsche en niet-Joodsche geschiedenis. Daarenboven is zij behalve als materiaalstudie van beteekenis voor de cultuurgeschiedenis en sociologie van de voorbijgeane tijden.

Reeds bij het ontstaan van den Islam vindt men een levendige werkzaamheid van Joodsche artsen zoowel op praktisch als theoretisch terrein. Door het vertalen van Grieksche medische geschriften in het Arabisch treden de Joodsche schrijvers op medisch gebied als cultuurverbreiders op. Daar later deze geschriften in het Latijn worden vertaald, zooals bijv. het beroemde „De regimine sanitatis” van Maimonides, waarvan verscheidene incunabeldrukken in de Latijnsche taal bestaan, wordt de oude medische wetenschap van Griekenland gedeeltelijk aan het Westen bekend.

In Spanje en Portugal wordt de Oostersche traditie verder voortgezet. En het merkwaardige is, dat temidden van religieusen haat en rasvervolgingen altijd weer talrijke Joodsche artsen zich aan hun werkzaamheid wijden konden. Zelfs gemeentelijke betrekkingen geeft hun de stedelijke overheid. Uit cultuurhistorisch oogpunt moet er de nadruk op worden gelegd, dat juist onder de Spaansche medici de vereeniging van geneeskunde met prestaties op het gebied van filosofie, rekenkunde en dichtkunst werd aangetroffen. Het is daarvoor voldoende den naam van Juda Halevi te noemen.

Maar ook in de veel somberder en zorgwekkender omgeving van het Joodsche ghetto in Duitschland vinden wij de Joden zeer ijverig bezig met de geneeskunst. Het materiaal daarover

is zeer veel omvattend en in talrijke acten vastgelegd. Dikwijls is er aan deze documenten een humoristisch tintje; zoo wordt in 1394 in Frankfurt a. M. een Joodsche arts tot stedelijk wondarts aangesteld en worden hem behalve 36 guldens nog 6 el laken van dezelfde soort en dezelfde kleur als de *Christen* beambten ontvangen, toebedeeld. Als curiositeit zij vermeld, dat ook vrouwelijke doctoren in de middeleeuwen vermeld worden; zoo bijv. in 1430 een vrouwelijke oogarts Zerline in Frankfurt, aan wie verlof gegeven werd buiten de Jodenstraat te wonen. Tal van artsen waren in dienst van hertogen en bisschoppen en verzekerden zich hierdoor ook een invloed op die machthebbers. Niet onvermeld zij, dat ook de groote humanist Johannes Reuchlin van een Joodschen arts in Rome, den fijnvoelenden bijbelcommentator Rabbi Obadja Sforno, niet slechts een deel van zijn Hebreuwsche kennis, maar ook den indruk van een Joodsche ideale figuur heeft ontvangen, zooals eenige eeuwen later Lessing een indruk had van Moses Mendelssohn.

Geschiedkundige navorschers treffen Joodsche artsen aan in bijna alle landen, waar Joden geleefd hebben. Altijd weer voegde zich de arts naar de eigenaardigheden van het land en leefde hij mede met de politieke en cultureele stroomingen van zijn tijd. Toen hun omzwervingen Joden naar de Oostelijke landen voerden, zijn ook daar Joden op geneeskundig gebied werkzaam geweest; zoo worden reeds in 1476 Joodsche artsen in Krakau genoemd. Dat ook in Italië de Joodsche geneeskunst in vollen bloei stond, zij slechts even aangeduid. Daar worden ook talrijke Joodsche lijfartsen van Pausen genoemd.

Zoo zien wij in den loop van de eeuwen de Joodsche artsen in sociologisch opzicht een aparte groep vormen. In eeuwen van strenge scheiding van godsdiensten en rassen zien wij deze artsen, die zelf diep in het Jodendom wortelen, toch steeds, in nauw contact met de groote niet-Joodsche wereld, boven alle grenzen uit de idee van een eensgezinde menschheid in eenvoudigen, vlijtigen arbeid nastrevend.

NEUE LITERARISCHE ENTDECKUNGEN AUS DER GAONÄTISCHEN ZEIT

Lezing van den heer **Dr. B. M. Lewin** (Jeruzalem)
op 31 Januari 1931

Als inleiding tot zijn eigenlijk onderwerp gaf spr. een verklaring van den titel gaon, den officiëlen titel van de hoofden der leerscholen in Babylonië van circa 600—1000. Spr. geloof, dat deze titel verband houdt met het antagonisme, dat dikwijls tusschen het staatkundig hoofd van het Babylonische Jodendom, resj galoetha en het hoofd der leerschool, resj methibhtha, heerschte. Daar de staatkundige voormannen zich niet zelden aan ongeoorloofde praktijken schuldig maakten, trokken de schoolhoofden zich uit de staatkundige sfeer terug en verklaarden zich te willen houden aan hetgeen profetisch wordt genoemd geon Ja'akob, de ware hoogheid van Israëel, d.i. de geestelijke hoogheid. Hieraan ontleenden zij den naam „gaon”, hoogheid.

De afsluiting van den Talmoed liet de Joden hulpeloos staan ten opzichte van het godsdienstleven. Want in den Talmoed werden wel uitgebreide discussies gehouden, doch geen wetsbeslissingen gegeven. Dit werd dus de taak van de komende geslachten, de periode der Geonim. Het is evenwel te betreuren, dat op decisorisch gebied zoo weinig uit dit vier-euwsche tijdperk is overgebleven. Er moet echter veel meer in dien tijd zijn geschreven, dat verloren is gegaan. In een werk op Provençaalschen bodem ontstaan, Ha-'it̄toer (ongeveer 1200) wordt een werk geciteerd, genaamd Sepher Methibhoth, dat tot nu toe onbekend was. Spr. is zoo gelukkig geweest in een manuscript te New York twee bladzijden van dit werk te ontdekken. Dit werk, dat den Talmoed in zijn halachisch gedeelte heeft geëxcerpeerd, is vervaardigd ongeveer twee en halve eeuw vóór dat van Alfassi (ongeveer 950), en het moet Alfassi bekend zijn geweest. Men kan duidelijk merken, dat Alfassi voortdurend tegen dit werk polemiseert, zonder den

naam ervan te noemen. Dat Alfassi het over de wetsvaststelling nooit eens is met dezen voorganger, verklaart spr. daaruit, dat in Babylonië twee richtingen zijn geweest, vertegenwoordigd door de scholen te Soera en Poembaditha. De school van Soera is gesticht door Rab, die een leerling is geweest van den Palestinensischen Nasi Rabbi Juda, den samensteller der Misjna. Hierdoor werd de Palestinensische overlevering te Soera in eere gehouden en gecultiveerd naast de Babylonische, Poembaditha hield zich alleen aan de Babylonische overleveringen. Terwijl nu de beslissingen van Sefer Methibhoth gebaseerd zijn op de leerlingen van de Soeranische school, volgt Alfassi uitsluitend de Poembadithaansche autoriteiten. Van daar het verschil in de wetspractijk.

Na zijn vondst in New York heeft spr. nog acht bladen van het verloren gegane werk in Oxford teruggevonden. Zij waren ingevoegd in een codex van Alfassi.

Het is spr. gelukt uit de overblijfselen der Geniza zelfs nog een ouder werk dan Methibhoth te ontdekken n.l. Sepher hamasim. Spr. leest uit dit werk verschillende episodien voor en komt tot de conclusie, dat door deze werken en door die, welke nog later zullen worden gevonden, de geoniemperiode, die voor de Joodsche geschiedenis van zooveel gewicht is, in een nieuw licht zal komen te staan.

EEN EEUW JOODSCHE DEMOGRAFIE

Lezing van den heer **E. Boekman**, op 11 Maart 1931

Spr. begon zijn inleiding met te wijzen op de groote veranderingen, welke in de laatste honderd jaren hebben plaats gevonden en hun invloed deden gelden op het Joodsche volksbestaan. Deze veranderingen waren van technischen, economischen en politieken aard en beïnvloedden ten zeerste de sociale, geestelijke en cultureele positie der Joden.

Ook geografisch vonden belangrijke verschuivingen plaats. Groote Joodsche massa's trokken uit agrarische en achterlijke landen naar industrieel en cultureel hoog ontwikkelde landen; uit staten met overwegend Slavische cultuur naar staten met Duitsche en Engelsche cultuur. Daarnaast vond in de oude woonlanden een verspreiding der Joden plaats over de gansche uitgestrektheid van het land met de tendenz tot concentratie in de steden.

Ruppin, Letsschinsky en Linfield zijn de voornaamste schrijvers, die zich met deze en dergelijke problemen, bezien uit statistisch oogpunt, hebben beziggehouden.

In 1825 bedroeg het aantal Joden over de geheele wereld ruim 3 millioen, in 1900 ruim 10 millioen, in 1930 bijna 16 millioen. Het aantal Joden is thans veel grooter dan op eenig vroeger tijdstip der geschiedenis het geval was. Van de geheele wereldbevolking maken de Joden nog niet 1 procent uit; van het blanke ras bijna twee procent.

De tijd van de sterkste toeneming ligt in de tweede helft der negentiende eeuw; de tijd waarin de hygiënische en sanitaire verhoudingen in de groote steden belangrijk verbeterd werden. Dit had op de sterfte der Joden, die in zeer groote mate stadsbewoners zijn, een gunstigen invloed. Na 1900 vindt een langzamere toeneming plaats — in enkele landen zelfs een absolute achteruitgang — tengevolge van het snelle dalen van het geboortecijfer.

Binnen het Jodendom heeft er een verschuiving plaats gevonden tusschen Sefardim en Asjkenazim. Overal, ook in Nederland, zijn de Sefardim procentueel zeer achteruitgegaan.

Vervolgens deelde spr. cijfers mede omtrent de verdeling van de Joden over bepaalde landen en cultuurgebieden. In 1825 woonden in Europa 83 procent, in Amerika nog geen half procent der Joden. In 1925 waren deze cijfers resp. 63 en 29 procent. Binnen weinige jaren zal in Amerika rond een derde van alle Joden wonen. In Oost-Europa is het percentage Joden belangrijk achteruitgegaan. Toch woont er nog de helft van alle Joden.

De verdeling der Joden over stad en land is abnormaal. Met het toenemen van de grootte der steden, groeit ook haar aantrekkingskracht op de Joden. In het bijzonder geldt dit voor de hoofdsteden. Van elke 100 Joden in de betrokken landen wonen er in Kopenhagen 92, in Parijs 70, in Weenen en Londen 67, in Amsterdam 60.

De geboortedaling welke in de laatste honderd jaren bij vrijwel alle beschaafde volken valt waar te nemen, is het sterkst bij de Joden. Was vroeger het Joodsche volk het kinderrijkste volk, thans hebben de niet-Joden in West-Europa vrijwel allen hoogere geboortecijfers dan de Joden. Een belangrijke oorzaak van dit verschijnsel ligt in de aangewezen abnormale verdeling over stad en land, met alle sociale en geestelijke gevolgen daarvan. Een dier gevolgen is dat Joden op lateren leeftijd huwen dan niet-Joden.

Het gemengde huwelijk vertoont een stijging en oefent reeds zeer duidelijk merkbaren invloed uit op het aantal Joden. Zoo zou in Duitschland, om het numerieke verlies ten gevolge van het gemengde huwelijk te ontgaan, ieder Joodsch huwelijk ongeveer 7 kinderen moeten opleveren; het levert thans 1,5 op. Ook de sterftcijfers zijn voor de Joden ongunstiger geworden.

Door de genoemde oorzaken is overal het geboorte-overschot voor de Joden geringer geworden, in een enkel land zelfs veranderd in een sterfte-overschot. Ook in ons land valt een ernstige daling van het geboorte-overschot te constateeren. Hetzelfde kan trouwens, zij het in geringere mate, worden geconstateerd voor de Protestanten. Voor de Roomschen en de groep „geen godsdienst” stijgt het geboorte-overschot.

Was het geboorte-overschot voor de Joden in Amsterdam in de periode 1901—1905 rond 3300, in de periode 1925—1930 bedroeg het rond 1500.

Hoewel ook het aantal Joden in Nederland in absoluten zin is toegenomen, valt toch een relatieve achteruitgang waar te nemen. Terwijl toch dit aantal toenam van 59.000 in 1849

tot 115.000 in 1920, waren er op 10.000 Nederlanders in 1849 192 Joden, in 1920 168.

Ten slotte stipte spr. nog aan het verlies, dat het Jodendom in den loop der vorige eeuw door den vrijwilligen doop geleden heeft.

Trots alles is echter het Joodsche volk in aantal toegenomen. Maar wij staan op een keerpunt; als de toestanden zich op de aangegeven wijze blijven ontwikkelen, dan zal binnen eenige generaties het Jodendom in West-Europa van weinig beteekenis meer zijn. Het zwaartepunt zal dan in numeriek opzicht naar Amerika verlegd zijn, terwijl Palestina het cultureel centrum zal vormen.

DE VROEGERE AMSTERDAMSCH JOODSCHE APOTHEKERS

Mededeeling van den heer **Dr. D. E. Cohen**, in de Algemeene Vergadering van 7 Juni 1931¹⁾

Zoals bekend is, werden de Joden door de keur van 1632 van alle poortersnering uitgesloten. Toch waren hun, volgens Wagenaar, behalve de groothandel nog enkele vakken toegestaan, die ze mochten uitoefenen en wel dat van doctor, chirurgijn, apotheker, makelaar en op vertoon van hun ingezetenceduul, van comenijhandelaar, vettewaarier, tapper, tabaksbewerker en boekdrukker.

In het jaar 1795 kwam er een geschil voor den Raad van Amsterdam bij de benoeming van overlieden van het Apothekers-gilde. Hierbij bleek, dat in 1638 een Apothekers-gilde was opgericht, waardoor den Joodsche apothekers, die zich tot dien tijd vrij konden vestigen, verboden werd deze

¹⁾ Deze mededeeling is in haar geheel afgedrukt in het Pharmaceutisch Weekblad, 68e jaarg., no. 48.

poortersnering uit te oefenen. Practisch had dit evenwel geen beteekenis, daar zij voortgingen zich op de oude wijze te vestigen. Nu de contrôle op de Joodsche apothekers ontbrak, nam hun aantal snel toe, zoodat de Christen apothekers zich bij request bij den Magistraat beklagden over het sterk toenemen der Joodsche vakgenooten, die niet aan het dispensatorium gebonden waren.

Burgemeesteren verboden hun hierop in 1667 medicamenten aan Christenen te verkoopen en bevalen, dat zij zich aan het dispensatorium hadden te houden. Hoewel de Joodsche apothekers financiëel door deze bepalingen niet werden benadeeld, voelden zij zich hierdoor moreel gegriefd. Josef Abraham Charleville verzocht in 1705 voor het eerst den Inspectores Collegii Medici zijn zoon Philip als leerling bij een Christen apotheker te mogen laten inschrijven. Deze vestigt zich drie jaar later als apotheker in een winkel bij de Portugeesche Joodsche kerk.

Op 15 Januari 1711 werd een nieuwe keur voor de Joodsche apothekers ingesteld, waaruit blijkt, dat Burgemeesteren van Amsterdam thans een breeder standpunt hebben dan het Collegium Medicum. De Amsterdamsche Magistraat deed de drukkende bepalingen van vroeger te niet en stelde Joodsche en Christen apothekers gelijk.

Spr. wees nog op het „adres en verhoog”, dat door dr. C. Heilbron Czn. in 1796 bij de nationale vergadering werd ingediend, waarin de noodzakelijkheid voor het grondige onderwijs in de schei- en artseneijkunde voor de aanstaande apothekers werd aangetoond. Dit geschrift heeft grooten invloed gehad op de wettelijke regeling van dit onderwerp, die later tot stand is gekomen.

Ten slotte noemde spr. nog dr. Sarphati, die het initiatief heeft genomen tot het oprichten van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van de Pharmacie, waarvan hij een der eerste bestuurders is geweest.

MEENINGEN OVER DE TOELAATBAARHEID DER LIJK- OPENING UIT GODSDIENSTIG OOGPUNT OP HET EINDE DER 18E EEUW

Mededeeling van den heer **Dr. H. Pinkhof** in de Algemeene
Vergadering van 7 Juni 1931¹⁾

Nadat spr. er op gewezen had, dat men in Joodsche kringen lijkopening slechts dan toelaatbaar acht, wanneer daarvan onmiddellijk resultaat voor een acuut geval te verwachten is, gaat spr. breedvoerig na de meening van den erkenden autoriteit Rabbi Jechezkel Landau uit de 18e eeuw en de beweegredenen neergelegd in diens Rabbinale Responsa, die tot een afwijzend standpunt geleid hebben. Sindsdien is het belang van sectie in de medische wetenschap meer op den voorgrond gekomen. Daarom achtte spr. het thans gewenscht, dat van rabbinale zijde overwogen zou worden om aan de toelaatbaarheid van sectie, die in bovengenoemd geval op geen principiële bezwaren scheen te stuiten, uitbreiding te geven en wel in dien zin, dat lijkopening geoorloofd zou moeten zijn, wanneer voor den arts, die den overledene heeft behandeld, uit den loop en den afloop der ziekte praktische vragen voortvloeien, die naar zijn meening slechts door onderzoek van het lijk kunnen worden opgehelderd. Men zou zich echter ook telken male van de toestemming der verwanten moeten verzekeren, daar men de gevoelens der nabestaanden nimmer hierbij mag kwetsen. Spr. acht als arts den toestand in het buitenland, waar toestemming tot lijk-sectie vooraf door patiënten moet worden onderteekend uit den booze, omdat patiënten zich zouden laten weerhouden in ziekenhuizen te worden opgenomen en den levenden daardoor schade zou worden berokkend.

1) Deze mededeeling is in haar geheel afgedrukt in het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen van 26 Juni 1931.

HET REGLEMENT VAN DE ADATH JESCHURUN (DE „NEIE K'HILLOH") TE AMSTERDAM

Mededeeling van den heer **Dr. D. M. Sluys**, in de Algemeene
Vergadering van 7 Juni 1931¹⁾

Het Reglement der Joodsche Nieuwe Gemeente, die te Amsterdam bestond van 1797 tot 1808, is, hoewel de leiders van deze gemeente de pers aan hun belangen wisten dienstbaar te maken, nimmer in druk verschenen. Toch achtte spr. het merkwaardig genoeg om het t.z.t. in zijn geheel te publiceren; thans wenschte hij slechts een inleiding ertoe te geven.

De Nieuwe Gemeente kan worden gezegd een aanvang te hebben genomen op 26 Maart 1797, toen 21 leden der Hoogduitsche Joodsche Gemeente hun lidmaatschap opzegden. Pas toen zij reeds R. Isaac Abraham Graanboom tot Opperrabbijn aangesteld, een bidlokaal met ritueel bad en vergaderzaal ingericht en een begraafplaats aangekocht hadden, werden op 20 Maart 1798 het Reglement voor de ceremoniële orde en de Statuten der Gemeente vastgesteld en opgenomen in een boek, dat thans nog bij de Hoofdsynagoge bewaard wordt, hoewel verder het Archief der Nieuwe Gemeente in 1826 vernietigd is.

Het reglement bestaat uit 19 hoofdstukken en is eenige keeren gewijzigd. Opvallend is het, dat het in Hollandsch-Joodsch jargon is opgesteld, hier en daar afgewisseld met zuiver Hebreeuwsche uitdrukkingen; ook de meeste handteekeningen zijn in Hebreeuwsche karakters.

De groepeerings in hoofdstukken is een novum, daar de reglementen der oude Joodsche gemeente deze verdeling nog niet hadden. Het nieuwe reglement van 1808 heeft deze blijkbaar overgenomen van de Adath Jeschurun, daar ook de opschriften der hoofdstukken gelijklopend zijn.

Het reglement voor de ceremoniële orde dient nog nader

1) Deze mededeeling is in haar geheel afgedrukt in het Nieuw Israëlietisch Weekblad van 12 en 19 Juni 1931 en in het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen van 26 Juni 1931 en den leden van het genootschap in overdruk toegezonden.

vergeleken te worden met de gebruiken, zooals die in het werkje Meliș josjer, uitgegeven door Israël Graanboom, zoon van den bovengenoemden Opperrabbijn, worden vermeld.

VON JUDEN, HALBJUDEN UND SCHEINJUDEN IM ORIENT

Lezing van den heer **Dr. Walter Fischel** (Jeruzalem)
op 7 October 1931

Spr. zou van zijn ervaringen van zijn reis naar Koerdistan, waar in de gebergten een groot aantal Joden wonen, verspreid over een honderdtal kleine dorpen en enkele groote steden eenige mededeelingen doen. De Joden in die kleine plaatsen zijn nog zeer weinig door Europeanen bezocht. Zij beweren nakomelingen te zijn van de verspreide tien stammen.

Daarna gaf spr. een overzicht van de verschillende theorieën over de verblijfplaatsen van de tien stammen en sprak als zijn meening uit, dat voor de veronderstelling, dat de Joden in Koerdistan van de tien stammen afkomstig zijn, wel eenige grond bestaat, daar hier het gebied is, waarheen deze gevoerd waren en hier ook een rivier, Sab genaamd, te vinden is, die met de legendarische Sambatjon te vereenzelvigen is.

In taalkundig opzicht vormen de Joden aldaar een bijzonderheid, daar zij de Arameesche Targum als spreektaal gebruiken. Tengevolge van het feit, dat zij in kleinen getale in die dorpen wonen, ontbreken daar de gewone religieuze instituten als: Synagoge, Beth Hamidrasj enz. Zij worden nu en dan bezocht door een „Wanderrabbi”. Hun Joodsche kennis is gering. De Sabbath wordt zeer streng door hen in acht genomen. Zij hebben echter zeer bijgeloovige voorstellingen, waarvan spr. eenige staaltjes mededeelt.

Er zijn slechts Kabbalistische handschriften te vinden o.a. betrekking hebbende op „Droomuitleggingen” en op „Genezing”. De Joden onderscheiden zich in hun kleeding weinig van de inwoners van het land, dragen bonte kleeren, terwijl de vrouwen zich tooien met oor- en neusringen. De beroepen, die zij uitoefenen, zijn minderwaardig. Velen zijn looiers, ververs enz. terwijl er ook een groot aantal marskramers zijn.

Over het algemeen zijn zij krachtig van lichaamsbouw.

Spr. ging hierop over tot de Joden in Perzië, waar zij een tijdlang als paria's beschouwd werden tengevolge van de overheersching van de Sjiijetische secten in den Islam. Thans is de toestand voor hen beter door den toenemenden invloed van het Bahaïsme. Eigenaardig is 't nu wel, dat daardoor vele Joden sympathie zijn gaan koesteren voor het Bahaïsme en zich zoo goed als geheel geassimileerd hebben. Naast juweliërs vindt men onder hen vele musici en dansers. Ook hier is geen Talmoed-kennis te vinden. De „Alliance Israélite Universelle”, heeft in verschillende plaatsen een groot aantal scholen, maar nog te weinig, daar de zending met uitgebreide middelen hier krachtig werkzaam is en zelfs te Teheran een aantal scholen bezit. Ook ziekenhuizen heeft de zending gesticht, zoodat het gevaar voor afvalligheid van het Joodsche geloof bestaat.

Geheel onbekend zijn de schijn-Joden in sommige plaatsen in Perzië, die door spr. bezocht zijn. Zoo kan men in Kùm het graf van Zippora (de vrouw van Mozes) vinden. Zoodat men mag aannemen, dat ook hier evenals op andere dergelijke heilige plaatsen Joden gewoond hebben. Toch zijn deze er thans niet te vinden. Bij nader onderzoek blijkt evenwel, dat een aantal Mohammedanen daar in het geheim Joodsche gebruiken in acht neemt.

Men vindt ze in Tebris en in Meshed bij Afghanistan, waar nog oude Jodenwijken aangewezen worden.

Van de Joden in Koerdistan en Perzië zijn thans velen in Palestina gevestigd, waar zij tot de beste elementen van het land behooren.

DE RECHTSPOSITIE VAN DE VROUW VOLGENS DEN PENTATEUCH

Lezing van den heer **Mr. Dr. G. Cahnter** op 1 December 1931

Ter inleiding gaf spr. eenige algemeene beschouwingen over den Pentateuch, waarbij hij het orthodoxe en bijbelcritische standpunt tegenover elkaar plaatste en o.a. melding maakte van het wetboek van Hammurabi, dat in 1901 bij de Fransche opgravingen in Susa ontdekt werd en in vele opzichten overeenkomt met den Pentateuch.

Tot zijn eigenlijk onderwerp gekomen, volgde spr. het leven van de vrouw van haar geboorte tot haar dood. Reeds vóór de geboorte is zij een onderwerp van zorg voor den Wetgever: Wordt een zwangere vrouw bij een vechtpartij gestooten, dan zijn daaraan juridische gevolgen verbonden. Spr. behandelt daarna de reinheidswetten der vrouw om daarop over te gaan tot de opvoeding der kinderen; op twee plichten werd daarbij de nadruk gelegd, n.l., de kennis der Wet en de eerbied voor vader en moeder.

Het huwelijk met alles wat daarmee in verband stond of eraan vooraf ging, werd daarna besproken, waarbij spr. tot grondslag nam wat de Pentateuch verhaalt omtrent het leven der aartsvaders. Hierbij kwam ter sprake de polygamie, het concubinaat, het afleggen van geloften door de vrouw, het bezit van slaven en de ontbinding van het huwelijk. In het huisgezin nam de vrouw een zeer voorname plaats in. Zij werd volstrekt niet als een minderwaardige beschouwd en kon zich — als zij wilde — ter dege doen gelden. Ook toen zal wel reeds gegolden hebben, wat later zoo eigenaardig is geformuleerd in: *ce que la femme veut, Dieu veut.*

LEBEN UND DENKEN DES JÜDISCHEN RELIGIONS- PHILOSOPHEN FRANZ ROSENZWEIG

Lezing van den heer **Dr. J. Carlebach** (Altona)
op 2 Januari 1932

In de Joodsche literatuur van den tegenwoordigen tijd wordt Franz Rosenzweig als een phenomeen beschouwd zoowel door zijn persoonlijkheid als door zijn werk.

Geboren in een milieu, dat geheel van het Jodendom vreemd was, heeft hij zich geheel en al door drang van binnen uit weten te ontwikkelen tot een der grootste interpretatoren van het godsdienstige Jodendom. In den korten levenstijd, die hem vergund was (geboren te Kassel in 1886, overleed hij te Frankfurt a. M. in 1929) heeft hij werken van groote beteekenis geschapen, waarvan het voornaamste is: *Der Stern der Erlösung*. Het is een philosophische verhandeling over het Jodendom, die rekening houdt zoowel met de klassieke denk-systemen als met de moderne wereldbeschouwingen. Rosenzweig beschouwt God, Wereld en Mensch in hun onderling verband en stelt daarnaast de begrippen: Schepping, Openbaring en Verlossing, die van God uitgaan en op Wereld en Mensch inwerken. Verder geeft hij een analyse van de beide groote godsdiensten, het Jodendom en Christendom, behandelt hun geschiedenis, feesten en liturgie; hierbij blijkt, dat deze beide godsdiensten de meest omvattende oplossingen van het wereldprobleem zijn en twee elkaar aanvullende geestes-machten, die aan het einde der dagen elkaar in de Goddelijke waarheid zullen ontmoeten.

Daar Rosenzweig de Bijbel als het hoogste woord van de Goddelijke Openbaring beschouwde, wijdde hij zich tezamen met Martin Buber aan de bewerking van een nieuwe Bijbelvertaling. Ofschoon een vreeselijke ziekte zijn lichaam sloopte, trachtte hij met onuitputtelijk geduld den waren zin van het Godswoord te vinden.

Zoo heeft Rosenzweig in zijn kort leven veel tot stand ge-

bracht, maar vooral zijn wijsgeerig werk, dat wegens zijn moeilijken stijl nog steeds niet voldoende bekendheid verworven heeft, verdient een nauwgezette studie, daar zijn systeem ons den weg wijst te midden van de stroomingen van heden en verleden en ons leidt naar onze levensbestemming als mensch en Jood.

DE INVLOED VAN DE PALESTINENSISCHE MIDRASJ OP PHILO'S ALLEGORIE

Mededeeling van den heer **A. S. Levisson** op 3 April 1932

Spr. wil uitsluitend nagaan den invloed van de Midrasj op de allegorie van Philo, niet op Philo in het algemeen. Om dit te doen moet men een scherp onderscheid maken tusschen Midrasj en allegorie. Beide zijn systemen van tekstinterpretatie, waarbij men een dieperen zin in den tekst wil leggen. Voor Midrasj heeft echter de letterlijke zin een reële waarde, voor de allegorie niet. Spr. bestrijdt hierop de meening, dat de allegorie uit Midrasj zou zijn voortgekomen en toont aan, dat men de allegorie bij de Alexandrijnsche Joden moet verklaren uit het streven om de in die tijden algemeen toegepaste methode van tekstverklaring in de Hellenistische wereld te volgen. Aangezien echter de invloed van Midrasj op Philo zelf heel groot was en een deel van hemzelf was geworden, heeft hij zijn allegorie dikwijls op de Midrasj opgebouwd. Tot haar ontstaan was Midrasj echter niet de oorzaak.

Spr. wijst vervolgens op het verschil in houding van Philo ten opzichte van den letterlijken zin der Thorah, dat men in zijn boeken kan vinden. Dit wil spr. verklaren door een nieuwe theorie, waarbij hij aanneemt een ommekeer in Philo's leven, doordat deze, gedwongen door de uiterlijke omstandigheden, zich moet gaan bewegen in het openbare leven en zoo

de gevaren van de allegorische verklaring van de Wet onder de oogen ziet. Uit deze tweede periode stamt o.a. ook zijn „De Vita Mosis”, dat niet zooals men gewoonlijk aanneemt voor Heidenen geschreven is.

NIEUWE MEDEDELINGEN OVER TOBIAS BOAS TEN OPZICHTE VAN ZIJN RELATIES MET HET STADHOUDERLIJK HOF

van den heer **D. S. van Zuiden** op 3 April 1932 ¹⁾

Tobias Boas, geboren in 1696, was een zoon van Abraham Boas, die een koopmanshuis had in juweelen, goud en zilver. Tobias had later een groote bankierszaak en woonde in de St. Jacobsstraat in Den Haag (het huis waar later het thans weder verplaatste Oudeliedengesticht, de Zurkann-stichting stond).

Uit de archieven bleek het spr., dat het bankiershuis Boas in belangrijke financiële relaties stond met Prins Willem V en hem ondanks de bezwaren, die diens rentmeester en thesaurier, mr. J. G. Reigersman, daartegen aanvoerde, verschillende malen flinke en belangrijke geldsommen ter leen gaf, zoo wel in privé (ter gelegenheid van het huwelijk met Wilhelmina van Pruisen in 1766) als voor andere belangen.

Het bankiershuis Boas, dat later in handen van de zonen van Tobias Boas (Abraham en Simeon) was overgegaan, heeft in 1792 zijn betalingen gestaakt.

¹⁾ Deze mededeeling is in haar geheel afgedrukt in Die Haghe 1932 blz. 53—68.

**INLEIDING TOT DE TENTOONSTELLING VAN DE
HEIDENHEIMIANA DER BIBLIOTHECA
ROSENTHALIANA**

ter herdenking van den hondersten sterfdag van
Wolf Heidenheim (1757—1832)

door den heer **L. Hirschel** op 3 April 1932

Wolf ben Simson, geboren te Heidenheim in 1757, genoot zijn opleiding in de toenmalige centra der Joodsche Wetenschap in Duitschland, Fürth en Frankfurt a. M. In het bijzonder legde hij zich toe op de studie der Hebreeuwsche Grammatica en der Massora, de critische studie van den Bijbeltekst, zooals blijkt uit zijn in 1791 verschenen commentaar op Mozenajim, het bekende taalkundige werk van Abraham Ibn Ezra en uit zijn grootsch opgezette Pentateuch-uitgave, waarvan het eerste, onvoltooid gebleven deel, in 1798 te Offenbach verscheen.

In datzelfde jaar verkreeg hij een privilegie tot het oprichten van een drukkerij te Rödelheim in de nabijheid van Frankfurt a. M., waar een groot aantal werken verscheen, die zijn naam als kundig Hebraïcus voor altijd gevestigd hebben. Hij legde zich vooral toe op de correcte uitgave van gebedenboeken, waarvan de tekst vóór dien tijd gewoonlijk niet goed verzorgd was. Heidenheim ging de teksten van de werken, die hij uitgaf, altijd nauwkeurig na en voorzag ze meestal van critische en literaire noten, waardoor vooral zijn Machzor (feestgebeden)-uitgave beroemd geworden is. Ook eenige werkjes op taalkundig en filosofisch gebied zijn naar handschriften door hem uitgegeven. Het schijnt, dat zijn uitgeverij, hoewel hij al zijn krachten eraan wijdde en verschillende werken een groot aantal herdrukken beleefden, hem niet al te groote rijkdommen verschaft heeft, daar spoedig na zijn overlijden zijn uitgebreide bibliotheek ten behoeve van een door hem nageslachten zevenjarig dochtertje verkocht is. Het nageslacht, waarbij hij veel waardeering heeft gevonden, bewaart in

dankbare piëteit de herinnering aan den grooten grammaticus, zooals hij op zijn grafschrift genoemd wordt. Om het werken en streven van Heidenheim in ruimeren kring bekend te maken, is door spr. met medewerking van zijn assistent, den heer M. S. Hillesum, een tentoonstelling georganiseerd.

De tentoonstelling bevat een bijna complete verzameling van de uitgaven uit Heidenheims drukkerij grootendeels afkomstig van den oorspronkelijken verzamelaar der Rosenthaliana, Leeser Rosenthal, een jongeren tijdgenoot van Heidenheim, en later aangevuld door den conservator J. M. Hillesum, chronologisch gerangschikt. De heer Hillesum heeft ook uit de Amsterdamsche verzamelingen van Lehren en de Lima een aantal werken aangekocht afkomstig uit Heidenheim's bibliotheek, bijna alle van opmerkingen in handschrift voorzien, en deze gevoegd bij de enkele, die Rosenthal reeds bezat, zoodat de Rosenthaliana thans op een bezit van een 25-tal van deze werken mag bogen. Deze verzameling, waaronder een aantal hoogst zeldzame oude drukken uit Venetië, toont de liefde van Heidenheim voor het Joodsche boek en de bijzondere interesse, waarmee hij vooral werken op geschied-, taalkundig- en filosofisch gebied heeft doorgelezen.

Bovendien zijn nog 3 onuitgegeven geschriften van Heidenheim tentoongesteld, een groot aantal, wanneer men in aanmerking neemt, dat de veiling-catalogus van 1833 slechts een twaalfstal opsomt. Ook deze handschriften, in regelmatig, duidelijk schrift geschreven, bevatten studiën op taalkundig en filosofisch gebied.

De mededeeling van den heer Mr. Iz. Prins op 3 April 1932 over **De Oud-Hollandsche drukpersvrijheid ten opzichte van het Joodsche Boek** is in haar geheel in dezen bundel opgenomen (blz. 147—176).

PERI 'EŠ HADAR

Mededeeling van den heer **M. J. Premse** in de Algemeene Vergadering van 19 Juni 1932

Het ritueel gebruik van de *Citrus medica* (Ethrog) in den plantenbundel van het Soekothfeest vindt zijn oorsprong in de uitdrukking *peri 'eš hadar* (Leviticus 23). Berichten uit den vóór-tannaïetischen tijd bevestigen, dat steeds deze en geen andere vrucht daarbij gebruikt is. Hadar beteekent niet „prachtig” doch is een eigennaam, zooals Nachmanides reeds schrijft en I. S. Reggio aantoont.

De wilde vorm van de ethrog is zeer zeldzaam en werd waarschijnlijk oorspronkelijk niet gebruikt; wel de geënte, veredelde. Sinds de 16e eeuw is er bij de halachisten echter een verzet tegen het gebruik van de veredelde ethrog, dat nog in onzen tijd vrij algemeen is volgehouden. Vergelijken wij echter de anatomische kenmerken, die door Alsjech en Juda van Pisa worden gegeven ter onderkenning van wel en niet geënte vruchten, met de beschrijvingen in de handboeken van de citrologie en met de mededeelingen uit den kring der deskundigen, dan is het waarschijnlijk, dat deze anatomische verschillen slechts berusten op het bestaan van verschillende variëteiten.

De mededeelingen van den heer Prof. Dr. D. Cohen over **Sjoterim in Egypte** en van den heer I. Maarsen over **Nederlandsch-Joodsche geschiedenis in de Responsen-literatuur** in de Algemeene Vergadering van 19 Juni 1932 zijn in dezen bundel opgenomen (respectievelijk blz. 101—113 en blz. 118—146).

BIJDRAGEN

	Blz.
Sjoterim in Egypte, door <i>Prof. Dr. D. Cohen</i> . . .	101
Zusammenfassung der vorhergehenden Abhandlung	112
Voorstel tot invoering van een eenvormige transcriptie van het Hebreeuwsch in Nederland, door <i>L. Hirschel</i>	114
De Responsa als bron voor de geschiedenis der Joden in Nederland, door <i>I. Maarsen</i>	118
De oud-Hollandsche drukpersvrijheid ten opzichte van het Joodsche Boek, door <i>Mr. Iz. Prins</i>	147
Die spanischen und portugiesischen gedruckten Judaica in der Bibliothek des jüd. portug. Seminars „Ets Haïm” in Amsterdam, door <i>J. S. da Silva Rosa</i>	177
Over de relaties van Prins Willem van Oranje en diens broeders met de Joden, door <i>D. S. van Zuiden</i>	211

SJOTERIM IN EGYPTE

door **Prof. Dr. D. Cohen** (Amsterdam)

Bij den arbeid in de steden Pithom en Raamses zijn over de Israëlieten gesteld volgens Exodus I, 11 שרי מטרים „oversten der heerediensten”, die hen tot het werk moeten drijven, hen kwellen met verplichten arbeid. In c. V 6 en elders echter worden twee groepen van opzichters onderscheiden, de נגשים en de שטרים. Deze zijn blijkbaar degenen die de bevelen van den koning ontvangen, en deze aan het volk overbrengen (l.l. 6 en 10). Zij worden echter onderscheiden: de נגשים eischen de voleindiging van de opgelegde taak, ook al moeten de steenen zonder stroo worden gemaakt; de שטרים zijn door hen over de arbeiders aangesteld en blijkbaar verantwoordelijk voor deze. Want als de taak niet voleindigd is, worden zij, als de verantwoordelijken, geslagen. Zij beklagen zich dan bij den koning, wederom als vertegenwoordigers van het onderdrukte volk.

De positie dezer twee groepen ambtenaren is hieruit volkomen duidelijk. De נגשים zijn in rang hooger dan de שטרים, die blijkbaar met de arbeiders moeten werken¹⁾. Het lijkt vrijwel zeker, uit het geheele verhaal, dat de eersten Egyptenaren, de anderen Joden zijn.

Kennen wij dergelijke arbeidsverhoudingen ook uit Egyptische bronnen? Het lijkt bij voorbaat waarschijnlijk. Het geheele verhaal omtrent het verblijf der Joden in Egypte staat zoo sterk in Egyptische sfeer, dat ook hier wel Egyptische toestanden moeten zijn weergegeven. Het is dan ook geen wonder, dat, toen men in Grieksche papyri, uit Egypte afkomstig, dergelijke ambtenaren ontmoette, al spoedig aan overeenkomstigheid van hun positie met die van de beambten in Exodus werd gedacht. Toen ik zelf op dit vermoeden was gekomen,

1) De Heer A. B. Kleerekoper maakte mij er opmerkzaam op, dat in het Jiddisch te Amsterdam en elders „sjouteir” of „sjatter” nog altijd wordt gebruikt voor „politieagent”. Ook Voorzanger en Polak, Het Joodsch in Nederland s.v.: „ambtenaar bij het gerecht of bij de politie”.

bleek mij bij onderzoek dat Wilcken reeds lang geleden op iets dergelijks de aandacht had gevestigd (Gött. Gel. Anz. 1895, 147). Toch bleef en de kwestie zelve en de overeenkomstigheid belangwekkend genoeg om er aandacht aan te wijden, vooral toen nieuwe papyri, met name de Zeno papyri (een archief van het beheer van een landgoed omstreeks 250 v. Chr.) enkele nieuwe gegevens en daarmee ook enkele nieuwe moeilijkheden brachten.

Dekataarchai — ook wel dekadarchai of dekatarchoi of dekanoi of δεκατοκῆροι — zijn uiteraard „leiders van tien” of „tienmannen”. Zij komen in verschillende bevolkingsgroepen voor in de papyri¹⁾: als hoofd van een groep βασιλικοὶ γεωργοί, pachters van het koningsland (die tot arbeid op het koninklijk domein verplicht zijn (een parallel dus); als hoofd van βασ. γεωργοί en arbeiders, die aan dijken en slooten werken onder verplichten arbeid; van steenhouwers; van ezeldrijvers; van gendarmes; als verantwoordelijk voor het vereischte aantal bij requisitie van trekdieren²⁾ (verplichte arbeid); ten slotte in den tijd van de Ptolemeeën als hoofd van groepen Arabische herders in Egypte³⁾.

Reeds hieruit valt op te maken, dat zulk een verdeling in groepen van tien in Egypte iets gewoons moet zijn geweest. De vraag rijst nu eerst, of men dit gebruik als een oorspronkelijk-Egyptisch dan wel als een uit Griekenland ingevoerd moet beschouwen.

Beide is mogelijk, wat het getal betreft. Doch het is bekend, dat zulke groepen van tien in het Nieuwe Rijk (1580—1100) dikwijls voorkomen. Révillout⁴⁾ spreekt hier terecht van „brigades” de 5 et „brigades” de 10 hommes”, die men op elk veld van werkzaamheid van de Eg. fellachen en de slaven vindt. Inderdaad vormen deze „legers” niet alleen van soldaten, maar

1) Het beste overzicht bij P. M. Meyer, Griech. Texte, p. 180; daarna de Zeno-papyri, de Berl. Griech. Urk. VI en enkele andere.

2) Pap. Soc. Ital. VI 675; vgl. Edgar Zen. pap. Mich. 113.

3) P. S. I. V. 538.

4) Précis du Droit égyptien, p. 5.

ook van werklieden en beambten, ingedeeld in afdeelingen, aan wier hoofd een voorwerker stond, de „groote van den troep” genaamd, die boek voert over hun vlijt of gebrek aan ijver; ook de lijjeigenen waren militair georganiseerd met officieren en onderofficieren (van hun eigen stand) van verschillende rang¹⁾. Deze voorwerkers stonden aan het hoofd van groepen van vijf en groepen van tien. In een inscriptie van Beni-Hassan beroemt Ameni zich, dat hij nooit geweld heeft aangedaan aan een „leider van een groep van 5 menschen”, a foreman of five”, gelijk Newberry het vertaalt²⁾. Deze leiders behooren bij de groep en werken mede met de vier of negen menschen, die onder hun leiding staan. Dit wordt door Révillout beweerd, door Oertel ook voor den tijd der Ptolemeeën vermoed, en m.i. gestaafd door de bekende teekening van de arbeiders aan den tempel van Amoen uit het graf van Rechmere³⁾, waar de voorwerker, die met een stok in de hand zit toe te kijken, juist de tiende is van de groep metselaars. Dit alles geschiedde natuurlijk onder oppertoezicht van beambten van den koning, waar het den landbouw gold onder dat van den gouverneur der provincie, bij andere werklieden onder andere ambtenaren.

Het is vrijwel zeker, dat de dekatarchai uit den Ptolemeeëntijd de erfgenamen van deze „chrp”'s zijn. In het algemeen hebben de Ptolemeeën de toestanden bij den landbouw (en hierop heeft bijna alles direct of indirect betrekking) om goede redenen onveranderd gelaten; maar bovendien is, voor zoover ik kan nagaan, in de Grieksche wereld van een dergelijke organisatie niets bekend geweest, behalve dan dat Herodotus iets dergelijks bij de Perzen vermeldt, doch dan uitsluitend voor het leger³⁾. We zullen dus de gedachte aan de Grieksche „gilden”, die zelf hun leiders mochten kiezen en die door sommigen naar voren is gebracht, bij voorbaat moeten verwerpen. De man met den stok ontleent dit recht

1) Erman-Ranke Aegypten p. 139 sqq.

2) Beni-Hassan I, Taf. 8, 18 sqq.

3) VII, 81.

zonder twijfel aan den staat, en, gelijk ik hoop te bewijzen, zijn collega in lateren tijd eveneens.

Het is immers duidelijk, dat deze dekatarchai een soort bemiddelaars zijn tusschen de werklieden aan de eene zijde en de ambtenaren en den Staat aan den anderen kant. De *βασ. γεωργοί* vermelden hun dekarchia, zijn dus daaraan kenbaar en blijkbaar onder dezen naam geregistreerd. De dekatarchai stellen trekdieren beschikbaar, die gerequireerd zijn van staatswege, natuurlijk namens hun groepen; vergelijken wij hiermede een ostrakon, waarbij aan een *γραμματεὺς κτηνοτρόφου* (schrijver van een vereeniging van ezelhouders) wordt opgedragen een ezel beschikbaar te stellen voor transport van staatswege ¹⁾, dan zien wij hier een duidelijke parallel: de schrijver is, al is hij wellicht een der ezelhouders, in elk geval door den staat aangesteld; hetzelfde is dus met groote waarschijnlijkheid ook voor den dekatarch te vermoeden. Ook de dekadarchai der Arabieren hebben het recht zich in financieele en administratieve zaken tot de vertegenwoordigers van het staatsgezag, of hen, die hun plaats innemen, te wenden. En ook bij de steenhouwers treden de *δ.* voor hen op, als een ambtenaar zijn plicht niet doet; een scheidsrechter beslist dan tusschen hen ²⁾.

Het voornaamste argument — en een, waardoor m.i. tegelijkertijd de bezigheid van sommige dezer Ptolemaeïsche *δεκατάρχαι* bepaald wordt — lijkt mij gelegen in eenige papyri, die, zoover ik weet, in dit verband nog niet beschouwd zijn, uit de collectie-Zeno en die hierdoor tegelijk, zoo ik wel zie, een verklaring ontvangen. Ik zeg: sommige dezer dekatarchai; want wij zullen — wat Oertel ³⁾ in ander verband al heeft aangegeven — moeten onderscheiden tusschen *δεκατ.* van *βασ. γεωργ.*, waarbij de *β.γ.* veel onafhankelijker zijn en voor zich zelf durven en mogen opkomen, en die van arbeiders (niet-landbouwers), half-hoorigen of slaven (krijgsgevangenen) bij

1) P. M. Meyer Gr. Texte 81.

2) Fl. Petr. pap. II, 4.

3) Die Liturgie, p. 12.

dam- en slootwerk en in de steengroeven, waar de *δ.* inderdaad als leider fungeert. Over de eerste behoeft niet gesproken; wat er over te zeggen viel, is reeds door Wilcken uiteengezet. Voor de tweede vond ik naast het reeds bekende een nieuw gegeven in Pap. Soc. Ital. IV, 423.

Dit is een brief van een steenhouwer Horus. Deze beschuldigt een zekeren Herieus, die op zich genomen had met zijn arbeiders (gevangenen) in een bepaalden tijd een werk (blijkbaar aan dammen en slooten) te zullen gereedmaken en dit niet had uitgevoerd. Het blijkt nu dat Horus ook een werk heeft aangenomen en hij biedt nu aan dit voor minder te doen, omdat er toch werklieden genoeg bij hem zijn. Vermoedelijk is het er hem om te doen Herieus uit zijn positie te verdringen en zelf het loon te krijgen. Want hij dringt tot tweemaal toe op inspectie bij Herieus aan.

Dat deze steenhouwer bezig is of wil zijn met arbeid aan dijken en slooten, behoeft geen verwondering te wekken. Het schijnt, dat in bepaalde gevallen steenen voor versterking daarvan noodig waren ¹⁾. Wat echter opvalt, is in de eerste plaats het feit, dat gesproken wordt van tien mannen die ieder 1 aolion per dag verzetten. Het is dus aan te nemen, dat Herieus een *δεκατάρχης* was. Dit klopt volkomen met een gegeven in een andere papyrus, die in dezelfde omgeving speelt ²⁾, waarin gezegd wordt, dat bepaald is *ὁ δὲ δουθήναι εἰς ἕκαστον ἔργον καὶ τὸ κάτεργον*: wat gegeven moet worden voor elk werk en de bepaling van het quantum van het werk voor de dekatarchai. Ook in dit geval is dit den dekatarch Herieus opgelegd: 10 aolia per dag. En Herieus werkt, gelijk het den dekatarch betaamt, zelf met zijn groep mee. Maar wie is nu Horus? Hij zegt: *τοὺς ὀχετούς, οὓς ἐξελάβομεν ἐκ πέντε διωβόλων ἡμιόβλων καὶ τοῖς ἀναφέρουσι ἐν δέκα ὀβόλων ἡμιόβλων, ἐργῶμαι ἐν διωβόλον καὶ ἐξ ὀβόλον*: „de kanalen die wij hebben aangenomen te graven voor $5 \times 2\frac{1}{2}$ obool en voor de dragers voor $10 \times 1\frac{1}{2}$ obool, wil ik bewerken voor

1) M. Schnabel, Die Landwirtschaft im hell. Aegypten, p. 41.

2) Pap. Petr. II, 4, 2.

twee obool en één obool". De uitgevers verklaren dit als zou dit werk zijn aangenomen voor $2\frac{1}{2}$ obool per vijf naubia, maar het wekt verwondering dat $\epsilon\zeta$ dan zoowel vóór de maat als voor den prijs zou staan, en bovendien wordt het loon wel héél laag in vergelijking met andere gegevens ¹⁾. Ik vertaal dus liever: de slooten, die wij hebben aangenomen voor telkens $5 \times 2\frac{1}{2}$ obool, en $10 \times 1\frac{1}{2}$ obool voor de dragers, wil ik bewerken voor resp. 2 en 1 obool. Is deze vertaling juist, dan is het *niet* duidelijk, waarvoor de $5 \times 2\frac{1}{2}$ obool gegeven worden — wellicht voor een bepaalden afstand sloot (cf. Pap. Lille 1) —, maar de berekening wijst dan weer op de groepen van 5 en 10, die wij al ontmoeten. Dan zou dus ook Horus een dekatarch zijn en de bedoeling van zijn schrijven duidelijk: Herieus en hij hadden een bepaald werk tezamen aangenomen; daar nu Herieus — volgens hem — zijn plicht niet doet, wil hij het geheele werk tegen billijken prijs met zijn eigen werklieden verrichten. Dan zijn dus deze dekatarchai een soort aannemers-in-het-klein, verantwoordelijk voor het werk en voor hun groep.

Voorzoover ik zie, komen alle gegevens, waarover wij beschikken, dit vermoeden, waartoe Fitzler wat de aanneming betreft op andere gronden reeds gekomen was ²⁾, te hulp. In de eerste plaats heet een Horus in een andere papyrus uit dezelfde omgeving ³⁾ dekatarchos. In de tweede plaats was het gebruik om bij niet-nakoming van de voorwaarden eener aanbesteding ondershands de aanneming aan een ander te gunnen; dit mocht dan de betrokken magistraat (δ *ἐπὶ τούτων τεταγμένος*) doen. En dat Zeno, aan wien de brief van Horus gericht is, de taak van den magistraat in het gebied van zijn meester heeft aangenomen, is door Rostowzew ⁴⁾ op overtuigende wijze aangetoond.

Wie is dan de magistraat, die over het lot van deze dekatarchai en hun werklieden beslist? Het kunnen uiteraard ver-

1) Een dagelijksch loon van minstens $\frac{1}{3}$ obool bij Oertel l.l. p. 14.

2) Steinbrüche p. 81. Anders Oertel l.l. p. 21.

3) P. S. I. IV 337.

4) A large estate, p. 50 sqq.

schillende zijn, hogere en lagere. In bepaalde papyri wenden zij zich tot den hoogste, den minister Apollonius (vgl. den Pharaon in Exodus); elders ¹⁾ heeft de architect Cleon of de onderarchitect met hen te maken. Doch de magistraat, die het meest onmiddellijk toezicht op hun werk hield, heette *ἐπιστάτης* (opzichter) of *ἐργο-διώκτης* (werk-achtervolger). Den tweeden naam kennen wij uit een papyrus, waarin *dekatarchai* zich beklagen, dat hun *ἐργοδιώκτης* hun te harden steen te bewerken geeft ²⁾; den eersten uit een verzoek van dekatarchai der Arabieren — waarop ik nog terug kom — om een bepaalden man als *ἐπιστάτης* aan te wijzen ³⁾. Het is hierbij natuurlijk mogelijk, dat deze twee termen iets verschillends betekenen, hetzij verschil in rang, hetzij voor verschillende be-roepen. Aangezien in beide gevallen meerdere dekatarchai over één *ἐπιστάτης* spreken, is het duidelijk, dat diens toezicht over meerdere groepen gaat. Hij staat dus — anders dan de dekatarch — buiten de groep en behoort er niet toe. Dat klopt volkomen met de beschrijving die Diodorus in blijkbare navolging van Agatharchides geeft van de arbeiders in de goudmijnen in Nubië, waar de *ἐπιστάτης*, *gevreesd om zijn slagen*, volgens zijn beweren met opzet uit een ander volk dan de arbeiders wordt genomen, opdat zij elkaar niet zullen kunnen verstaan en omkooprij dus uitgesloten is ⁴⁾. Trouwens, ook in andere opzichten komt de beschrijving bij Diodorus overeen met den indruk, dien wij uit de papyri kregen; zoo krijgen deze werklieden ook een *bepaald quantum* te verwerken, dat naar de *hoeveelheid* berekend wordt, niet naar den eraan besteden tijd. Voor de *aflevering* en voor een voldoende aantal arbeiders is de dekatarch verantwoordelijk ⁵⁾; maar voor de *hulpmiddelen* hebben de hooger geplaatste ambtenaren zorg te dragen, zoo b.v. voor houweelen, in een papyrus, waar verteld wordt dat een gebrek daaraan moeilijk-

1) P. Petr. II, 4, 1; zie thans Edgar in Studies Griffith p. 209 vlgg.

2) Pap. Petr. I.1.

3) P. S. I. V 538.

4) Diod. III, 12, 3.

5) P. Petr. II, 4, 2, 3.

heden heeft veroorzaakt ¹⁾. De *ἐπιστάται* (opzichters) hebben slechts het toezicht; zij zijn staatsambtenaren en de opvatting, dat zij de aannemers zouden zijn, lijkt mij onjuist; in dat geval immers zouden zij, met de dekatarchai, voor de arbeiders moeten zorgen.

Wij vonden dus: de arbeiders bij de openbare werken zijn in groepen van 9 onder een voorwerker, dekatarches, verenigd, en staan onder toezicht van een ergodioktes of epistates; materiaal wordt door den staat verstrekt, voor een voldoende aantal arbeiders zorgt de dekatarch, die het werk „aanneemt” en de *verantwoordelijkheid voor een bepaald quantum* per dag op zich neemt en zelf meewerkt. De *ἐπιστάτης* houdt toezicht en wijst het werk aan, moet ook *contrôle oefenen op de af te leveren* hoeveelheid en is de *schakel* tusschen regeering en dekatarchen. Om deze laatste reden vragen de Arabische herders om aanstelling ervan. Deze immers leverden de wol, die in den Griekschen tijd meer dan in het oude Egypte noodig was; zij hadden zich vermoedelijk verplicht voor een bepaalde hoeveelheid zorg te dragen, die zij dan op gezette tijden moesten afleveren aan hun opzichter, die hun in naam der regeering of haar organen daarvoor betaalde ²⁾. Het verkeer met de regeering was voor de dekatarchen natuurlijk gemakkelijker door middel van zulk een speciaal voor hen aangestelden beambte. Hieruit is te verklaren dat de Arabieren zelf hierom verzoeken; het pleit voor hun menschenkennis dat zij als kandidaten hiervoor noemen familieleden van beambten.

Indien dit alles zoo is — en het lijkt mij vrijwel zeker — dan vinden wij een merkwaardige overeenkomst met de toestanden onder de Joodsche arbeiders in Egypte, gelijk die in het begin van Exodus worden beschreven. Er is ook daar een bepaald quantum, dat moet worden afgeleverd (V 8: hetzelfde aantal tichelsteenen, dat zij gisteren en eergisteren maakten, moet hun ook heden worden opgelegd); het materiaal, stroo, werd hun eerst door den staat gegeven, later bij wijze

1) P. Petr. 11.

2) Zulk een *ἐπιστάτης* zullen wij dus moeten zien in Pokas P. S. I. 337, 4.

van straf niet meer; voor ongehoorzaamheid werden slagen verstrekt (V 14). En — waar het nu voor ons op aankomt — er waren twee soorten opzichters over hen: שטרם en נגשים. De eerste zijn staatsambtenaren en Egyptenaren; dat blijkt uit I 11, uit het verhaal dat Mozes een „Egyptenaar” doodt en uit V 14: „Geslagen werden de שטרם der Israelieten, welke de נגשי פרעה over hen hadden gesteld”. Indien dit zoo is, dan zullen wij in de Septuaginta voor de staatsambtenaren, de נגשים, dus *ἐπιστάται* (opzichters), of *ἐργοδιώκται* (werk-aanjagers) verwachten, voor de שטרם, de Israëlietische groep-leiders, dekatarchai. Inderdaad is het eerste het geval, zelfs in die mate dat, als in de papyri, beide woorden zonder blijkbaar onderscheid voorkomen ¹⁾, al blijft een mogelijkheid van onderscheiding in iets hogere en lagere ambtenaren; hoezeer deze term *ἐργοδιώκτης* de technische was, blijkt uit Philo, die ze in Vita Mosis ²⁾ *ἐπιστάται τῶν ἔργων* (opzichters) noemt *οὓς ἐργοδιώκτας ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος ὀνόμαζον* (die zij werkaanjagers noemden naar de gevolgen); hij kent dus blijkbaar dezen term uit de 3e eeuw v. Chr. niet meer.

Maar voor שטרם vinden wij niet *δεκατάρχαι* doch *γραμματεῖς*. Nu zijn deze *γραμμ.* naast *ἐπιστάται* ook uit de papyri bekend ³⁾ en er is veel verschil van meening, of deze op Griekschen dan wel op Egyptischen invloed wijzen; d.w.z., of zij vertegenwoordigers dan wel staatsambtenaren waren ⁴⁾. Nu lijkt mij het laatste buiten kijf waar: het blijkt voldoende uit P. Fay. 18^b, waar een *γραμμ. opdracht* geeft aan een *σιτόλογος* om loon uit te betalen; men vergelijk dit met P. S. I. IV 423, waar Zeno, die de plaats van een staatsambtenaar inneemt, verzocht wordt een zelfde opdracht te geven. Maar men kan natuurlijk aannemen, dat er daarnaast *γραμματεῖς* (het woord is zeer algemeen) zijn geweest van vereenigingen, die dan ver-

1) *ἐπιστάτης*: Exod. I, 11 (voor שרם כוסם); V, 14 (voor נגשים); *ἐργοδιώκτης* III, 7; V, 6, 10, 13.

2) I, 7.

3) Tebt. I, 124, 38.

4) Hierover Oertel II. p. 37 sqq. met de aangehaalde litteratuur.

tegenwoordiger zijn en deze met onze *γραμμ.* vergelijken. Ook Oertel echter houdt met Rostowzew de *γραμματεῖς* van groepen boeren en werklieden voor „vorgesezte und staatlich-bestellte Beamte”, en haalt ten bewijze ook onze plaats aan (Ex. V 14), er bijvoegend: „Eine wichtige Quelle deshalb, weil die Uebersetzung die Verhältnisse ihrer Entstehungszeit (Philadelphus) zum Teil widerspiegelt”¹⁾.

Dit is juist, mits men de *γραμματεῖς* uit Exodus niet beschouwt als de *γραμματεῖς* in de papyri, maar als *δεξάταρχοι*; want met de functie van deze laatsten komt die van de שטרם overeen. Men moet ter beoordeeling hiervan rekening houden met een eigenaardigheid der Septuaginta, die ik hier kortelijk naar voorloopige resultaten naar voren wil brengen. In weerwil van Deissmanns onderzoekingen en zonder de belangrijkheid daarvan te ontkennen, geloof ik, dat de Septuagintavertalers *bewust* het Hebreeuwsch hebben nagevolgd; zij wilden niet een Grieksch equivalent geven, maar een woordelijke vertaling. Dit heeft met de kwestie van een Jodengrieksch niet te maken. Deze vertalers waren — naar reeds uit *ἐργοδιώκτης* blijkt — van de terminologie uitnemend op de hoogte. Maar zij pasten deze slechts toe, als het zonder schade voor de beteekenis van het Hebreeuwsch kon geschieden. נגשׁ beteekent: dringen, vervolgen, elders ook heerschen. Het kan dus door *διώκειν* worden vertaald, elders door *καταδύειν* of *ἐξελαύνειν* of *ἐπισκοπεῖν*; maar het heeft geen vaste beteekenis en kan dus ook *ἀπαιτεῖν* (een schuld opeischen) beteekenen. שטרם daarentegen beteekent „schrijvers”: (Assyr. šaṭaru); het weer te geven door *δεξάταρχοι* zou een ontwijding zijn van den tekst; dus schrijft men *γραμματεῖς*. Het woord *δεξάταρχοι* komt in de Septuaginta wel voor, maar dan als vertaling van het Hebr. שרי עשרה²⁾, een rechterlijke functie, die in Egypte onder dien naam, voorzoover ik weet, tot nu toe volkomen onbekend is. Dat de groepleiders hier *γραμματεῖς* genoemd worden, zegt dus niets omtrent het wezen dezer functionaris-

sen in den tijd der Ptol., noch is het in strijd met het wezen der *δεξ.* voor dien tijd, gelijk wij dat uit de papyri leerden kennen. Onder welken invloed de Hebr. tekst hier שטרם biedt, eventueel een oud-Egyptischen, durf ik hier niet te beslissen; wel zagen we reeds dat de voorwerker in het oude Egypte aantekening houdt van den vlijt en de afwezigheid zijner werklieden. Het is mogelijk dat de herinnering daaraan in het שטרם bewaard bleef.

Doch hoe dit zij, uit Exodus krijgen wij het beeld, dat wij èn voor den oud-Egyptischen èn voor den Grieksch tijd kregen: de werklieden onder de twee soorten beambten, die in den Grieksch tijd *ἐργοδιώκται* of *ἐπιστάται* en *δεξάταρχοι* heetten.

De Heer Opperrabbijn I. Maarsen wees mij er op (waarvoor ik hem dankbaar ben), dat ook in Joodsche bronnen de verhouding 1 : 10, die ik uit de papyri had afgeleid, voorkomt. In het werk Lekach Tob van R. Tobia ben Elieser (XIe eeuw) staat op Exodus V, 6 aangeteekend: „Elke נושׁ is aangesteld over 10 שטרם en elke שטר over 10 Joden. En op 14 l.l.: „Deze שטרם waren Joden, waarover de נושׁים van Pharao waren aangesteld”. In het tijdschrift לשוננו Jaarg. I (5688) p. 351 citeert Nah. Slouschz naast een inscriptie uit den tijd van Sisak ook een soortgelijke plaats uit Beresjith Rabba, die echter t.a.p. niet te vinden is.

SHOT'RIM IN AEGYPTEN

von Prof. Dr. D. Cohen (Amsterdam)

Zusammenfassung der vorhergehenden Abhandlung

Der Verfasser versucht die Nog'sim und Shot'rim, welche im Anfang von Exodus genannt werden als Vorsteher der Juden bei ihrer Arbeit in Aegypten, in aeg. und griech. Quellen wiederzufinden. Er verweist auf eine Vermutung Wilckens (G.G.A. 1895, 147), sucht aber die Funktion der Shot'rim durch die der Dekatarchai zu erklären. Eine Verteilung der Arbeiter in Gruppen von 5 und 10 kommt schon im alten Aegypten vor. Die Dekatarchai aus der Ptolemaeerzeit sind als Aufseher die Nachfolger der altaegyptischen. Sie sind die Mittler zwischen Arbeitern und Beamten, und werden von diesen ernannt. Sie kommen bei vielen Berufen vor. Auch Herieus und Horus in P. S. I. IV 423 sind Dekatarchai; für jenen ist dieses klar aus dem Text selber; für diesen wird es klar, wenn man die Worte *πέντε* = c und *δέκα* — c übersetzt (anders als die Herausgeber) durch „fünf mal zwei und halb Obolen“ und „10 mal anderthalb Obolen“; dieses würde dann auf Gruppen von „fünf“ und „zehn“ hinweisen. Diese beiden Leute sind zu gleicher Zeit Unternehmer, was ja auch nach Fitzler möglich wäre.

Diese Dekatarchai unterstehen verschiedenen Beamten, namentlich aber *ἐπιστάταις* und *ἐργοδιώκταις* welche in den Petrie-pap. vorkommen. Da ein *ἐπιστάτης* über mehrere befiehlt, so ist es klar, dass er nicht zur Gruppe gehört und sein Rang höher ist als der der Dekatarchai. Dieses lässt sich auch beweisen aus Diod. III 12, wo die Aufseher sogar eine andere Sprache reden als die Arbeiter. Alle diese Tatsachen stimmen vorzüglich zu der Erzählung in Exodus, wo auch die Nog'sim (= *ἐπιστάται*) höhere Beamte sind als die Shot'rim, und jene Aegypter, diese Juden. Auch hat nach den Papyri der Dekatarch die Verantwortung für ein bestimmtes Quantum, und arbeitet selber mit, wie der Shoter; der Epistates übt Kontrolle

und ist der Vermittler zwischen Regierung und Dekatarchai, wie der Noges.

Die Uebersetzung der Septuagint für Noges ist, in Uebereinstimmung mit dieser Auffassung, *ἐπιστάτης* oder *ἐργοδιώκτης*; Shoter aber wird mit *γραμματεὺς* übersetzt, und Oertel, Die Liturgie p. 36, 2 hat (wie Wilcken) die *γραμματεῖς* der Septuagint mit den *γραμματεὺς* der Papyri verglichen. Dieses scheint Verf. richtig, so weit es darauf ankommt ihre Funktion als eine staatliche zu erklären. Die Funktion an sich der *γραμματεῖς* aber ist in den Papyri wohl eine andere als die der Shot'rim; jedenfalls stimmt die Funktion der Dekatarchai damit völlig überein. Die Uebersetzung der Sept. lässt sich aber erklären, wenn wir in Betracht ziehen, dass die Sept., wenn möglich, ein hebr. technisches Wort oft übersetzt durch ein griechisches, das dieselbe Bedeutung hat; und da Shoter wörtlich Schreiber bedeutet, wählte man das Wort *γραμματεὺς*, und nicht *δεκατάγης*, für welches im Hebr. Sar 'asaroth hätte stehen müssen. Diese Eigenartigkeit der Septuag. findet sich auch sonst; und es ist deshalb erlaubt in den Shot'rim die Dekatarchai zurückzufinden.

Die rabbinischen Quellen bieten für diese Auffassung eine Stütze. Im Buche Lekach Tob von R. Tobia ben Elieser (XI Jahrh.) heisst es (Exod. V, 6): „Jeder Noges hat die Aufsicht über 10 Shot'rim, und jeder Shoter über 10 Juden“; und l.l. 14: „Diese Shot'rim waren Juden, über welche die Nog'sim von Pharao gesetzt waren“.

**VOORSTEL TOT INVOERING VAN EEN EENVORMIGE
TRANSCRIPTIE VAN HET HEBREEUWSCH
IN NEDERLAND**

door **L. Hirschel** (Amsterdam)

De groote willekeur, die er in Nederland heerscht bij de omzetting van het Hebreeuwsch in Latijnsche karakters, heeft in de laatste jaren bij velen den wensch doen opkomen naar een eenvormige transcriptie.

Aan het plan voor een dergelijke transcriptie, dat hierbij aan de leden van het Genootschap en allen, die belang hebben bij of belang stellen in deze materie, wordt voorgelegd, zij een korte inleiding toegevoegd.

Reeds Z. Frankel maakt in zijn Vorstudien zu der Septuaginta ¹⁾ de opmerking „dass Sprachen sich nach klimatischen und phonetischen Einflüssen bilden und daher schon in ihren Elementen sich so von einander scheiden, dass eine Sprache für manchen Laut einer andern keinen Ausdruck hat, manchen Ton wegen seiner Höhe oder Tiefe, Weiche oder Härte nicht wiedergeben kann. Es muss daher zur Approximation die Zuflucht genommen werden”.

Nu is het wellicht mogelijk door het kiezen, eventueel vormen van bijzondere teekens alle fijne nuanceeringen van het Hebreeuwsch weer te geven ²⁾, maar een dergelijke phonetische transcriptie brengt voor auteur, lezer en drukker vele bezwaren met zich mee. Het is dus wenschelijk, dat men zich in hoofdzaak bepaalt tot de Latijnsche letterteekens.

Wel is het noodzakelijk rekening te houden met de bijzondere eischen, die het Nederlandsche taaleigen stelt ³⁾. Hierop dient met nadruk gewezen te worden, omdat men in Nederland van oudsher geneigd is zich te bedienen van de wijze van transcriptie, zooals die in verwante talen gebruikelijk is.

¹⁾ Leipzig 1841, S. 91.

²⁾ Zie in het algemeen over phonetische transcriptie het hoofdstuk Lautschrift in Jespersen's *Phonetische Grundfragen* S. 14—32.

³⁾ Zie ook N. H. van Biema in *Steinschneider's Hebr. Bibliographie* II, S. 3.

Enkele voorbeelden hiervan alsmede van de stelselloosheid, die op dit gebied heerscht, volgen hier:

De weergave van ך door u, zooals die in het Duitsch gebruikelijk was en is, komt reeds voor in de Hebreeuwsche grammatica van Sixtinus Amama, de eerste zoodanige in het Nederlandsch, verschenen te Amsterdam in 1627.

Verder wordt daar bijv. de ם door tz weergegeven, de ן door ng.

De twee eerste voorbeelden zijn ook te vinden in de eerste Nederlandsche uitgave van Buxtorf's *Schoole der Jooden*, (Amsterdam 1650), die wat de schrijfwijze der Hebreeuwsche woorden betreft, geheel van de Duitsche afhankelijk is.

Ook in de eerste vertaling van de Gebeden der Portugeesche Jooden door een *Joodsch* Genootschap ('s Gravenhage 1791—1793) wordt de ך door u weergegeven. Hoogst eigenaardig is in deze uitgave de ook reeds in ouderen tijd bij de Portugeesche Joden voorkomende transcriptie zoowel van de ן als van de ן en ן door H. Deze transcriptie, die tot veel verwarring aanleiding kan geven, is reeds te vinden in het door Aldus Manutius circa 1501 te Venetië uitgegeven *Alphabetum hebraicum*, maar wordt b.v. door Reuchlin in zijn *Rudimenta hebraica* van 1506 niet gevolgd.

Ten slotte zij hier nog slechts uit den overvloed van voorbeelden, die te geven zijn, melding gemaakt van een curiosum en wel van de weergave van de ן door gn, bijv. in het Hebreeuwsch spel- en leesboekje van Sommerhausen, uitgegeven door het Gezelschap *Chanoch lannagnar g'nal pie darkoo* (Amsterdam 1810).

De neiging om het Hebreeuwsch te transcribeeren op de wijze, zooals dit in andere landen gebruikelijk is, werd niet minder, toen men in de tweede helft van de vorige eeuw in verschillende landen overging tot een wetenschappelijk systeem van transcriptie ¹⁾. Wel zijn er nu en dan pogingen ondernomen om zich aan die vreemde invloeden te ont-

¹⁾ Zie het artikel *Transliteration* in de *Jewish Encyclopedia*.